

**1877-1878 OSMANLI- RUS SAVAŞI'NDAN SONRA
BALKANLARDAN İZMİR'E GÖÇ VE MUHACİRLERİN İSKÂNI**

Yüksek Lisans Tezi

Gökhan DOĞAN

Kütahya- 2021

T.C.
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

**1877-1878 OSMANLI- RUS SAVAŞI'NDAN SONRA
BALKANLARDAN İZMİR'E GÖÇ VE MUHACİRLERİN İSKÂNI**

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Kevser DEĞİRMENCİ

Hazırlayan:
Gökhan DOĞAN

Kütahya- 2021

Kabul ve Onay

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Tez Jürisi	İmza	
	Kabul	Red
Dr. Öğr. Üyesi Kevser DEĞİRMENÇİ Danışman		
Dr. Öğr. Üyesi Hacı Murat ARABACI		
Doç. Dr. Arif KOLAY		

Onay

Prof. Dr. Şahmurat ARIK
Enstitü Müdürü

Bilimsel Etik Bildirimi

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı’ndan Sonra Balkanlardan İzmir’e Göç ve Muhacirlerin İskânı” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

19/01/ 2021

Gökhan DOĞAN

Özgeçmiş

1994 yılında İzmir/Konak'ta doğmuştur. Lise eğitimini Çiğli Şehit Ali Karaoğlan Lisesi'nde tamamlamıştır. Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun olmuş ve Isparta Merkez Mesleki ve Endüstri Anadolu Lisesi'nde 6 ay süresince öğretmenlik stajı yapmıştır. Temmuz 2016 tarihinde Süleyman Demirel Üniversitesi Eğitim Fakültesi Pedagojik Formasyon Sertifikası almaya hak kazanmıştır. Mezuniyetten sonraki yıl Tarih dersleri vermiştir. 2017 yılında Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Yakınçağ Tarihi Yüksek Lisans Programı'na başlamıştır.

ÖZET

1877-1878 OSMANLI- RUS SAVAŞI'NDAN SONRA BALKANLARDAN İZMİR'E GÖÇ VE MUHACİRLERİN İSKÂNİ

DOĞAN, Gökhan

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Kevser DEĞİRMENCİ
Ocak, 2021, 106 sayfa

1353 yılında başlayan Osmanlı Devleti'nin Balkanlara ilgisi, Balkan coğrafyasına hâkimiyet sağlaması ve Anadolu'dan o coğrafyaya yapılan göçlerin başlaması ile zirve noktasına ulaşmıştır. Bu göçlerin neticesinde Balkan coğrafyasında Türk kültürü yayılmaya başlamış ve kalıcı hale gelmiştir. Osmanlı Devleti'nin hoşgörü politikası ve adaletli yönetimi ile bu coğrafyaya huzur ve güven işlenmiş, Türk ve yerel sakinler yüzyıllarca bir arada yaşamışlardır. Rumeli'ye ayak basması ile Osmanlı Devleti sürekli büyüyen ve genişleyen bir devlet haline gelmiştir. Söz konusu büyüme beraberinde duraklamayı da getirmiş, yüzyıllar süren yeni bir süreç başlamıştır. Dağılma sürecine girilmesi ile Balkan coğrafyasını Türkleştirmek için bölgeye yerleştirilen Türkler Anadolu'ya Osmanlı topraklarının bağrına dönmeye mecbur bırakılmıştır. Balkanlardan söz konusu ilk kitlesel göç, 1787-1792 yıllarında yaşanan Osmanlı- Rus savaşı sonucunda başlamıştır. En yoğun göç hareketi ise, 1877-1878 yıllarında yaşanan Osmanlı- Rus savaşı sonrası görülmüştür. Bu kitlesel göç hareketleri başkent İstanbul'a birlikte hatırı sayılır ölçüde İzmir'e de yapılmıştır. Balkan coğrafyasından koparılan muhacirlerin iâşe ve iskânı konusunda devlet destek olmuştur. İzmir'e yerleştirilen muhacirler için yerel sakinler de özen ve dayanışma göstermişlerdir.

İzmir'e yapılan göçlerin yoğunluğu ve iskân faaliyetleri sonucu bölgede göçmen mahalleleri oluşturulmuş ve muhacirlerin geldikleri bölgelerin adı buralara verilmiştir. Günümüzde muhacir mahallerinde yerleşim devam etmekle birlikte daha homojen bir yapı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, İzmir, Göç, Muhacir, İskân, Sürgün.

ABSTRACT**MIGRATION FROM THE BALKANS TO IZMIR AFTER THE 1877-1878
OTTOMAN-RUS WAR AND PLACEMENT OF MIGRANTS****DOĞAN, Gökhan****Master's Thesis, Department of History****Thesis Advisor: Asst. Prof. Kevser DEĞİRMENÇİ****January, 2021, 106 pages**

The interest of the Ottoman Empire, which started in 1353, to the Balkans, reached its peak with the domination of the Balkan geography and the immigration from Anatolia to that geography. As a result of these migrations, Turkish culture has started to spread and become permanent in the Balkan geography. With the tolerance policy and fair administration of the Ottoman Empire, peace and trust have been processed in this geography, and Turkish and local residents have lived together for centuries. With the footing in Rumelia, the Ottoman State became a constantly growing and expanding state and spread its empire until it reached natural borders. This growth brought with it a pause, and a new centuries-long process has begun. The Turks, who were settled in the region to Turki the Balkan geography upon entering the disintegration process, are compelled to return to Anatolia in the borders of the Ottoman lands. The first mass migration from the Balkans started as a result of the Ottoman-Russian war between 1787 and 1792. The most mass migration movement was observed after the Ottoman-Russian war in 1877-1878. These mass migration movements were made to the capital Istanbul, but also to Izmir to a considerable extent. The state has provided serious assistance and studies on the subsistence and accommodation of the immigrants from the Balkan geography. Local residents also showed care and solidarity for the refugees placed in Izmir.

As a result of the intensity of immigration to Izmir and settlement activities, immigrant neighborhoods were created in the region and the names of the regions where the immigrants came from were given here. Today, although the settlement continues in the immigrant neighborhoods, a more homogeneous structure is observed.

Keywords: Balkans, İzmir, Migration, Emigrant, Settlement, Exile.

Önsöz

Türkiye'nin sosyal ve kültürel altyapısını belirlemek ve ortaya çıkarmak amacıyla bu çalışma 19. yy. da Balkanlardan Osmanlı Devleti'ne yapılan göçlerin İzmir ili özelinde incelenmesini kapsamaktadır. Balkan coğrafyasının sınırı, tarihi ve göç olgusu kavramı ele alınarak konu ile ilgili altyapı sunulmak hedeflenmiştir. Sonrasında 1877-1878 (93 Harbi) Osmanlı-Rus Savaşı sırasında ve sonrasında meydana gelen Müslüman göçünün hangi koşullarda, nasıl ve nereye yapıldığı yine İzmir ili özelinde anlatılmıştır. Bu çalışmada Balkan coğrafyasından İzmir'e yapılan göçlerde Müslüman halkının ne zaman ve hangi şartlar altında göç ettiği, iskân yerleri, iskân sırasında, sonrasında hangi sorunlarla karşılaştıkları ve sorunların giderilmesinde hangi yolun izlendiği araştırılmıştır. Çalışmada, dünya çapında yaşanan pandemi koşullarının kısıtlamaları dâhilinde, sadece uzaktan erişilen belgeler esas alınmıştır.

93 Harbi ile başlayan göç İstanbul, İzmir, Bursa ve Anadolu'nun daha birçok bölgesine gerçekleşmiştir. Göçe zorlanan Müslümanlar, göç yollarında bile saldırılara maruz kalmışlardır. Anadolu'ya göç umuduyla çıkan birçok insan göç yolunda öldürülmüştür. Bu kapsamda Balkanlardan yapılan göçler pek çok makale, tez ve kitapta ele alınmış olmakla birlikte¹, İzmir ili özelinde 1877-1878 yıllarında Balkanlardan yapılan göçler ve muhacirlerin yerleştirilmesi konusunda herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır.

¹ Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, (Ankara: T.T.K., 1994); Ahmet Cevat Eren, *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, (İstanbul: Nurgök Matbaası, 1966); Faruk Kocacık, "Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)", *Osmanlı Araştırmaları*, C.1, S.1, (1980); Hakkı Yazıcı- Muammer Demirel, "93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı)'nden Sonra Eskişehir'e Yerleştirilen Göçmenler", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C.12, S.29, (2006), Eyüp Kul, "1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı (93 Harbi) Sonrası Üsküp'e Gelen Muhacirlerin Durumu (1877-1885)", *Anasay Dergisi*, S. 8, (2019), Veysel Öngül, *Balkan Savaşları Sonrasında Rumeli'den Anadolu'ya Göçler (Sandıklı- Reşadiye Örneği)* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016). Fahriye Emgili, *Bosna Hersek'ten Türkiye'ye Göç (1878-1934)*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2012). Sezer Arslan, *Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ile Osmanlı Devleti'ne İskânları* (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008). Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, (Ankara: T.T.K 2014).

Öncelikle çalışma konunun belirlenmesi ve ortaya çıkarılmasında fikir ve görüşlerini esirgemeyerek ve çalışmanın takibini yaparak özgün bir nitelik kazanmasında büyük emekleri olan danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Kevser DEĞİRMENÇİ'ye teşekkürü borç bilirim. Bu süreçte değerli fikir ve önerilerini benimle paylaşarak çalışmamı geliştirmeme katkı sağlayan kıymetli hocalarım Dr. Öğr. Üyesi Hacı Murat ARABACI ve Doç. Dr. Arif KOLAY'a teşekkürlerimi sunarım. Süleyman Demirel Üniversitesi'nden Prof. Dr. Hayri Çapraz ve Doç. Dr. Kadir Kasalak'a lisans eğitimim sürecinde bana kattıkları değerli görüşleri için teşekkür ederim. Değerli dostum İlyas ER başta olmak üzere tüm bölüm arkadaşlarıma destekleri ve katkılarından dolayı teşekkür ederim. Literatür taraması ve kaynakların temini konusunda sağlamış oldukları kolaylıklardan dolayı Şehit Astsubay Ömer Halisdemir Kütüphanesi ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarına da teşekkür ederim.

Son olarak bütün bu süreçte yanımda olan ve hiçbir desteği esirgemeyen kıymetli aile üyelerime teşekkürü borç bilirim.

GÖKHAN DOĞAN

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ.....	vii
TABLolar LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TEMEL KAVRAMLAR

1.1. İZMİR'İN İDARİ YAPISI.....	5
1.2. BALKAN COĞRAFYASININ SINIRLARI.....	9
1.2.1. Osmanlı Devleti Hâkimiyeti Öncesinde Balkanlar	11
1.2.2. Osmanlı Devleti Hâkimiyeti Sırasında Balkanlar	13
1.3. GÖÇ OLGUSU.....	18
1.3.1. Kavramsal Olarak Göç	19
1.3.2. Göçü Etkileyen Faktörler	21

İKİNCİ BÖLÜM

1877-1878 OSMANLI- RUS SAVAŞI VE SULH ARAYIŞLARI

2.1. 1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI	26
2.2. OSMANLI İLE RUSYA ARASINDA SULHUN SAĞLANMASI	29
2.3. EDİRNE MÜTAREKESİ	31
2.4. AYASTEFANOS ANTLAŞMASI.....	32
2.5. KIBRIS'IN İNGİLİZLERE DEVREDİLMESİ.....	35
2.6. BERLİN ANTLAŞMASI	37

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1877-1878 OSMANLI- RUS SAVAŞI SONRASI BALKANLARDAN İZMİR'E YAPILAN GÖÇLER VE MUHACİRLERİN YERLEŞTİRİLMESİ

3.1. İZMİR'E YAPILAN GÖÇ	42
3.2. MUHACİRLERE VATANDAŞLIĞA KABUL EDİLMELERİ VE ARAZİ TAHSİSİ	50

3.2.1. Muhacirlerin Vatandaşlığa Kabulü	51
3.2.2. Muhacirlere Arazi Tahsisleri	54
3.3. YEVMİYE, İAŞE VE KONUT YARDIMLARI.....	66
3.3.1. Yevmiye ve İaşe Yardımları.....	66
3.3.2. Konut Yardımları	71
3.4. İZMİR'DE YERLEŞİM BÖLGELERİ	74
SONUÇ.....	85
EKLER.....	88
Ek 1: 19.Yüzyıl İzmir Nüfusu.....	89
Ek 2: 1893 İzmir Merkezin Nüfusu	90
Ek 3: 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı Sonrası Muhacirlerin İzmir'e Geliş Yolları ..	91
Ek 4: 1902 yılında Aydın Vilayetindeki Muhacir Köyleri	92
Ek 5: İzmir'den Bir Görünüş. (Kartpostal)	93
Ek 6: Varna'dan İzmir'e Gelen Körükçüoğlu Mehmet'in Nüfus Sicili Kaydı.	94
Ek 7: İzmir/Karşıyaka'da Boşnak-ı Cedid Adıyla Bir Köy Teşkili.....	95
Ek 8: İzmir Sancağı'nın Muhtelif Köy, Nahiye ve Mahallelerinde Müslim ve Gayrimüslim Kadın ve Erkek Nüfusunu Gösteren Cetveldir.	96
Ek 9: Bulgaristan'da Yaşayan Müslümanların Neden Göç Ettiklerine Dair Kölnische Zeitung Gazetesi'nde Çıkan Yazının Bir Nüshasının Takdimi. (1)....	97
Ek 10: Bulgaristan'da yaşayan Müslümanların neden göç ettiklerine dair Kölnische Zeitung Gazetesi'nde çıkan yazının bir nüshasının takdimi. (2)	98
KAYNAKÇA.....	99
DİZİN	106

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1: Çeşitli Kaynaklara Göre 1653-1890 Arası İzmir Nüfusu.....	8
Tablo 3.1: Osmanlı Devleti'ne Balkanlardan 1897'de Göç Edenlerin Sayısı.....	47
Tablo 3.2: Osmanlı Devleti'nden yardım talep eden Bosnalı Muhacirler.....	68
Tablo 3.3: Hizmet ve Ahenk Gazetelerinde Adı Geçen Muhacirler	71
Tablo 3.4: 1888 Yılında Sahil Vilayetlerinde Bulunan Boş Araziler	76
Tablo 3.5: İzmir'de 1885 Yılına Ait Muhacir Bölgeleri.....	77
Tablo 3.6: İzmir'de 1885 Yılından Sonraki Muhacir Bölgeleri	77
Tablo 3.7: 1880-1908 Yıllarında İzmir'deki Muhacir Bölgeleri.....	78
Tablo 3.8: Girit Muhacirlerinin İzmir ve Çevresindeki Yerleşim Bölgeleri.....	79
Tablo 3.9: Hizmet ve Ahenk Gazetelerine Göre İzmir'de Bulunan Muhacir Köyleri	80
Tablo 3.10: 1896 Yılındaki İzmir Köylerinin Nüfusu	81
Tablo 3.11: İzmir'de Muhacirler Tarafından Kurulan Yeni Köyler	83
Tablo 3.12: Bosna Muhacirlerinin İzmir'de Buldukları Bölgeler	84

KISALTMALAR

a.g.e.:	Adı geçen eser
A.MKT.MHM:	Sadâret Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı
Bkz:	Bakınız
BEO:	Bâb-1 Âlî Evrak Odası
BOA.:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C:	Cilt
çev:	Çeviren
Der.:	Derleyen
D.H.:	Dahiliye
DH.MKT:	Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH.MUI:	Muhaberat-1 Umumiye İdaresi
DİA:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
FTG.:	Fotoğraf
İ.:	İrade
İ.DH:	İrade Dahiliye
İ.HUS:	İrade Hususi
İ.MTZ. GR.:	İrade Girit
İ.ŞD:	İrade Şura-yı Devlet
Km:	Kilometre
MV:	Meclis-i Vükela Mazbataları
s:	Sayfa
S:	Sayı
T.T.K.:	Türk Tarih Kurumu
Y.EE.KP:	Kâmil Paşa Evrakı
Y.EE:	Esas Evrakı
Y.MTV:	Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y.PRK.ASK:	Askeri Maruzat
Y.PRK.AZJ:	Arzuhal Jurnal
Y.PRK.BŞK:	Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı
Y.PRK.DH:	Dahiliye Nezareti Maruzatı

Y.PRK.HR:	Hariciye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.KOM:	Komisyonlar Maruzatı
Y.PRK.MK:	Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı
Y.PRK.MYD:	Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi
Y.PRK.UM:	Yıldız Parakende Evrakı Umumi
yy.:	Yüzyıl

TEZ METNİ

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin Avrupa coğrafyasına girişi 1353 yılında Gelibolu'ya geçiş ile başlamıştır. 1357 yılına kadar yapılan birçok savaş neticesinde Osmanlı Devleti, sınırlarını Meriç nehrine kadar genişletmiştir. Asırlar boyu bu bölgeyi elinde tutmuş ve iyi bir şekilde yönetmeyi başarmıştır. 1683 yılında Viyana Kuşatması ile başlayan yenilgiler sonucu Osmanlı Devleti'nin bölgedeki itibarı ve siyasi varlığı giderek azalmaya başlamıştır. Viyana'ya yaptığı sefer sonucunda, savaştan yenilgi ile ayrılmasının ardından bölgedeki hâkimiyeti sekteye uğramıştır. 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması ile Osmanlı Devleti büyük toprak kayıpları yaşamıştır. Osmanlı Devleti'nin gerileme döneminin başlangıcı bu antlaşma kabul edilir. Ardından 1768-1774 yılları arasında Rusya ile yapılan savaşın sonucunda Osmanlı Devleti büyük bir yenilgi daha alınca Balkanlardaki hâkimiyeti iyice zayıflamıştır. Büyük toprak kayıplarının yaşandığı bu savaş sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı Devleti uluslararası saygınlığını yitirmiş ve dönemin sayılı büyük devletleri arasında görülmemeye başlamıştır (1774).

Art arda gelen yenilgilerin ardından 1789 yılında Fransız İhtilali'nin halklara olan etkisi ile de çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti parçalanmaya başlayacaktır. Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçilik akımı ile Osmanlı toplumundaki farklı ırklar da bağımsız devlet kurma arzularını gün yüzüne çıkarmaya başlamışlardır. 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı da Osmanlı Devleti'nin ağır darbe aldığı ve Balkanların büyük bir çoğunluğunun elinden çıkması ile sonuçlanan önemli bir savaştır. 93 Harbi olarak adlandırılır bu savaşın sonucunda Osmanlı Devleti asırlardır hâkimiyet sürdürdüğü bölgelerden çıkmak zorunda kalmış ve o bölgede yaşayan insanlar büyük zulümler görmeye başlamıştır. 93 Harbi'nin Osmanlı Devleti'ne ekonomik ve siyasi büyük zararları olmuştur. Ayrıca bu savaş sırasında ve sonrasında kaybedilen topraklardaki Türkler büyük zulüm ve işkencelere maruz kalmış, yaşananların sonucunda Anadolu'ya göç hareketi başlamıştır. Özellikle Arnavutluk, Bosna ve Bulgaristan bölgelerinde yaşayanlar, savaş sonrası göç etmişlerdir. Anadolu'nun farklı bölgelerine göç eden muhacirlerin duraklarından birisi de İzmir'dir. Bu göç dalgasında İzmir birçok muhacire ev sahipliği yapmıştır.

Osmanlı Devleti özellikle 1877-1878 Rus Savaşı'nda yenilgisi ile büyük topraklar kaybetmiş ve bu topraklardan gelen vergilerden mahrum kalmıştır. Antlaşma

sonrası en son Berlin antlaşması ile Osmanlı toprakları yüksek oranda azalmıştır.² Bunun yanında bir de o bölgede yaşayan Müslüman nüfusun göç hareketine başlaması Osmanlı Devleti'ne ekonomik alanda yeni yükümlülükler getirmiştir. Bu göç dalgası ile Anadolu'nun çeşitli bölgelerine gelen muhacirlerin önemli duraklarından ve muhacirlerin yerleşim bölgelerinden birisi de İzmir olmuştur. Kaybedilen topraklarda Müslümanlara yapılan zulümler artmış ve bölgede yüzyıllardır yaşayan halk Anadolu topraklarına göç etmek durumunda bırakılmıştır. Avrupa'nın zulümleri, muhacirleri göç yolunda da bırakmamıştır. Göç yolundaki muhacirleri bile katledecek kadar vicdandan yoksun bir zihniyetle hareket edilmiştir. Tüm bu zorluklar ile Anadolu'ya gelebilen muhacirlere kapılarını açan yerleşim merkezlerinden biri de İzmir'dir. Balkanlardan gelen bu göçlerin neden bu kadar önemli olduğunun anlaşılması için bölgeyi tam manasıyla tanıtmak, bölgenin tarihi öneminden bahsetmek ve göç olgusunun ne olduğunu, sosyal hayata etkisinin neler olduğuna değinmek gerekmektedir.

1877-1878 yılında yapılan bu göç hareketlerinin kültürel, siyasi ve sosyo ekonomik etkilerinin ne olduğunu, öncesi ve sonrasıyla anlatmaya çalıştığımız bu bilimsel araştırmada tarih biliminde genel geçer olan; tarama (kaynak bulma), sınıflandırma (tasnif), eleştiri (tahlil), sentez (terkip), çözümleme (tahlil) gibi bilimsel araştırma yöntemlerinden faydalanılmıştır. Araştırma yapılırken ilk olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden katalog taraması yapılmıştır. Konu ile ilgili olan belgeler çıkarılıp transkript edilmiştir. Elde edilen bu belgeler sınıflandırılmış ve büyük çoğunluğu bu araştırmada kullanılmıştır. Osmanlı arşivinden çıkan kaynakların dışında birçok kitap, dergi ve makaleden de faydalanılmıştır. Bunun yanında daha önce yazılmış yüksek lisans ve doktora tezlerinden de istifade edilmiştir.

Birinci bölümde tez ile alakalı bölgelere ve tezin konusu olan göç olgusuna açıklık kazandırılmıştır. İlk olarak İzmir'in idari yapısından bahsedilmiştir. Daha sonra Balkan coğrafyası hakkında bilgilere yer verilmiştir. Osmanlı Devleti hâkimiyeti öncesi Balkan coğrafyasının ne durumda olduğu incelenmiştir. Daha sonra Balkanların Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmesi ve Balkanlardaki Osmanlı Devleti hâkimiyeti dönemi ele alınmıştır. Bu bölümde son olarak tezimizin konusu olan göç olgusu değerlendirilmiştir. Göç olgusunun ne olduğu ve göçe iten sebeplerin neler olduğu hakkında bilgiler verilmiştir.

² Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi* (20. yy), çev. Zehra Savan- Hatice Uğur, (İstanbul: Küre Yayınları, 2006), 83.

İkinci bölümde tezimize konu olan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na kısaca değinilmiştir. Bu bölümde asıl önemli nokta bizim için sulh arayışlarıdır. Sulhun sağlanması, savaş zamanında başlayan göç hareketinin yoğunluk kazanmasına sebebiyet vermiştir. Rusya ile imzalanan Ayastefanos Antlaşması sonucu Rusya, Balkanların mutlak hâkimi pozisyonuna gelmişti. Bu durum Avrupalı devletleri rahatsız ettiğinden Berlin'de bir konferans toplandı. Konferans sonucunda Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Ayastefanos'tan Berlin antlaşmasına kadar geçen süreç hakkında çalışmamızda bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölümde İzmir'e yapılan göçler belgelerle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yapılan göçler sonrası muhacirlerin vatandaşlığa kabulleri ve muhacirlere tahsis edilen arazilerden bahsedilmiştir. Aynı zamanda muhacirlerin konut, iaşe ve yevmiyeleri hakkında bilgiler verilmiştir. Muhacirlerin İzmir'e yerleştikleri bölgeler, bu bölümün diğer bir konusu olmuştur. Muhacirlerin maruz kaldıkları sosyal ve ekonomik sorunlardan bahsedilen bu bölümde, devletin bu sorunları çözmek için aldığı kararlar ve uygulamalardan bahsedilmiştir.

Dördüncü bölümde yapılan göçler sonrasında Balkanların demografik yapısı ele alınmıştır. Elde edilen arşiv belgeleri ile bölgenin demografik yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunun yanında bölgede memurların aldıkları maaşlar ve zamlarından bahsedilmiştir. Bu bölümde bahsedilen bölgelerin demografik yapıları tablolar halinde ekler bölümüne eklenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM
TEMEL KAVRAMLAR

Bir göç çalışması hazırlanırken en önemli hususlardan biri göçün nereye yapıldığı, nereden yapıldığı ve göç kavramının ne olduğunu konusunda bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Bu çalışmada öncelikli olarak göç edilen yerin tarihçesine değinilmiştir. Daha sonra göç hareketinin başladığı yerin tarihsel sürecine değinilmiştir. Son olarak çalışma konusu olan göç kavramının ne olduğu hakkında bilgiler verilmiştir.

1.1. İZMİR'İN İDARİ YAPISI

Eski İon lehçesinde *Smurne*, Attika (Atina) lehçesinde *Smryna* olarak geçen İzmir; günümüzde Yunanlılar tarafından *Smirni* biçiminde telaffuz edilir. Bununla beraber *Smyrna* sözcüğü Yunanca değildir ve Eski Anadolu Uygarlıklarına ait olduğu düşünülmektedir. M.Ö. 2000'lerin başlarında Kayseri/Kültece'de bulunan tabletlerde *Tismurna* adına rastlanmakta, *Tismurna* sözcüğündeki 'ti' bir ön ek olup kişi ya da yer için kullanılmakta, Bayraklı Höyüğü bölgesinde yaşayan halklar tarafından bu ön ekin atılıp '*Smurna*' şeklinde sözcüğün dönüştüğü tahmin edilmektedir. M.Ö. 3000 ve M.Ö. 1800 arası kent adı olarak bunun kullanıldığı düşünülmektedir.³

Bir göç çalışması hazırlanırken en önemli hususlardan biri göçün nereye yapıldığı, nereden yapıldığı ve göç kavramının ne olduğunu konusunda bilgi sahibi olmak gerekmektedir. Bu çalışmada öncelikli olarak göç edilen yerin tarihçesine, daha sonra göç hareketinin başladığı yerin tarihsel sürecine değinilmiştir. Son olarak çalışma konusu olan göç kavramının ne olduğu hakkında bilgiler verilmiştir.

İzmir, Türkiye'nin batısında Ege Bölgesi'nde yer almaktadır. Kuzeyinde Balıkesir'in Ayvacık, Burhaniye, İvrindi; doğusunda Manisa'nın Soma, Turgutlu, Salihli, Alaşehir, Sarıgöl; güneyinde Aydın'ın Kuşadası, Germencik, Sultanhisar, Nazilli ve Kuyucak ilçeleri bulunmaktadır. Dağların doğu-batı yönünde oluşundan ve ırmak akıntılarından dolayı İzmir toprakları çökmüş ovalardan oluşmaktadır. İzmir'in üçte ikisi yüksek, dağlık ve tepelik alanlardan oluşur. İzmir ili sınırları içerisinde bulunan Bakırçay, Küçük Menderes ve Gediz ırmakları Ege Denizi'ne dökülür. İzmir'de yaz ayları sıcak ve kurak, kış aylarılık ve yağışlı geçmektedir.⁴

³ "T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı", İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, İzmir Tarihçesi, <https://izmir.ktb.gov.tr/TR-91057/tarihcesi.html> [29 Haziran 2020].

⁴ Hasan Hüseyin Genç, "1929 İzmir'in Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2010), 3-4.

İzmir vilayeti; İzmir Kazası, Bayındır, Bergama, Çeşme, Dikili, Foça, Karaburun, Kemalpaşa, Kuşadası, Menemen, Ödemiş, Seferihisar, Tire, Torbalı ve Urla olmak üzere 15 kaza ve 26 nahiyeden meydana gelmekteydi. Akıncılar ve Davutlar nahiyeleri Kuşadası'na, Aliğa nahiyesi Menemen'e, Altınova ve Çandarlı nahiyeleri Dikili'ye, Bornova ve Seydiköy nahiyeleri İzmir merkeze, Birgi, Adagide, Kiraz, Beydağı nahiyeleri Ödemiş'e, Barbaros, Alaçatı nahiyeleri Seferihisar'a, Dağkızılca, Değirmendere nahiyeleri Torbalı'ya, Gülbahçe nahiyesi Urla'ya, Gökçen nahiyesi Tire'ye, Kınık, Turanlı, Kozak, Reşadiye nahiyeleri Begama'ya, Küçükbahçe, Mordoğan nahiyeleri Karaburun'a, Yeni Foça nahiyesi Eski Foça'ya bağlı bulunmaktadır.⁵ Osmanlı Devleti Tanzimat ile beraber kentsel bir reform başlatmıştır.⁶ Osmanlı Devleti'nde vilayet sistemine geçiş için öncelikle merkezi idarenin etkisini arttırmak amacıyla eyaletlerin fiziki sınırları daraltılmıştır. Tanzimat öncesi taşra yönetiminden, Fransız taşra yönetimine esinlenerek vilayet sistemine geçilmiştir.⁷ Vilayet Nizamnamesi 1864 yılında kabul edilmiş, "İl" sisteminin ana hatları Ahmet Cevdet Paşa, Fuad Paşa ve Midhat Paşa tarafından hazırlanmıştır. Böylelikle mülki üniteler şu şekilde olmuştur. Vilayet, liva (sancak), kaza, köy. Vilayetlerin başındaki mülki amire "vali" denilmektedir. 1871 yılında İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi kabul edilmiş ve önceki nizamnamenin eksik noktaları tamamlanmıştır. Köy ve kaza arasında nahiye ünitesinin kurulması burada kararlaştırılmıştır. 1876 Anayasası'nın 108. ve 110. maddeleri taşra yönetimi ile ilgilidir ve önceki düzenlemeleri ufak düzeltmeler ile devam ettirmiştir.⁸ Bu reformlara bakıldığında zamanın şartlarını karşılayamadığı için başarısız olmuştur. Bu başarısızlığın en büyük sebebi İslam kenti, Osmanlı kenti çatışmasıdır.⁹

1901/1905 yıllarında İzmir sancağının toplam nüfusu 610.566 idi. Bu sayının 331.490 Müslüman 187.270'i Rum, 10.485'i Ermeni, 23.692'si Yahudi ve 57.629'u diğer unsurlardan oluşmaktaydı. Müslümanlar toplam nüfusun %54,29'unu oluşturmaktaydı. Çeşme, Foçateyn, Karaburun ve Urla gibi sahil yerleşimlerinde

⁵ A.g.e., 6.

⁶ Stefan Yerasimos, "Tanzimat'ın Kent Refonnları Üzerine", *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Der. Mehmet Seyitdanlıoğlu-Halil İnalçık, (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2006), 361.

⁷ Nedim İpek, "Kosova Vilayeti Dahilinde Gerçekleşen Göçler", *History Studies*, C.2, S.1 (2010): 66.

⁸ Mehmet Boztepe, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Yönetimini Şekillendiren 'Merkeziyetçilik' Yaklaşımı ve Günümüze Etkileri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 36, (2013): 7-8.

⁹ Stefan Yerasimos, *Tanzimat'ın Kent Refonnları Üzerine*, 361.

çoğunlukla Rumlar bulunmakta, 1850 yılında Çeşme’de %19,1 oranında Türk bulunurken 1906’da bu oran %10'lara gerilemiştir. İzmir’de toplam nüfusun dağılım oranları ise İzmir Kazasında %37, Bergama’da %12, Ödemiş’te %11, Tire’de %7 diğer 8 kazada ise %33’dür. 1913 yılında İzmir Kazasında 46 mescit, 30 kilise, 22 cami, 11 havra bulunmakta, toplam hane sayısı 2534, bekar odası 1652, Rumhane 51, Yahudhane 79 adet bulunmaktaydı. 30 Türk okulu, 23 Rum okulu, 11 yabancı okul, 8 Yahudi okulu, 8 Ermeni okulu mevcuttu.¹⁰ 1890 yılında Çeşme Kazasının toplam nüfusu 9871’di. Alaçatı ise 30.706. Çeşme merkez kazasında 381 dükkân, 5 mağaza, 18 fırın, 1 hamam, 13 değirmen, 2 yağhane, 4 cami, 1 mescit, 1 Rifai tekkesi, 5 kilise, 1 havra, 1 kütüphane, 4 Müslüman okulu, 5 gayrimüslim okulu mevcuttu. Urla Kazasında 1908 yılında 6932 hane, 483 dükkân, 5 han, 3 hamam, 2 fabrika, 46 un değirmeni, 14 cami, 11 mescit, 1 tekke, 9 kilise, 1 havra, 1 gureba hastanesi bulunmaktaydı. Tire’de 28 medrese, 5 erkek ibtidai mektebi, 3 kız mektebi, 2 Rum ve 1 Yahudi okulu, 1 telgrafhane, 3 karakol, 32 cami, 66 mescit, 11 tekke, 1 kütüphane, 3 kilise, 2 havra, 2 gureba hastanesi mevcuttu.¹¹ Aşağıda çeşitli kaynaklara göre 1653’den 1890’a kadar İzmir’in nüfusu verilmiştir (Tablo 1.1).

¹⁰ Fatih Öztop, “II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916)”, (Basılmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014), 17-18.

¹¹ A.g.e., 19-20

Tablo 1.1: Çeşitli Kaynaklara Göre 1653-1890 Arası İzmir Nüfusu¹²

TARİH	KAYNAK	TÜRK	RUM	ERMENİ	YAHUDİ	FRENK	TOPLAM
1653	d'Arvieux	60.000			7-8.000		90.000
1657	Tavernier	60.000	15.000	8.000	6-7.000		90.000
1659	Avarız tahriri	6.600	1.505	305	1.355		9.765
1676	Spon	30.000	9-10.000		12-15.000		55.000
1678	Le Brun						80.000
1699	De la Motray						24.000
1702	Tournefort	15.000	10.000	200	1.8000		27.000
1714	Lucas	100.000	20.000	8.000			128.000
1723	De Saumery						300.000
1731	Tollot	50.000	12.000	7.000	7.000		76.000
1733	Thompson	15.000	10.000	600	2.000	400	28.000
1739	Pocock	80.000	7-8.000	2.000	6.000		100.000
1768	Riedsel						120.000
1776	Ch. Gouffier	65.000	21.000	6.000	10.000	200	102.000
1778	Sestini	97.000	30.000	8.000	12.000	3.000	150.000
1786	Miranda						150.000
1794	Dallaway						100.000
1820	Turner	60.000	30.000	8.000	8.000	2-3.000	100.000
1834	Texier	75.000	40.000	10.000	15.000	10.000	150.000
1844	Sayım İcmaili	15.000			9.300		50.000
1868	Slaars						187.000
1870	Scherzer						160.000
1890	Salname						145.813

19. yüzyıl da İzmir, Osmanlı Devleti'nin "modern kent" olgusunun ortaya çıktığı vilayetlerden biridir. Osmanlı Devleti'nin modern bir monarşi anlayışını benimsemesi ile yapılar ve şehirler değişmiştir. İzmir'de günümüzde Konak Meydan'ı olarak bilinen alana adını veren yapı Katipoğlu ailesine ait olan konaktır. 1829 yılında bu konak idari bina olarak kullanılmıştır, 1872'de Hükümet Konağı olarak hizmet etmiştir. Konağın önüne günümüzde Sarı Kışla olarak bilenen devleti simgeleyen ve resmi hizmette kullanılan yapı 1829'da tamamlanmıştır. Bu meydanda modernleşmenin önemli simgelerinden biri olan ve Sultan Abdülhamit'in tahta çıkışının 25. yıldönümünde yaptırılan Saat Kulesi'dir.¹³

¹² Mübahat S. Kütükoğlu, "İzmir 1/3", *DİA*, C. 23, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, (2001): 520.

¹³ Fikret Yılmaz, Sabri Yetkin, *İzmir Kent Tarihi*, (İzmir: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı İzmir İli Millî Eğitim Müdürlüğü Yayınları, 2002), 60-61.

1.2. BALKAN COĞRAFYASININ SINIRLARI

Balkan yarımadası adını Bulgaristan'ı ikiye bölen, batıdan doğuya uzanan dağ sırasından almaktadır. Bu coğrafyanın Doğu, Güney ve Batı sınırları için görüş birliği sağlanmış iken Kuzey sınırları tartışmalıdır. Kuzey sınırını Karpat dağlarının doğusundan alırsak bu coğrafya toplamda 1.000.000 kilometrekare yüzölçümüne ulaşır ve Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya, Türkiye (Trakya), Yugoslavya, Yunanistan'ı barındırır. Balkan coğrafyasının öne çıkan özelliklerinin başında dağlık olması vardır. Ulaşımı zorlaştıran bu dağlar kültür, dil ve geleneklerin farklı biçimlerde gelişmesine sebep olmuştur. Batı'da Alplerin devamı niteliğinde olan Dinar sıradağları Adriyatik Denizi'nden güneye doğru inerek günümüz Yugoslavya ve Arnavutluk'un batısını kapsayarak Pindus adıyla Yunanistan'a, bu vesile ile Mora'dan Akdeniz'e ulaşır. Yükseklikleri 1200-2400 metre arasında değişmektedir. Bu dağların bir kısmı deniz kıyısında başlar ve 50-60 km kadar iç kısma uzanır. Karpat Dağları ikinci sıradağları oluşturur. Baş aşağı yazılan S harfi gibi bu dağlar, Romanya'nın kuzeyinden güneye yüzlerce km uzanır. Tuna Nehri'ne yaklaştıkça da batıya doğru uzanır ve bu yönde 600 km ilerler. Demir kapı bölgesine güneydoğuya yönelir. Sıradağların en yüksek zirvesi Negoiu, yüksekliği 1544 metredir. Üçüncü dağ silsilesi, Bulgaristan'ı batıdan doğuya bölen Balkan Dağlarıdır(eski adıyla Hoemus). Dördüncü sıradağlar Rodoplar'dır ve Trakya'nın kuzeyinden geçerek Türkiye üzerinden Karadeniz'e kadar uzanır, Balkanlar'ın en yüksek zirveleri olan Rila (2925 m), Eltepe (2920m), Belmeken (2640 m) bu sıradağlarda bulunmaktadır.¹⁴

Balkan coğrafyası tarih boyunca birçok siyasi olaya tanıklık etmiştir. Bu coğrafyanın tanımının yapılmasında bölgede yaşanan siyasi olayların etkisi bulunmaktadır. Siyasi olayların etkisi bölgenin kapsam alanını değiştirmiş, kimi devletler siyasi olumsuzluk sebebi ile kendini bu bölgenin dışında görmüşlerdir. Bu yüzden kaynaklarda bölgenin sınırları farklılık arz etmektedir. Bu bölgenin sınırları tam olarak tanımlanamasa da Osmanlı Devleti için bu bölge 'Rumeli', Avrupalı devletler içinse çoğu zaman 'Makedonya'dır. Modern tarihçilikte ise anlam karmaşası yaratmaması için 'Balkan' kelimesi kullanımı yaygınlaşmıştır. Balkan ismi ise bölgedeki sarp ve büyük sıra dağlara verilen isimdir¹⁵. Balkan coğrafyasının güney

¹⁴ Kemal Karpat, "Balkanlar", *DİA*, C. 5, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul (1992): 25.

¹⁵ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi (18. ve 19. Yüzyıllar)*, çev. İhsan Durdu, Gülçin Tunalı ve Haşim Koç (İstanbul: Küre Yayınları, 1999), 1.

sınırı açık bir şekilde belirlenirken kuzey kısmını bölgeden ayıran herhangi bir doğal sınır bulunmadığından hangi devletlerin bu bölgeyi kapsadığı tartışma konusudur. Kimine göre, Bulgaristan, Arnavutluk, Romanya, Bosna-Hersek ve Sırbistan Balkan devletleridir. Yunanistan Akdeniz ve Türkiye bölgeden tamamen kopuk bir Ortadoğu devletidir. Kimine göre Yunanistan bir Balkan Devleti sayılırken orta Avrupa devleti olan Romanya, Bosna Hersek ve Sırbistan'ı Balkan devleti saymazlar. Konuya coğrafi olarak bakılırsa Bulgaristan ve Arnavutluk dışında başka bir Balkan devleti de zaten yoktur. Balkanlar coğrafi olarak, kuzeyde Tuna'nın aşağı kesimleri ve Sava ırmağı, doğuda Karadeniz, güneydoğu Ege denizi güneyde Akdeniz ve batıda Adriyatik denizi ile çevrilidir. Bugünkü ülkelerin siyasi sınırları düşünüldüğünde yüzölçümü 788.865 kilometredir.¹⁶

Balkan coğrafyası stratejik olarak önemli bir konuma sahiptir. Avrupa ile doğal bir sınırı olmaması ve üç tarafı denizlerle çevrili bir yarımada olması Balkanların özel konumunu güçlendirmektedir. Bölge Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan bir geçit görevi yapmaktadır. Yarımadanın bu konumu sayesinde bölgeyi elinde tutan güç, isterse batıya isterse doğuya doğru genişleme olanağını elinde tutuyordu. Tarih boyunca çoğu zaman da Balkanları elinde tutan devletler hem Avrupa'yı hem de Asya'yı nüfuzu altına almayı başarmış ve döneminin en güçlü devletleri olmuşlardır. Anadolu ve Balkanlar gelişen tarih süreci içerisinde siyasi bütünlük haline gelmiştir. Bunun en büyük sebebi 330 tarihinde Kostantinapolis'in kuruluşundan 1919 yılına kadar kesintisiz bir şekilde iki büyük devletin idari yapısı altında kalmış olmasıdır.¹⁷ Bölge tanımı için coğrafyacılar bölgenin fiziksel özellikleriyle alakalı belli tanımlar getirirse de tarihsel açıdan önemli olan kısmı, Balkan coğrafyasında yaşayan milletler ve devletlerdir. Bu bölge tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Balkanların ilk sakinleri İliryalılar ve Trakyalılardı, günümüz de Arnavutların atalarıdır. Rumen ulusunun ataları, Trakyalıların bir kolu olan Daçya'lılardır.

¹⁶ H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Tarihi-Göç*, (İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2003), 25.

¹⁷ Halil İnalçık, "Osmanlı Döneminde Balkan Tarihi Üzerine Yeni Araştırmalar", *GAMER*, C.1, S.1 (2012): 2.

Yunanlıların ataları Helenler iken Sırp, Hırvat, Sloven, Boşnak ve bir görüşe göre Makedon ve Bulgarların ataları Slavlardır¹⁸.

Balkan coğrafyasındaki devletler Bulgaristan, Romanya, Yunanistan, Arnavutluk ve Sırbistan Bosna Hersek ve Kosova'dır. Bu bölge uzun süre Roma egemenliğinde kaldıktan sonra Osmanlı Devleti hâkimiyetinde huzur bulunduğu söylenebilir.

Balkan yarımadası küçük ve çok çeşitli doğal ortamlardan oluşur, sosyal yapısı ise daha karışık ve karmaşıktır. Tarih boyunca göç eden kavimler geniş yollardan geçerek bu coğrafyaya bir arada ulaşıyorlardı fakat burada başlayan dağ sıraları göç eden kavmi ayırmış, parçalamış zaman içinde etkilerini azaltmıştır. Balkanlarda çok çeşitli ırklar, diller, dinler mevcuttur ve çok kültürlü bir coğrafyadır. Andrew Baruch Wachtel bu konuda şu ifadeleri kullanmıştır:

Balkanlar olarak bilinen bölge uzunca bir süre dünyanın kavşağı olagelmıştır. Tüccarlar, ordular, ulaklar ve göçmen kabileler rızıklarını çıkarmak ya da yerleşecek bir toprak parçası bulmak uğruna Balkanlar'ın değişik arazisini dolaştılar. Slavlar, Türkler, Germenler, Çingeneler ve daha birçokları gibi, etnik kökenleri farklı halklar yerleşip birbirlerine karıştırlarken kültürlerini birbirlerinin üzerine döşediler.¹⁹

Türk edebiyatında Balkan coğrafyasının sınırları, bu topraklarda dünyaya gelmiş olan Mustafa Kemal ATATÜRK ile özdeşleşmektedir. Buna örnek olarak şair Ali Rıza Saraçoğlu'nun "Biz Rumeli Türkleri" adlı şiirinde şu dörtlükler yer alır²⁰;

*Bizim içimizden çıktı Mustafa Kemaller dün
Ne mutlu bize Hemşerisiyiz Atatürk'ün
Mustafa Kemal Paşa kattı ünümüze ün
Biz milli şuurunu üstün Rumeli Türkleri*

1.2.1. Osmanlı Devleti Hâkimiyeti Öncesinde Balkanlar

Balkan coğrafyası tarih boyunca birçok kavime yurt olmuştur. Balkanların ilk sakinlerinden izler çok eskilere dayanmaktadır. Elimizdeki en eski yazılı eserler,

¹⁸ Tayfun Nasuhbeyoğlu, "Balkan Tarihine Genel Bakış", http://pusuladernegi.org/wp-content/uploads/balkan_tarihi.pdf s.3. [25 Kasım 2020].

¹⁹ Ali Yiğit, "Balkan Yarımadası'nın Beşerî Coğrafya Özellikleri ve Türk ve/veya Müslüman Nüfus Varlığı", *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 66, (2015): 945.

²⁰ Rıdvan Canım, "Rumeli Şairlerinin Dilinden Balkanlar ve Rumeli Coğrafyası", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 11, (2001): 211.

Farslardan, Romalılardan ve Yunanlılardan kalmadır.²¹ Coğrafyaya hâkim olan ilk topluluklar Dorlar, Daçlar, Akalar, İlerler, Trakyalılar, Desitatlar, Dalmatlar olduğu bilinmektedir. Daha sonra ise Yunanlılar, Romalılar, Hunlar, Gotlar, Franklar, Slavlar, Bulgarlar, Avarlar, Peçenekler, Kumanlar, Uzlar, Macarlar, Germenler, Çingeneler, Normanlar, Romalı emekli askerler, Araplar ve Selçuklu- Osmanlı Türkleri bölgeye kalıcı olarak yerleşmişlerdir.²² Bugün ise bölgede çok çeşitli topluluklardan insanlar yaşamaktadır. Bölgenin en eski halkları olarak bugün Yunanlıları ve ataları İlyerya olan Arnavutluk'u gösterebiliriz. Dorlar ve Akalar, İsa'dan önce 2000'lerin ortalarına doğru Miken medeniyetini ve daha sonra da Klasik Atina'yı doğurmak üzere Girit'in uygarlaşmış yerli halkı ile kaynaşmışlardır.²³ İlyerya kökenli Arnavutlar ise, iki bin sene boyunca özellikle Slavlarinki olmak üzere, istilacı kavimlerin akınlarına maruz kalmalarına rağmen direnerek Arnavut halkını teşkil etmek üzere varlıklarını korumuşlardır.²⁴

Balkanlar da ilk Türk izleri 300'lü yıllarda bölgeye akınlar halinde gelen Hunlarla başlamıştır. Hunlar bölgeye geldiklerinde çok fazla direnişle karşılaşmadan Tuna'yı geçerek Trakya'ya doğru ilerlemiş ve bu bölgeyi hâkimiyetleri altına almışlardır. Tanrını kırbacı olarak nitelendirilen Atilla döneminde Hunlar bölgede söz sahibi olmuşlar ve Filibe, Sofya, Lüleburgaz'a kadar olan bölge Bizanslıların elinden alınmıştır. Hunların bu yükselişi hükümdar Atilla ölene kadar sürmüştür. Ancak bölgede Türk hâkimiyeti uzun yıllar devam etmiştir. Hunlardan sonra Avarlar Hunların yerini alsalar da bölgeye asıl etki sağlayan bir diğer Türk topluluğu olan Bulgarlardır. Orta Asya'dan kendine yeni yurt bulmak için yola çıkan Bulgarlar Karadeniz'in kuzeyinden Tuna'ya doğru gelip yerleşmeleri ve kalıcılık sağlamları 670 yılında Bizans ile yaptıkları savaş sonunda Tuna Bulgar Hanlığı'nın kurulmasıyla olmuştur.

Bu coğrafyada iz bırakan Türk boyları arasında Peçenekler ve Uzlardan da bahsedebiliriz. Peçenekler bölgede birkaç yer işgal ettikten sonra Bizans tarafından zorla Serez ve Niş'e yerleştirilmişlerdir. Uzlarda isyan hareketlerine başlayınca Bizans onları da Makedonya'ya iskân etmiştir. Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara göç eden son Türk topluluğu ise Kıpçaklardır. XI. yüzyılın sonlarına doğru Rodoplar ve bugünkü

²¹ Fahriye Emgili, *Boşnakların Türkiye'ye Göçleri 1878-1934*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2012), 53

²² A.g.e., 54

²³A.g.e., aynı yer.

²⁴ Georges Castellan, *Balkan Tarihi*, (İstanbul: Millet Yayınları, 1993), 20.

Makedonya'nın doğu kısmına yerleşmişlerdir.²⁵ Kumanlar 1048'de Peçenek Türkleri, Türkler ile birlikte Bulgaristan'dan Makedonya'ya, Yeni Pazar, Kosova, Bosna Hersek ve Arnavutluk'u içine alan geniş bir sahada "Kuman- Peçenek Türk Federasyonu"nu kurmuşlardır.²⁶ Balkanlara yapılan Türk göçlerinin en önemlilerinden biri de Anadolu Selçuklu Sultanı İkinci İzzeddin Keykavus tarafından Dobruca tarafına iskân ettirilen Gagavuzlardır. Bugün hala bu bölgede Gagavuz Türkleri yaşamını sürdürmektedirler. Balkan toprakları çok uzun yıllardır Türklerin yaşadığı bir bölgedir. Türkler Osmanlı Devleti'nden önce de bu bölgede bulunmuşlar ve bölgede zaman zaman söz sahibi olmuşlardır ancak çoğunlukla Avrupa toplumlarının etkisini görmektedir. Özellikle Roma ve Yunan medeniyetinin izleri Balkan coğrafyasında oldukça fazladır. Bu durum Balkanların kültür mirasının çok geniş olmasına ve bölgenin öneminin artmasına sebep olmuştur.

1071 Malazgirt Savaşı ile Türkler batıya doğru ilerlemeye başlamıştır. Bu ilerleyişi iki bölüme ayırmak mümkündür. İlk kısım 1071 yılında Malazgirt de alınan galibiyetle başlar, 1683 Viyana bozgunu ile son bulur. İkinci bölüm ise Türklerin balkan topraklarından atılması düşüncesi ile 1683 yılından 1923' kadar geçen süreçtir.²⁷ Uzun yıllar Balkan bölgesini idare eden Bizans İmparatorluğu, önce Araplar, sonra Selçuklu Devleti'nin meydan okumaları ile karşı karşıya kalmıştır. 13. Yüzyılın başlarında savaşçı bir Türk boyu Marmara yakınlarına yerleşmiştir.²⁸ Balkanlar bu Türk boyunun kurduğu devletin idaresine girmiştir.

1.2.2. Osmanlı Devleti Hâkimiyeti Sırasında Balkanlar

Balkanlarda hızlı fetihlerle ilerleyen Osmanlı Devleti, bunu devletin başına geçen kudretli sultanların sayesinde yapmıştır.²⁹ Kuruluş devri Osmanlı padişahlarının ilk hedefleri hep batı yönünde ilerlemek olmuştur.

²⁵ Emgili, *Boşnakların Türkiye'ye Göçleri*, 56.

²⁶ Nicolas Stanev, *Histoire Chronologique De La Bulgaria*. (Sofia: Bibliotheque Slave, 1938), 41; Hüseyin Memişoğlu, *Balkanlarda Pomak Türkleri*, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1999), 18-19.

²⁷ Nedim İpek, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu'da Cereyan Eden Göçler", *19 Mayıs ve Millî Mücadele Samsun Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 16- 20 Mayıs, (Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi, 1994): 163.

²⁸ Jelavich, *Balkan Tarihi*, 32.

²⁹ Jelavich, *Balkan Tarihi*, 33.

Rumeli kavramı, Osmanlı Devleti'nde Edirne'den başlayıp ucu açık olan toprakları ifade eder.³⁰ Orhan Gazi'nin en büyük oğlu Veliht Gazi Süleyman Paşa“Rumeli Fatih” olarak bilinmektedir. 1353'te Gelibolu'ya geçerek Avrupa topraklarına geçiş yapmıştır.³¹

Bu durum Osmanlı Tarihi için dönüm noktalarından biridir. Daha sonra ise 1357'ye kadar yapılan savaşlarda Osmanlı Devleti Meriç'e kadar ulaşmıştır. Rumeli'de ilk kez kurulan Osmanlı şehirleri ise Cısr-i Ergene (Uzunköprü), Saruhan Beyli (Tatar Pazarı) ve Eski Zağra olmuştur.³² Balkan coğrafyasındaki fetihlerin asıl mimarı da Şehzade Süleyman'ın ölümünün ardından Veliht-Şehzade olan Şehzade Murad'dır. Şehzade Murat babası Orhan Gazinin ölümünden sonra padişah olmuş ve Edirne'yi (1362) aldıktan sonra Meriç nehrinin öteki tarafına geçerek Zağra ve Filibe'yi (1363) Osmanlı topraklarına katmıştır. 1389'da öldüğünde, Osmanlı Devleti Tuna, Tuna Deltası, Adriyatik Denizi ve Attika Yarımadası'na dayanıyordu.³³

Osmanlı Devleti, Rumeli bölgesini ele geçirmeye başlayınca Osmanlı halkı kendilerine vatan olarak gördükleri Rumeli bölgesine göç etmeye başlamışlar. Edirne'nin başkent ilan edilmesi de bu coğrafyanın Osmanlı Devleti ve halkı için ne kadar değerli olduğunu göstermektedir. Balkanlardaki fetihler Murathan'dan sonrada devam etmiş Murathan'ın ölümü üzerine devletin başına oğlu Beyazıd geçmiştir. Osmanlı Tarihi'nde “Yıldırım” unvanı ile bilinen Sultan Beyazıd, Balkan coğrafyasındaki Türk hâkimiyetinin kesinleşmesini sağlamıştır. Yıldırım Beyazıd'ın Bulgarlar, Sırlar, Arnavutlar ve Macarları alt etmesi Avrupa'yı telaşa sürüklemiş ve bir Haçlı kuvvetinin oluşmasına neden olmuş ve savaş meydana gelmiştir. Tarihe Niğbolu Zaferi olarak geçen bu savaş sonunda Avrupalılar büyük bir bozguna uğramışlardır. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmışlardır (1396). Yıldırım Beyazıd'ın Timur'a esir düşmesiyle Osmanlı Devleti'nde Fetret Devri başlamış ve yönetim boşluğu sebebiyle Balkan fetihleri durma noktasına gelmiştir. 11 yıl süren Fetret Devri'nin sonunda devletin başına Çelebi Mehmet gelmiştir. Çelebi

³⁰ Mahir Aydın, “Tophane Konferansı ‘Doğu Rumeli’ye Veda’”, *Tarih Dergisi*, S. 53, (2012): 124-125.

³¹ Sezer Arslan, “Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ile Osmanlı Devleti'ne İskânları”, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 8.

³² Havva Selçuk, “Rumeli'ye Yapılan İskânlar Neticesinde Kurulan Yeni Yerleşim Yerleri”, *Türkler*, C. 9 Yeni Türkiye Yayınları, Ankara (2002): 177.

³³ Arslan, *Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri*, 8.

Mehmet, Balkanlarda ve Anadolu’da oluşan idari boşluğun sona erdirmek ve hâkimiyeti yeniden sağlamak adına faaliyetler yürüttüğünden fetih politikasına devam edilememiştir.

Mehmet Çelebi’nin ölümü üzerine tahta çıkan II. Murat Balkanlara birçok sefer yapmıştır. Bu seferler sonucunda Makedonya’dan Adriyatik denizine ve Ege’nin batı kıyılarına ulaşıncaya, bölgenin güçlü devletlerinden Venedik rahatsız oldu. Osmanlı’nın bir de Selanik (1430), Yanya ve Serez’i (1431) alarak güney Arnavutluk’da egemenliği sağlaması Avrupalı devletleri de rahatsız edince bir haçlı ordusunun kurulması ve Osmanlı Devleti üzerine sefere çıkılması, Osmanlı’nın Karamanoğlu Beyliği tarafından ve Arnavutluk Beyi İskender tarafından da saldırıya uğraması sonucu devlet yenilgiye uğramıştır. Savaşlar sonucunda Edirne- Segedin barışı imzalamıştır (1444).

II. Murat Karamanoğlu’nun üzerine yürüyerek Konya, Beyşehir ve Akşehir’i alarak bu tehlikeyi de ortadan kaldırdıktan sonra kendi isteği ile tahtan feragat edip tahtı 12 yaşındaki oğlu Mehmet’e bırakmıştır. Tabii bu çok fazla sürmemiş haberi alan Avrupalılar yeni bir haçlı ordusuyla Osmanlı’nın üzerine sefere çıkmıştır. Bunun üzerine çocuk yaşta Sultan babasına mektup yazmış ve onu orduların başına geçmesini istemiştir. Ancak Sultan Murat teklifi kabul etmemiştir.

Bunun üzerine Sultan Mehmet: *“Eğer siz padişah iseniz memleketi ve tebaanızı kafir hücumundan muhafaza için gelmeniz vaciptir. Eğer biz padişah isek sultana itaat ve emrini yerine getirmek sizin üzerinize yine vaciptir. Hizmetten kaçınmayınız ki İslam’ın düzeni bozulmasın”* diyerek bir mektup daha gönderdi³⁴.

Bunun üzerine Sultan Murat 40 bin kişilik ordu ile Haçlıların üzerine yürüdü. Varna Savaşı olarak tarihe geçen bu savaşta Osmanlı mutlak bir galibiyet aldı ve Bulgaristan doğrudan Osmanlı egemenliğine alındı (1444). Bu yenilginin intikamı için tekrar saldıran haçlılar tekrar II. Kosova Savaşı’nda yenilince Osmanlı Devleti’ni Balkanlardan atma politikasını bir kenara bırakıp savunmaya geçmişleridir.

Osmanlı Devleti’nin Balkanlar’daki hâkimiyeti kademeli olarak sağladı. 1364’te Sırp sındığı, 1371’de Çelmen, 1389’da Kosova, 1396’da Niğbolu, 1444’te Varna ve 1448’de İkinci Kosova Savaşı ile sağlandı.³⁵

³⁴ Ahmet Şimşirgil, *Kayı II Cihan Devleti*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2015), 73.

³⁵ Caner Sancaktar, “Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti ve Siyasi Mirası”, *Ege Stratejik Araştırmalar Merkezi*, C. 2, S.2, (2011): 29.

Babasının ölümü üzerine tahta ikinci kere çıkan II. Mehmet Balkanlarda kalıcılığı sağlamak ve Hıristiyan dünyasının tekrar bir araya gelip sefer düzenlememesi için fetihlerde bulunmuştur. II. Mehmet İstanbul'u fethettikten sonra Balkanlarda fetih politikası izlemeye başladı. 1459'da Belgrad hariç bütün Sırbistan'ı ele geçirdi. 1460 yılında Mora yarımadasını 1462'de Eflak'ı 1463'de Bosna 1465'de Hersek 1476'da Boğdan 1479'da Arnavutluk 'u Osmanlı hâkimiyetine sokmuş ve Osmanlı Devleti'ni Balkanlardaki tartışılmaz bir otorite haline getirmiştir. Balkan coğrafyasının fethi büyük ölçüde sağlanmıştır. Bölgenin tam manasıyla Osmanlı eline geçmesi Kanuni döneminde olmuştur. Kanûnî (1520-1566), Belgrad Kalesi'ni ele geçirdi ve bu kale Orta Avrupa'nın kilit noktasında bulunuyordu (1521). Avrupa yönüne yaptığı üçüncü seferinde Mohaç'ta Macar ordusunu yok etti ve Macaristan Fâtihisi oldu (1526). Macaristan'ın fethi ile Balkan Yarımadası Osmanlı Devleti için tam manası ile savunma hattı oldu. Balkan ülkeleri, Osmanlı Devleti'nin yurdu haline geldi.³⁶

Kanuni döneminde tam manasıyla ele geçen Balkan toprakları çok uzun yıllar Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde kaldı. Bölgedeki Osmanlı hâkimiyeti 17.yy. sonlarına kadar devam etmiştir. Avrupa da Habsburg İmparatorluğu ve Rusya'nın liderliğinde Osmanlı devletine sert darbeler vurulmaya başlanmıştır.³⁷ Bu darbelerin ilki 1683 Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından yapılan savaşlarda Osmanlı Devleti arka arkaya yenilgiler almıştır. Bu yenilgilerin ardından 1699 yılında Karlofça Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre Macaristan'ın neredeyse tamamı ve Transilvanya, Avusturya imparatorluğunun eline geçerken Ukrayna'nın batısı Venedik Dalmatça, Bosna'nın bazı yerleri Mora Polonya'nın eline geçti. Bu antlaşmanın diğer kazananı ise Rusya oldu. Kırım'da Azak'ı ve Dinyester'e kadar olan bölgeyi ele geçirdi. Karlofça Antlaşmasının oluşturduğu bu durum Osmanlı'nın Balkanlardaki hâkimiyetini zayıflatmıştır. Bu durum Osmanlı'nın Avrupa'daki ilerleyişinin durması ve artık savunmaya geçmesi manasına geliyordu ki bu uzun yıllar devam edecek olan savunma ve geri çekilişin 1921 Sakarya Meydan Savaşına kadar sürecektir.

Karlofça Antlaşması'nın ardından bazı bölgeler geri alınmıştır ancak toprakların önemli bir kısmı artık elden çıkmıştı. Balkanlar için ikinci bir darbe de Rusya ile yapılan savaşlar sonucu olmuştur (1768-1774). Savaş bitiminde Küçük Kaynarca antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, Rusya'ya birçok

³⁶ Arslan, *Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri*, 9.

³⁷ Jelavich, *Balkan Tarihi*, 39.

ayrıcalıklar vermiştir. İstanbul'da bir Rus Ortodoks Kilisesi kuruldu ve buradaki Ortodokslar üzerinde Rusya'nın koruması (himayesi) tesis edildi.³⁸ Bu durum Rusya'nın Balkanlardaki etkisini arttırmıştır. Karlofça ve Küçük Kaynarca antlaşmaları, Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti sınırları içerisinde bulunan Balkan halkları adına konuşma hakkı veren ilk antlaşmalardır.³⁹

1789'da Fransa da çıkan ihtilal sonucu milliyetçilik akımı Balkan coğrafyasını da etkiledi ve Osmanlı Devleti'nden ayrılıp kendi devletlerini kurmak isteyen halkların sayısı giderek arttı. Tabi bunu sadece Fransız İhtilaline dayandırmak çok doğru olmaz. Bunun için birçok neden sayabiliriz. Caner Sancaktar bu nedenleri şu şekilde açıklamıştır:

“(1) 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Balkan ülkelerinde ticaret ve imalat ile uğraşan bir burjuva sınıfının ortaya çıkması. (2) Toprak beylerinin (özel çiftlik sahipleri) Osmanlı merkezi yönetimi karşısında güçlenmesi. (3) Zengin aile çocuklarının Batı Avrupa üniversitelerinde eğitim görüp milliyetçi ve liberal düşüncelerle tanışmaları. (4) Fransız Devrimi'nin ve ardından Napolyon'un Balkanlar'a milliyetçi ve liberal düşünceleri sokup yayması. (5) 18. ve 19. yüzyıllar boyunca Balkan köylülerinin yoksullaşması ve bundan dolayı Osmanlı yönetimine tepki gösterip kendi ulus-devletlerini kurmak için mücadeleye girişmeleri. (6) Balkan kiliselerinin ve din adamlarının milliyetçiliği desteklemeleri, yaymaları ve ayrılıkçı hareketlere destek vermeleri. (7) Osmanlı merkezi yönetiminin Balkanlar üzerindeki otoritesini yitirmesi ve böylece bölgede bir otorite boşluğunun ortaya çıkması. (8) Avrupalı büyük güçlerin Balkanlar'a hâkim olmaya çalışmaları ve bu amaçla bölgedeki milliyetçi-ayrılıkçı grupları desteklemeleri.”⁴⁰

Balkanlarda yaşayan Müslümanlar iki ayrı grup olarak değerlendirilebilir. Bu gruplardan ilki Anadolu'dan Balkanlara yerleşenlerdir.⁴¹ Bu grup balkanların feth edilmesi ile bölgeye yerleşen Müslümanlar dan oluşmaktadır. İkinci grup ise balkanların kendi halkından olup zamanla İslam dinini seçenlerdir.⁴²

Balkan Devletleri'nin arasında ilk bağımsızlık kazanan Mora İsyanı ile Yunanistan'dır. 1821 Mora'da isyan çıkaran isyancılar bağımsızlık ilan ettiler. Ardından 1827 yılında Rusya, İngiltere, Fransa donanmaları Navarin'de Osmanlı donanmasını yok etti ve ertesi yıl Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş açtı. Savaş Rusya'nın üstünlüğü

³⁸ Sancaktar, *Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti*, 31.

³⁹ Jelavich, *Balkan Tarihi*, 408.

⁴⁰ Sancaktar, *Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti*, 31-32.

⁴¹ İnalçık, *Osmanlı Döneminde Balkan Tarihi Üzerine*, 7.

⁴² A.g.e., aynı yer.

ile bitince Edirne Antlaşması imzalandı ve bu antlaşma ile Yunanistan özerklik kazandı (1829), Londra protokolü ile de bağımsız oldu (1830). Sırbistan Eflak Boğdan'ın ise özerklikleri genişletildi.

Osmanlı Devleti bölgede giderek gücünü kaybetmeye başladı ve Rusya'nın kontrolü artmaktaydı. 1877-1878 Osmanlı- Rus savaşı Osmanlı'nın bölgedeki hâkimiyetini neredeyse tamamının elinden gitmesine sebep oldu. Savaş sonunda imzalanan Ayestafanos Antlaşmasına göre; (1) Karadağ, Sırbistan, Romanya bağımsız olacak; (2) Özerk Bulgaristan Prenslığı kurulacak; (3) Bosna-Hersek'te reformlar yapılacak ve bu reformlar Rusya ile Avusturya- Macaristan tarafından denetlenecek; (4) Arnavutluk'a Rusya'nın denetiminde özerklik verilecek. Rusya'ya büyük üstünlük sağlayan ve bu nedenle de Batılı büyük güçlerin muhalefetiyle karşılaşan antlaşma yürürlüğe girmedi.⁴³ Ayestafanos Antlaşması yerine Avrupalı devletlerin (İngiltere Almanya Fransa İtalya Rusya Avusturya) müdahalesi üzerine Berlin Kongresi düzenlendi, kongre sonucunda Berlin Antlaşması imzalandı (1878). Berlin antlaşmasına göre Romanya, Sırbistan ve Karadağ bağımsızlık kazandı. Bulgaristan ise Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir prenslik statüsüne geçti ise de 1908 yılında bağımsızlığı kazanmıştır.

1.3. GÖÇ OLGUSU

Göç, sosyal bir hareket olmasına karşın, iktisadi hayattan, kültüre kadar yaşamın bütün yönünü etkisi altına alan temel değişim araçlarından birisi haline gelmiştir. Göçün en temel manası “yer değiştirme hareketi”⁴⁴ olarak tanımlasak da sosyolojik iktisadi, kültürel, politik yapısı ile ilişkisi olup, ona büyük etki sağlayan bir sosyal mesele olarak karşımıza çıkar.

Göç, ekonomik, sosyal, dini ve daha birçok farklı sebeplerden dolayı insan topluluklarının hayatlarının bir kısmını veya tamamını geçirmek üzere bir yaşama alanından, bir başkasına yerleşmek maksadıyla yaptıkları coğrafi yer değiştirmeye verilen isimdir. İnsan toplulukları tarih boyunca sürekli olarak başka yerler arayışı içinde olmuş ve buldukları yerlerden başka yerlere gitme ihtiyacı duymuş ve sürekli hareket halinde bulunmak durumunda kalmışlardır. İnsanlığın ortaya çıkışından sonra tüm toplumlarda önümüze çıkan göç olgusu, üzerinde fazlasıyla araştırma yapılan ve

⁴³ Sancaktar, *Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti*, 33.

⁴⁴ İpek, *Birinci Dünya Savaşı Esnasında*, 161.

sosyal bilimlerde alanlarında bolca çalışılmış ve hala çalışılmakta olan önemli ve bir o kadar merak uyandıran bir konudur. Tarihsel süreç içinde ortaya çıkan göç hareketleri, toplumların bugünkü nüfusunu, ekonomisini, sosyal ve kültürel yapısını ve gelişimini etkilemiştir.

Toplumların ve şahısların çok geçerli bir sebepleri olmadıkça “yer değiştirme” eylemine başvurmadığını bilmek gerekmektedir.⁴⁵ Fakat zorunlu durumlarda yer değiştirme eylemini tasdik etmekle beraber, göç olgusunun gelişen süreç içinde gelişip farklı manalar ve vasıflar edinmiş ve farklı kavramlar ortaya çıkarmıştır. İktisadi, sosyal ve kültürel bazı unsurların tesiri ile gerçekleşen göç olgusu, ortaya çıkardığı sonuçlar neticesinde göç veren ve göç alan merkezlere tesir etmiştir. Bu etkileşim sonucunda her ülkeye sirayet eden göç olgusu kavramsal olarak varlığını devam ettirmiş ve genel geçer bir olgu haline gelmiştir.

1.3.1. Kavramsal Olarak Göç

İnsanlık tarihinin başlangıcından bu yana geçen zaman içinde yer değiştirme eylemi olan göçlerin niteliğinde zamanın şartlarına göre değişiklikler meydana gelmiştir. Tarih de önceleri göç hareketleri coğrafi konumun yetersizliği ve bölgede yiyecek içecek kaynaklarının azlığı, bunların sonucunda çıkan savaşlar ve iklim koşulları gibi insanların temel ihtiyaçlarını karşılama gayesinde kaynaklanırken günümüzde bu durum yerini siyasi, ekonomik, dini, eğitim, sanayileşme, kültürel, gereksinim gibi birçok farklı sebepler haline gelmiştir. Göç insanların kişisel veya toplu olarak, sürekli veya geçici olarak başka bölgelere gitmelerine ve oraya yerleşmeleriyle oluşan yer değiştirme hareketidir.⁴⁶ Göç kelimesi insanların hayatlarını sürdürdüğü topraklardan, alıştıkları sosyal ortamlardan, içinde bulunduğu ekonomik imkânlardan kısacası toplumsal hayatın getirdiği imkanlardan uzaklaştırılarak yaşamlarını sürdürebilecekleri yeni yerlere gitmeye olanak sağlanması olarak da ifade edilebilir.

Kısacası göç, insanların gelecekteki yaşamlarının tamamını veya bir kısmını geçirmek için bir yerleşim alanından diğerine yerleşmeleri için ortaya çıkan bir coğrafi yer değiştirme olayıdır. Göç konusunda yapılan tanımlar biriyle benzerlik göstermekle

⁴⁵ Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, (Ankara: T.T.K., 1997), 8.

⁴⁶ Hacı Murat Arabacı, “1783’den II. Dünya Savaşı’na Kadar Kırım’dan Anadolu’ya Yapılan Göçler (Sebepleri ve Sonuçları),” 38. *İcanas Bildiri Kitabı, Tarih ve Medeniyet Tarihi*, C.1, (Ankara: 2012): 228.

beraber ufak tefek farklılıkları da içinde barındırmaktadır. Yukarıda yapılan farklı tanımlardan da ortaya çıktığı gibi göç olgusu çok yönlü bir yapıya sahiptir. Anlatıldığı üzere bu vaziyet, göç ile alakalı tanımlarda birçok farklılıklara sebep olmakta ve göç olgusunun sınıflara ayrılmasında da bu farklılıkla karşılaşmaktadır. Fakat anlaşılmaktadır ki ortak kanaat durumuna gelen yer değiştirme aksiyonu toplumların nüfus, kültürel, sosyo-ekonomik dengesini ve bunların ilerleyişini şekillendiren aktif bir süreç olarak önümüze gelmektedir. Devletler ve halklar için göç olayı yalnızca kitlesel, kültürel, siyasi, iktisadi ve hukuksal tanımlardan ibaret sadece onlarla ilişkilendirilen bir olgu değildir. Göç, insanları ve halkları insanların temel hak ve hürriyetlerinden yaşama hakkından yoksun olmaması gibi farklı içerikleri olan bir olgudur.

Genel manada devletlerin sosyal, siyasal ve ekonomik konumlarına göre karşımıza çıkan göç olgusunun çeşitleri ise ‘iç göç’ ve ‘dış göç’ kavramlarıdır. Göç olgusu, devlet içinde oluşum gösterir ise iç göç olarak adlandırılmaktadır.⁴⁷ Son asırda yapılan göçlerde en yaygın olanı da iç göç olayıdır. Kırsal bölgelerden sanayinin gelişmiş olduğu, sosyal imkanların daha fazla olduğu kentsel bölgelere doğru yapılan göçler iç göçler kapsamındadır. Dış göçler ise coğrafi konumlara da bağlı olarak çoğu zaman devletlerin, ekonomik, sosyal ve nüfus hareketliliklerine bağlı olarak çeşitli nedenlerden yapılan göçlerdir. Dış göç olarak ifade edilen göçler içerisinde bulunan bir kavram olan “uluslararası göç”⁴⁸ kavramı, insanların kendi devletlerini bırakıp diğer devletlerde yaşamını idame etmeye başlaması şeklinde tanımlamak mümkündür. Uluslararası göçler de en büyük sorunların başında başka bir devlete zorunlu olarak giden göçmenler o bölgenin toplumsal düzenine alışması konusunda sıkıntılar çekmesidir.

Göç olgusunu, göç edenlerin sayısını dikkate alarak münferit ve kitle göçleri olarak ayırabiliriz. Grup halinde bir göç varsa ve amaç ortaksa bunu kitle göçü olarak ayırabiliriz. Yani bir savaş sebebi, isyan çıkması, doğal afet meydana gelmesi gibi zorunluluk halinde yapılan göçlerdir. Münferit göç ise farklı sebeplerden kaynaklı kişilerin kendi hür iradeleriyle başka bir ülkeye, birkaç kişilik küçük gruplar halinde göç etmesine denilmektedir.⁴⁹ Göçleri kademeli ve kademesiz olarak da ayırabiliriz. Kademesiz olarak tabir edilen göç bir şehirden başka bir şehre gidip orada sabit

⁴⁷ Nedim İpek, “Kaynaklar Dilinde Göç Kavramı”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S.17, (2014): 11

⁴⁸ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri*, 3.

⁴⁹ İpek, *Birinci Dünya Savaşı Esnasında*, 161.

kalmaktır. Kademeli göç ise birden fazla şehre yapılan göçtür. Yani bir şehri kendine durak olarak görüp, amacın başka bir şehre göç olması durumudur.⁵⁰

Bazı göçler ise ne iç göçe ne de dış göçe dahil edilemeyebilir. Devlet içerisinde farklı sebeplerden dolayı (savaş, güvenlik, ihtilal ve doğal afetler) yapılan göçler literatürde iç göçtür.⁵¹ Örnek olarak bu tez konumuzda Türkiye'ye farklı zamanlarda Balkanlardan yapılan göçler şekil olarak dış göç gibi görünmekte fakat, bu göçleri bu tanımla ele almak yanlış olacaktır. Çünkü bu coğrafyadan göç eden insanlar bölge de yaşayan halk ile dini, etnik, kültürel ve sosyal vb. olmak üzere çok fazla benzerlikleri veya bölgeye göre farklılıkları yapılan bu göçlerin dış göç olarak tanımlanmasına olanak sağlamamaktadır. Balkanlardaki topraklar uzun yıllar boyunca Osmanlı Devleti'nin idaresiyle yönetildi. Bu sebepten ötürü Balkan göçlerinin sınırlar arasında ya da farklı devletler arasında gerçekleşen bir dış göç, ne de bir iç göç olarak değerlendirmek mümkün değildir.⁵²

1.3.2. Göçü Etkileyen Faktörler

İnsan hayatı boyunca çok önemli bir konumda olan göç bütün toplumsal olaylarda olduğu gibi çeşitli etmenlerden etkilenmektedir. "İtici" olarak sınıflandırılan faktörler genel manada insanların zor şartlarda hayatını sürdürmesi ile alakalıdır.

Yaşadıkları yerlerde yaşamlarını idame ettirmekte zorlanmaları, evlerinin ve topraklarının olmamaları ve bunun karşılığında da düşük ücretlere çalışıyor olmaları, çocuklarının yaşam standartlarını yükseltmeyip iyi bir eğitim alamıyor olmaları, sağlık ve sosyal desteklerden uzak kalıyor olmalarının dışında yoksunluk, toplumlar arası çatışma ve terör olayları, güvenlik ile alakalı birçok sorun ya da savaşlar ve doğal afetler bu kapsamın içinde bulunan faktörlerdir. "Çekici faktörler" ise genel manada, göç den sonra gittikleri bölgelerde onları bekleyen hayat şartlarının daha iyi olacağı beklentisidir. Kendi yaşadıkları yerdeki aksine farklı kollarda iş imkanları, yüksek maaşlar, çalıştıkları yerde yükselme olanakları ve bazı durumlara göre ev sahibi olmak ve yaşam standartlarını yükseltmek ve eğitim-sağlık alanında daha fazla olanakların

⁵⁰ Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri*, 3.

⁵¹ İpek, *Kaynaklar Dilinde Göç*, 11.

⁵² Ayşenur Bilge Zafer, "1878-1914 Yıllarında Balkanlar ve Kafkasya'dan Gelen İkinci Kuşak Göçmen Kadınların Kültürleşme Süreci (Bursa Vilayeti İnegöl Kazası Örneği)", (Basılmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015), 14.

artacak olması, bolluk ve çeşitlilik, toplumsal güvenin ve huzurun olması çekici faktörlerin arasında sayılabilir. Bu saydığımız itici ve çekici faktörler insanların göç etmelerini büyük ölçüde arttırmaktadır. Bu faktörler modern dönemin göç hareketlerini ilgilendiriyor gibi olsa da tarih boyunca yapılan göçlerde, bu faktörlerin büyük bir kısmı göç etkenleri arasında sayılabilir.

Göçlerde bulunan itici ve çekici güçler şu şekilde belirtilebilir; İtici Güçler; Tarımsal Toprak Yetersizliği, Düşük Gelir ve İşsizlik, Arızı Olaylar (Zorunlu göç ve gönüllü göç), Çekici Güçler; Yüksek Gelir ve İstihdam Fırsatı, Ekonomik Durum, Kentsel Kamu Hizmetleri, Kentteki Akraba ve Tanıdıklar.⁵³ Kırsal bölgelerde yaşayan insanları itici şekilde etkileyen faktörler çok fazladır. İtici diye tanımladığımız faktörlerin çok olduğu bölgeler dışa göç verirken dışarıdan hiçbir şekilde göç almayan yerlerdir. İtici nedenler özellikle kırsal bölgelerde olurken bu etkenler genel olarak tarım yapılacak alanın yetersizliği veya verimsizliği, bundan kaynaklı olarak düşük gelir düzeyi olarak özetleyebiliriz. Tarımsal bölgeler genellikle kırsal alanlarda bulunur ve bu bölge insanların genel geçim kaynakları tarım ve hayvancılıktır. Toprağın yetersiz ve verimsiz olması, eşit olmayarak dağılımı geçimi zorlaştırır. Ayrıca, tarımda makineleşme de kırsal bölgelerde yaşayan toprak işçisinin işsiz kalmasına ve kente göç etmesine sebebiyet verir. Bu durum da göçün artmasına sebebiyet veren en önemli itici güçlerden birisidir. Yapılan göçlerde itici faktörlerden biriside işsizlik ve düşük gelir düzeyinin olmasıdır. İnsanlar yaşam standartlarını yükseltmek için ve çocuklarına iyi bir gelecek sağlamak için çalışmaları ve gelir düzeylerini yükseltmeleri gerektiğini anlamaları ve aldıkları ücretlerin yetmemesi üzerine kendilerine daha iyi şartlar sunan bölgelere göç etmektedirler. Göç ettikleri yerlerde daha yüksek maaşlara çalışıp gelir düzeylerini yukarı çıkarma amacı güdülmektedir. Tabi bir de yaşadığı bölgede iş sahibi bile olamayanlar vardır ki onlar için göç kaçınılmaz olmaktadır.

Göçü doğuran nedenler arasında şunlar belirtilebilir; sosyo-ekonomik nedenler, siyasal ve sosyo-kültürel nedenler, Güvenlik nedenleri, doğal nedenler.⁵⁴ Göçü etkileyen itici faktörler arasında terör de önemli bir yer kapsamaktadır. İnsanların yaşadıkları

⁵³ Fatih Çelik, "İç Göçlerin İtici ve Çekici Güçler Yaklaşımı ile Analizi", *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 27, (2006): 151-155.

⁵⁴ Enver Günay, Dilek Atılgan ve Emine Serin, "Dünya'da ve Türkiye'de Göç Yönetimi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 7, S. 2, (2017): 39-42

bölgeler terör örgütünün uğrak yerleri arasında olması ve teröristlerin bölge halkına zulüm yapması yiyecek içeceklerini ellerini eşyalarını gasp etmesi insanların o bölgeden göç etmesine vesile olmaktadır. Terör olaylarının yaşandığı bölgelerde teknolojik gelişmelerin ve insani ihtiyaçların bölgeye götürülmesinde zorluk yaşanmasına da sebep olmaktadır. Bu durum halktan bazı insanların da bağlı bulunduğu devlete yüz çevirmesine sebebiyet vermektedir ki bu durum en kötüsüdür ve terör örgütlerinin asıl istediği şey budur. Eğitim ve sağlık da göçü etkileyen faktörler arasındadır ve ikisi de insan yaşamı için olmazsa olmazlar arasında yer almaktadır. Eğitim insanın ruhunu iyileştirirken sağlık insanın bedeninin iyi olmasını sağlamaktadır. Göç edilen yerlerde bu ihtiyaçların giderilememesi ve bunun sonucunda sıkıntılar çekilmesi insanları daha iyi bir sağlık hizmeti ve daha iyi bir eğitim alabilecekleri bölgelere göç etmesine sebep olmaktadır.

Göçlerde en büyük çekici etkenlerse yaşadıkları bölgelerden maddi, manevi, sosyal yaşantı, eğitim, sağlık gibi birçok alanda daha üstün yerlerin olmasıdır. İnsanlar yaşam koşullarını daha üst seviyelere getirmek için kendilerince daha uygun olan şartları da düzgün olan bölgelerde yaşamlarını sürdürmek isterler ve gitmek istedikleri yerlerdeki birçok etken bulunmaktadır. Genellikle kırsal alanlardan kentlere veya geri kalmış ülkelerden gelişmiş olarak adlandırdığımız ülkelere yapılan göçlerdeki çekici güçler insanların göç etmelerini daha da hızlandırmaktadır. İş istihdamı bu etkenlerin başında gelmektedir. Bunun yanında eğitim, sağlık ve eğlence gibi faaliyetler de çekicilikler faktörler arasındadır. Kentteki ve gelişmiş ülkelerdeki akraba ve tanıdıklar da çekici bir güç durumundadır.

Gönüllü göç, çoğalarak ilerleyen bir sürecidir. Ekonomik, siyasi ve sosyal yansımaları, doğal afetler veya savaş, terör, sürgün gibi güvenlik sorunları nedeniyle zorunlu göçten farklıdır. Gönüllü ve zorunlu göç çeşitlerinin yanın da sayısal büyüklükte göçte etki boyutunda belirleyici unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Uzun süreçte bireysel ve küçük çaplı göçlerle, kısa sürede büyük kitlesel göçlerin yaşanması oldukça farklı sonuçlar doğurmaktadır. Kitlesel göç hareketlerinde mekânsal, sosyal ve siyasal alanda birçok sorun yaşanmakta ve siyasal iktidarlar bunları karşılamakta genellikle zorlanmaktadır.⁵⁵ Göç olgusu devlet ve millet için mali idari sosyal,

⁵⁵ Süleyman Ekici, Gökhan Tuncel, "Göç ve İnsan", *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 5, S. 9, (2015): 14.

siyasal, ekonomik ve kültürel olarak yansımalarının çözüme kavuşturulması gereken bir sorundur.⁵⁶

İş istihdamı ve yüksek maaşlar çekici güçlerin en önemlilerinden birisidir. Köyden kente veya geri kalmış ülkeden başka ülkeye giden insanlar yaşadıkları yerlerde yeteri kadar para kazanmadıkları ya da istedikleri işi bulamamaları karşılığında bunları bulabilecekleri farklı şehirlere veya devletlere gitmektedir. İş olanağının az olduğu hatta hiç olmadığı yer devamlı olarak göç vermektedir. İnsanlar yaşamlarını çok daha iyi şartlarda sürdürmek ve bazı durumlara göre kariyer hedefleri için planlarını gerçekleştirebileceği yerlere göç etmektedirler. Ekonomik koşullar göçlerde çok önemli bir faktör durumundadır. Göç etmeye karar vermiş bireyler göç etmeyi düşünürken tabii ki de sadece ekonomik sebepleri göz önünde bulundurmaz. Ekonomik sebeplerin yanı sıra eğitim, sağlık ve sosyal yaşam da göçün önemli faktörleri arasındadır. Aileler çocuklarını daha iyi eğitim alabileceği yerlere gönderir veya onunla beraber kendileri de göç ederler daha iyi bir eğitim seviyesi ve daha iyi şartlarda eğitime devam etmek bireyleri ve aileleri bu şartları oluşturan yerlere çeker. Hatta eğitimini tamamlamış ve çok başarılı olmuş ancak beklentilerini kendi devletinde bulamamış bir birey başka ülkelerde yaşamını devam ettirmek için beyin göçünde bulunur ve ülkeyi terk ederek başka ülkede yaşamına iyi bir kariyerle devam edebilir.

Sağlık konusu da yine insanlar için göç etmeye sebebiyet veren hayati bir durumdur. Yaşadıkları yerlerde beklediği sağlık hizmetini bulamakta çoğu zaman göç sebepleri arasında yerini almıştır. İş ve maddi sorunu olmayan insanların bir kısmı da sosyal yaşam için göç edebilmektedir. Yaşadığı yerde beklentilerini bulamayan bireyler sosyal yaşamın daha yoğun olduğu sosyalleşmenin daha üst seviyelerde olduğu yerlere göç etmektedirler. Genellikle maddi problemleri aşmış insanlar için çekici bir güç faktörüdür. Genel olarak çekici güç olan şehir hayatı bazı durumlarda tam tersi de olabilmektedir. Belli bir yaşı geçerek emekli olan insanlar arasında kır hayatına göç etmek insanların sayısı da oldukça fazladır. Bu kişiler şehir hayatının getirmiş olduğu hastalıklar, yorgunluk, sağlıksız beslenme, hava kirliliği gibi birçok sebepten kaynaklı, amaçlarına ulaşmış ve emekliliğini daha sağlıklı ve stressiz geçirebileceği düşündüğü kırsal bölgelere göç etmektedirler.

⁵⁶ Ahmet Cevat Eren, *Türkiye’de Göç ve Göçmen Meseleleri*, (İstanbul: Nurgök Matbaası, 1966), 5

İKİNCİ BÖLÜM

1877-1878 OSMANLI- RUS SAVAŞI VE SULH ARAYIŞLARI

1856 Paris Antlaşması sonrası Panslavizm politikasının Rusya aracılığıyla Balkanlardaki etkisi artmıştır. Rusya bu politika ile Avrupa'nın Şark meselesi olarak adlandırdığı Osmanlı Devleti'ne yönelik faaliyetleri desteklemiştir. Ayrıca Rusya Hersek ve Bulgar isyanlarını kullanarak Osmanlı Devleti'ni Avrupa siyasi zemininde yalnız bırakmayı da hedeflemiştir. Dış borçların ödenememesi Avrupa'da zaten Osmanlı için olumsuz bir hava yaratırken, Bulgar isyanında Türklerin katliam yaptığı iddiaları İngilizler tarafından da desteklenmesi ile Rusya hedefine ulaşmıştır.⁵⁷ Panslavizm politikası ile Avrupa ve Anadolu'dan Türklerin kovulması, Slav ve Hristiyanların Türk egemenliğinden kurtarılması, İstanbul hâkimiyeti gibi amaçlar Rusya tarafından gerçekleştirilmek için uygulanmıştır.⁵⁸

2.1. 1877-1878 OSMANLI-RUS SAVAŞI

Osmanlı Devleti'nin ekonomisi 1877-78 yıllarında yaşanan Osmanlı- Rus Savaşı öncesinde de buhrandaydı. 1854 yılından sonra Osmanlı Devleti aldığı dış borçları artık ödeyemez duruma gelmiş ve 1875 yılında Ramazan Kararnamesi ile bu durumu borç veren devletlere bildirmiştir. Ayrıca Osmanlı ordusunda da siyasi meselelerin etkisi görülmekte ve karışıklık bulunmaktaydı. Bu olumsuz koşullar altında Rusya ile savaşa girmek durumunda kalınmıştır. Rusya, harp ilan ettiğini Hariciye Nazırı Safvet Paşa aracılığıyla Osmanlı'ya bildirmiştir.⁵⁹ Aynı zamanda 93 Harbi Rus ordusu özelinde, 1853 Kırım Savaşı sonrası gerçekleştirilmek istenen reform hareketlerinin test edilme imkânı bulduğu bir savaştır.⁶⁰ Osmanlı padişahı bu savaşın başlamasını kuvvet yetersizliği ve mevcut kuvvetlerin eğitimsizliğini göreyerek yaşanmaması taraftaraydı.⁶¹

⁵⁷ Mahir Aydın, "93 Harbi", *DİA*, C. 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, (1994): 498.

⁵⁸ Yunus Tuna, "Osmanlı- Rus Savaşı (93 Harbi)", *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 2, (2019): 4.

⁵⁹ Mustafa Çabuk, Ahmet Kartal, "93 Harbi'nde Hindistan Müslümanlarının Osmanlı Devleti'ne Yardımları", *Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 16, S.2, (2019): 557.

⁶⁰ Murat Nalçacı, "1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı Sürecinde Rusya Ordusu", *Tarih Dergisi*, S. 54, (2012): 167.

⁶¹ Tuna, *Osmanlı- Rus Savaşı*, 4.

93 Harbi ayrıca Mısır krizinden sonra Osmanlı Devleti'nin karşılaştığı ikinci büyük kriz olarak değerlendirilebilir. Kırım Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ni destekleyen Avrupa devletleri, 93 Harbi sırasında Osmanlı'yı yalnız bırakmıştır.⁶²

1875 yılında Balkanlarda başlayan karışıklıklar 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşını çıkmasına da en büyük etkenlerden biri olmuştur. Bunun yanında Avrupalı devletlerin de işe karışması savaşa giden süreci etkilemiştir.⁶³ Prens Gorçakof 19 Nisan 1877 yılında savaş ilanını bir beyanname ile bilirmiştir.⁶⁴ Savaşın başlaması ile Osmanlı ordusunun sevk ve idaresi normal şartlarda yürüten makam Osmanlı Seraskerliğidir.⁶⁵ II. Abdülhamid komutanlara olan güvensizliği ve şüpheleri üzerine, her şeyi kendi kontrolüne almak istemiştir. Bu yüzden savaşı idare eden Seraskerlik karargahının yanına, kendi güvendiği asker ve sivillerden oluşan başka bir karargâh oluşturmuştur. Yeni kurulan bu karargâha "Yüksek Askerlik Meclisi" adı verilmiştir.⁶⁶

Rusların Tuna nehrini geçerek Plevne'ye kadar ilerlemeleri burada Müşir Osman Paşa tarafından durdurulmuştur. Plevne'ye yönelik gerçekleştirilen iki önemli saldırı sonucu başarısız olan Ruslar, sonunda Çar II. Aleksandr'ın bizzat katılımıyla yeni saldırı için hazırlandı ve Romanya da 60.000 kişilik ordusu ile Ruslara katılmıştır. Gazi Osman Paşa çok önemli bir direniş örneği göstererek Rusların 50.000 zayıat vermelerine muvaffak oldu. Fakat Ruslar tarafından yürütülen kuşatma devam etmekte ve zaman Türklerin aleyhine işlemektedir. Cephane, sağlık malzemesinin yanında yiyecek ve içecek sıkıntısı da yaşanmaya başlamıştır ki ciddi bir problem teşkil etmektedir.⁶⁷

Sırbistan ve Karadağ'ın Rusya desteği ile Osmanlı'ya karşı giriştikleri savaşlar Osmanlı'nın galibiyetleriyle sonuçlanmaktaydı. Bunun üzerine İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, İtalya diplomatik yolları kullanarak Osmanlı Devleti ile 23 Aralık 1876'da İstanbul'da bir araya gelmişlerdir. Antlaşma şartları Osmanlı Devleti'nin kabul edebileceği maddeler içermemekteydi ve reddedilmiştir. Avusturya'yı kendi safına

⁶² Adil Baktıaya, "93 Harbi' Sırasında İngilizler ve Araplar", *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi*, C. 12, S. 31, (2006): 2.

⁶³ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, (Ankara:T.T.K., 1997), 489.

⁶⁴ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, C.8*, (Ankara: T.T.K., 2007), 40.

⁶⁵ Günümüzde Genelkurmay Başkanlığına denktir.

⁶⁶ Mehmet Ün, *93 Harbi'nden Balkan Savaşı'na 'Rumeliye Veda'*, (İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2015), 24.

⁶⁷ Mustafa Çabuk, Ahmet Kartal, *93 Harbi'nde Hindistan*, 558.

çeken Rusya savaş hazırlıklarını hız kesmeden sürdürmekteydi. 31 Mart 1877'de Londra Protokolü imzalanmasına rağmen Osmanlı Devleti tarafından bu da kabul edilemezdi ve reddedildi. Gelişmeler neticesinde 24 Nisan 1877'de Rusya savaş ilan etti.⁶⁸ Tuna ve Kafkas cepheleri olmak üzere savaş toplam 10 ay sürmüştür. Karadeniz'deki donanmasına güvenerek Osmanlı Devleti'nin savaşı kazanacağı düşüncesine sahip olduğu da söylenebilir. Nitekim asker, mühimmat olarak Osmanlı ordusu yeterli donanıma sahiptir. Ama ordu içerisinde bulunan genç subayların ve ordunun genelinin eğitimsiz olması ile savaş stratejisine sahip olunmayışı savaş sırasında olumsuzlukların meydana gelmesine sebep vermiştir.⁶⁹

Savaşın 93 Harbi olarak anılmasının sebebi Rumi takvimde 1293 senesinde başlamış olmasıdır ve savaş Tuna ve Doğu Anadolu olmak üzere iki cephede yaşanmıştır. Tuna cephesi Serdârîekrem Abdülkerim Paşa komutasında bulunmakta ve Tuna nehri birince savunma hattı iken Balkan dağları ikinci savunma hattını oluşturmaktadır. Osmanlı ordusu 180.000 neferle tahkim olunmuşken, Grandük Nikola'nın komuta ettiği Rus ordusu Romanya sınırlarında 160.000 neferdi. Doğu Anadolu cephesi ise Ahmet Muhtar Paşa kumandasındaki 55.000 neferlik Osmanlı ordusuyla tahkim olunmuş, General Melikof kumandasındaki 120.000 neferlik Rus ordusu ise Ardahan- Doğu Beyazıt mevzilere tahkim olunmuştur.⁷⁰

Dobruca ve Bükreş istikametinden hareket eden Rus ordusu 27 Haziran'da Ziştova, 1 Temmuz'da Tırnova'yı ele geçirdi. Rusların bu ilerleyişi Osmanlı Devleti bürokrasisinde karışıklıklara sebebiyet vermiştir ve Serasker Redif Paşa ile Serdârîekram Abdülkerim Paşa Divân-ı harbe sevk edilmişlerdir. 18 Temmuz'da Osman Paşa tarafından Plevne geri alınmıştır. Tuna cephesindeki Osmanlı- Rus savaşı Plevne'de kilitlenmiştir.⁷¹

⁶⁸ Aydın, *93 Harbi*, 498.

⁶⁹ Fatih Durmaz, "93 Harbi'nde Büyük Güçlerin Politikaları ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", *Kırıkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5, S. 2, (2015): 110.

⁷⁰ Aydın, *93 Harbi*, 498.

⁷¹ A.g.e., aynı yer.

Savunmada yaşanan bu tarz olumsuz durumlar sonucu Gazi Osman Paşa daha fazla direnemeyeceğini anlayarak huruç hareketi yapmaya karar vermiştir. Rus ordusunun 130.000 nefer ve 450 topuna karşılık Osmanlı ordusunun 42.000 neferi ve 48 topu bulunmaktadır. Huruç hareketi başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁷²

Plevne'nin düşmesi sonucu Ruslar Balkanlarda ilerlemeye devam etmişlerdir. Osmanlı ordusunda süregelen iç karışıklıkların savaşa etkisine önemli bir örnek oluşturan Başkumandan Süleyman Paşa ve Rauf Paşa arasındaki anlaşmazlık sonucu Ruslar Edirne'ye kadar ulaştılar.⁷³

Savaşın Doğu cephesinde Ahmet Muhtar Paşa önemli bir savunma gerçekleştirmiş ve Rus ordusu 4 kez durdurarak "Gazi" unvanını almıştır. Fakat takip eden süreçte Kars, Doğu Beyazıt ve Ardahan Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Aziziye Tabyalarında Nene Hatun gibi Türk kadınlarının başı çektiği direniş başarılı olmuştur.⁷⁴

2.2. OSMANLI İLE RUSYA ARASINDA SULHUN SAĞLANMASI

Tarihe 93 Harbi olarak geçen 1877 -1878 Osmanlı-Rus savaşı iki taraf için de hem ekonomik hem siyasi hem de sosyal açıdan birçok zarar vermiştir. Osmanlı Devleti bu savaşın başlamaması için çok uğraşmış ve hatta savaş sırasında savaşın sonlanması için birçok adım atmıştır. Savaşta Osmanlı'nın yenilgisi kesin hale gelince ve Edirne düşman eline geçince sonunda ateşkes ve sulh yapılmak istenmiştir. Bu dönemler Osmanlı'nın bekli de en buhranlı dönemleriydi. Başkent İstanbul bile artık kaybedilme tehlikesine girmişti. Rus orduları İstanbul'a bir günlük mesafeye kadar gelmişlerdi. Bu durum karşısında Sultan Abdülhamid, Rus ordularının Başkomutanı Grandük Nikola'ya bir mektup yazdı ve İstanbul'a doğru bir hareket yapmaması için telkinde bulundu. Mektubunda şöyle diyordu:

*"Eğer İstanbul'a girmeye teşebbüs ederseniz, şimdi Mesudiye Zırhlısı'na bizzat bineceğim, Ayastefanos önüne gelip Rus ordusunu topa tutacağım. Şayet mağlup olursam, cephaneliği ateşe verip berhava olacağım".*⁷⁵ Grandük Nikola'nın Osmanlı donanmasının teslim olmasını istediği mektuba cevabı ise şu olmuştur: *"...Yeminle beyan ederim ki, Donanma-ı Hümayun'un elden çıkarılmasına katiyen rey ve rızam yoktur. Her türlü fedakârlığı eder;*

⁷² Mustafa Çabuk, Ahmet Kartal, *93 Harbi'nde Hindistan*, 558.

⁷³ A.g.e., aynı yer.

⁷⁴ A.g.e., aynı yer.

⁷⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 366.

fakat donanma maddesini esasından reddederim. Ve mucip sebeplerini dahi beyana muktedirim. İcabında donanmayı kayıp etmemek için canımı fedaya hazırım.”⁷⁶

Sultan Abdülhamid savaş öncesinde Osmanlı Devleti'nin savaş için hazır bir durumda olmadığını, meclise İstanbul Konferansı kararlarının kabul edilmesi için telkinlerde bulunmuştu. Tüm bunlara durum rağmen Nikşik kazasının Karadağ'a bırakılması ve Petersburg'a bir elçi gönderme durumuna kadar gelmişti.

Fakat tüm bu çabalar olayların kötü bir duruma gelmesini engelleyemedi. Abdülhamid, Mebusan Meclisine Hariciye Nâzırı Saffet Paşa'yı göndererek “Hükümetin sulh taraftarı olduğunu” bildirdi ve son antlaşma koşullarının kabul edilmesini istiyordu. Fakat meclis bu kararın tersine bir pozisyon alarak Abdülhamid'in isteğini yerine getirmedi. Sultan bu karardan memnun olmadı. Kanun-i Esasi maddelerine göre son kararı verecek olan meclisti ancak Abdülhamid kendi kararının da göz önünde bulundurulacağını düşünmüştü. Ama Abdülhamid'in kararı göz önünde bulundurulmadı. Abdülhamid aradan zaman geçince onu ziyarete eden Enver Paşa'ya şunları söyledi:

“Padişah olarak bu memleketin tarihinde ilk Meclis-i Mebusan-ı ben açtırdım. Fakat mebusların kâfi derecede olgunlaşmamış olduğunu görünce, aynı meclisi ben kapattım. Bilir misiniz ki Osmanlı Meclis-i Mebusan'ın verdiği ilan-ı harp kararı bize neye mâl oldu?” Ve II. Abdülhamid devamla: *“93 Harbi için Karadağ'a bir karşı toprak terk etmekten sakındık. Fakat sonra bunun yerine az kaldı Osmanlı İmparatorluğu'nu İstanbul kapılarına yürüyen Rus ordularına teslim edecektik.”⁷⁷* diyecektir.

Osmanlı Devleti savaştan önce olduğu gibi savaş başladıktan sonra da savaş olmaması için çok çaba sarf etti. İlk olarak 12 Aralık 1877'de savaşı durdurmaları için 1856 Paris Antlaşması'na imza atan devletlere haber yollayarak arabuluculuk yapmalarını ve savaşın durdurulmasını istediklerini söyledi. Ancak haberler buradan da olumsuz geldi. Sonrasında ise doğrudan İngiltere'den savaşı durdurması için yardım istedi. Osmanlı Devleti bir yandan savaşı durdurmak için adımlar atarken de diğer yandan kendi savunma tedbirlerini almak durumunda kaldı. Çatalca'da, bir savunma hattı kurdu bu savunma hattı Karadeniz'den Marmara'ya kadar uzanıyordu. Savaş sırasında Osmanlı Devleti, Balkanlardaki bütün topraklarını işgal eden Ruslardan da mütareke isteğinde bulunmak zorunda kaldı. Savaşın durdurulması talebi, Rus

⁷⁶ A.g.e., aynı yer.

⁷⁷ Şadiye Osmanoğlu, *Hayatının Acı ve Tatlı Günleri*, (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1966), 107.

ordularının kumandanı Grandük Nikola'ya, dönemin Hariciye Nâzırı Server Paşa ve Müşir Namık Paşa tarafından iletildi. Ancak Rus başkumandanı Edirne'ye girmeden herhangi bir cevap vermedi. Rus Ordularının Yeşilköy'e kadar ilerlediği için artık buradan geri dönüşün olmayacağı izlenimi uyandırmak maksadındaydı. Abdülhamid arabulucu olması için İngiltere kraliçesi Victoria'ya bir telgraf gönderdi ve Victoria da Rus Çarına telgraf göndermesi sonucunda Ruslar savaşı bitirmek için razı oldular. Rus Çarı bu zamana kadar savaşa müdahale etmeyen Avrupa'nın söz konusu İstanbul olunca duruma müdahale edeceğini anlamıştı. Tabii tek sebep bu da değildi, Osmanlı Devleti çok büyük kayıplar vermişti ama Rus ordusunun da büyük kayıpları vardı ve Yeşilköy'e gelene kadar neredeyse bütün güçlerini harcamışlardı. Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki askerleri de İstanbul müdafası için İstanbul'a yerleştirilmişti.

İngiltere tarafı ise 3 Ocak 1878 tarihinde aldığı karara bağlı kalarak, Osmanlı'nın mütareke için direk olarak Rusya'ya başvurmasının daha iyi neticeleneceğini bildirdi. Bu savaşın bitirilmesi ve barış ortamının kurulması için, Haziran 1877 itibari ile söylentiler oluşmaya başlamış ve barış girişimleri yapılmıştı. Fakat her ne kadar barış Osmanlı'nın lehinde de olsa savaş da kesin sonucun ortaya çıkmaması, dönemin güçlü devletleri arasındaki çıkar çatışmaları ve bazı konularda bir türlü anlaşma zemini bulamamaları bir sonucun çıkmamasına neden oldu. Osmanlı Devleti, İngiltere'den umduğu yardımı alamamış oldu. Sultan Abdülhamid de bu yardımın gelemeyeceğini ve başka çaresinin kalmadığını görünce Rus Çarı'na telgraf çekerek savaşın durmasını ve mütareke yapılmasını istediğini bildirdi.⁷⁸

2.3. EDİRNE MÜTAREKESİ

Savaşta ağır bir yenilgi alan Osmanlı Devleti bu durumun daha vahim sonuçlar doğurmaması ve bu durumdan bir an önce kurtulabilmek için ve Balkanlarda yapılan katliamların durdurmak için mütareke istemek zorunda kalmıştır. Katliamlar öyle seviyeye gelmişti ki özellikle Bulgaristan'daki Türk köy ve vilayetlerinde yakıp yıkmalar vahşi katliamlar, tecavüzler yürek dayanmayacak noktaya gelmişti ki bu durum sadece Bulgaristan ile sınırlı değildi. Savaşta elden çıkan Balkan topraklarındaki Türk ve Müslüman halk zulüm altındaydı. Balkan topraklarından Anadolu'ya büyük bir göç hareketi başladı. Zulümden kurtulabilmek için yola çıkan muhacirlerin barınmasını

⁷⁸ Bekir Sıtkı Baykal, "93 Harbi Esnasında Muhtelif Tavassut ve Sulh Şayia ve Teşebbüsleri", *Belleten*, C. 5, S. 19, (1941): 354.

sağlamak da çok zor bir hale gelmeye başladı. Öyle ki muhacirler camilerde yatıp kalkmaya başlamışlardı. Bu dönemde Türkler Bulgaristan'da azınlık durumuna düşmüşlerdi. Tabii bu durum savaş boyunca kademe halinde gerçekleşen bir durum olduğu için savaşın sonlanacağı zamanlarda hat safhaya ulaşmış durumdaydı. Savaş boyunca yaşananlardan dolayı payitahtta endişeli bir bekleyişin sürdüğü bu dönemde Rus temsilcileriyle Osmanlı temsilcileri savaşı durdurmak için görüşmelere başladı. Bu görüşmeler 31 Ocak 1878 tarihinde sona erdi ve sonucunda Edirne mütarekesi yapıldı.⁷⁹ Mütareke sonucunda; Osmanlı ordusu Terkos-Küçükçekmece hattına doğru çekilecek, Rus ordusu da Osmanlı ordusunun beş kilometre ilerisine mevzilenenecekti.⁸⁰ Bu mütareke sonucunda Sultan Abdülhamid sadarete büyük bir diplomat ve devlet adamı olan Ahmet Vefik Paşa'yı getirdi. Padişah'ın mütarekeden sonra yaptığı bir diğer büyük adımsa meclisi süresiz olarak tatil etmesiydi (13 Şubat 1878).⁸¹ Ancak Meşrutiyet ve Anayasa kaldırılmamış olsa da Meclis 1908'e yılına kadar hiç toplanamadı ve bu süre zarfında Abdülhamid devleti mutlakiyet ile yönetti.

2.4. AYASTEFANOS ANTLAŞMASI

Rusya'nın politik olarak tarih boyunca kendine belirlediği iki hedef vardır; birisi sıcak denizlere inmek, bir diğeri ise Slav birliği sağlayıp tüm Slavlara hükmetmektir. 93 Harbi'nden sonra Slav birliği hedefi daha da somut hale gelmeye başlamış ve Ruslar bu hedefi gerçekleştirmek için ellerinden gelen her şeyi yapmışlardır ve propagandalar yapılmaya başlamışlardır. Rusya'nın ulaşmaya çalıştığı bu hedefe genel manada Panslavizm adı verilmektedir. Panslavizm yanlısı gruplar 1867'de Moskova'da bir kongre düzenlemişlerdir. Bu kongrede Balkan ülkelerinde yapılan panslavist propagandaların hızlandırılması kararı alınmıştır. Kongreden sonra panslavistler Sırbistan, Romanya ve Karadağ'da çalışmalarını başlattılar ve bunlara daha sonra Bulgaristan ve Bosna-Hersek'de dahil oldu. Buradaki amaç bu ülkeleri ayaklandırmak ve bölgede güçlü bir Slav imparatorluğu kurmaktır. Bu antlaşma Ruslar

⁷⁹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 60

⁸⁰ Ali İhsan Gencer, "Ayastefanos Antlaşması", *DİA.*, C.4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, (1991): 225.

⁸¹ Ömer Faruk Aktün, "Ahmet Vefik Paşa", *DİA.*, C.2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, (1989): 148.

için kazanılmış savaş sonrası imzalanan bir anlaşma olmaktan öte panslavist politikanın bir zaferi olarak görmüşlerdir.⁸²

93 Harbi bu planlar için çok güzel bir fırsat oluşturdu. Savaş sonunda Balkanlara hükmeden Osmanlı Devleti'nin mağlubiyeti ve içinde bulunduğu sıkıntı durumu en iyi şekilde değerlendirmek isteyen Rusya'nın hedefi savaşta elde ettiği başarıyı masada da elde edip hedefine doğru ilerlemektir. Rusya'nın bunun için bulduğu yol ise sözde barış antlaşması olan Ayastefanos Antlaşması idi. Rusların yüzyıllardır beklediği planlar kurduğu hedefe bir adım kalmıştı, bu antlaşmanın özellikle 'İstanbul'un Kapısı' demek olan Ayastefanos (Yeşilköy)'ta imzalanmasını isteyen Rus ordu komutanı Grandük Nikola, hedefin gerçekleştirildiğini Slavlara ve dünyaya göstermek için burayı seçmiş gibiydi. 29 maddeden oluşan antlaşma metni zaten Edirne mütarekesiyle kabul edilmiştir.⁸³ Edirne mütarekesinde anlaşılan konularında ikisi hariç mutabık kalmıştır. Bunlardan ilki İstanbul'da donanma bulundurmamak istenmesidir. Diğerisi ise bu antlaşmaya Avrupalı devletler tarafından itiraz gelir ise Osmanlı Devleti antlaşma şartlarını müdafaa etmesi istenen maddedir. Osmanlı Devleti ise böyle bir durumda itiraz etmek için güçlerinin yetersiz olduğunu belirterek bu maddeden vazgeçmiştir.⁸⁴

Karadağ, Sırbistan ve Romanya, Anlaşma'nın 2,3ve 5. maddeleri ile bağımsız olmuşlardır. Karadağ, Adriyatik kıyısını Antivari ve Dulcigno limanları aracılığıyla elde etmiştir. Sırbistan ise Niş'i elde etmiştir. Romanya ise Beserebya'yı Ruslara bırakmanın karşılığında Dobruca'yı almıştır.⁸⁵ 6. madde ile de kuzeyde Tuna'ya, doğuda Karadeniz'e, güneyde ada denizine ve batıda Arnavutluk'a uzanan sınırları, Osmanlı Devletine vergi ödemekle yükümlü büyük bir Bulgar prensliği kurulmuştur.⁸⁶ Bosna-Hersek'te, 14. madde ile, Rusya ve Avusturya'nın kontrol ettiği İstanbul Konferansı'nda kararlaştırılan ıslahatların yapılması sonucu çıkıyordu. 15. maddede ise Girit de 1868'den beri uygulamada olan yönetim aynı şekilde devam edecek Girit ile beraber bu yönetim Tırhala, Arnavutluk başta olmak üzere Rumeli'nin diğer bölgelerinde de

⁸²Mahir Aydın, "Doksanüç Savaşı Sonrasında Balkanlar", *Balkanlar ve Göç*, Der. Ali Fuat Örenç- İsmail Mangaltepe, Bursa: Bursa Araştırmaları Merkezi. 2013, 128.

⁸³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, 64.

⁸⁴ A.g.e., s.64.

⁸⁵ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi*, 521.

⁸⁶ Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, çev. Mehmet Harmancı (İstanbul: E Yayınları, 1994), 237.

uygulanmaya başlanacaktı. Savaş tazminatı ise 19. maddeyle kararlaştırılmıştır. Osmanlı Devleti'nin ödemesi gereken miktar 1 milyar 410 milyon ruble idi.⁸⁷

Bu antlaşmanın en önemli özelliklerinden biri Ermenilerle alakalı olan bölümdür. Antlaşmanın 16. maddesinde Ermenilerin menfaatlerinin korunmasını, ıslahatlar yapılmasını ve onların Çerkezlerden ve Kürtlerden korunması istenmektedir. Edirne Mütarekesi yapılırken Ermenilerle alakalı herhangi hiçbir konu konuşulmamışken, Rus ordusunun Yeşilköy'e gelmelerine yakın, Ermeni Patriği Narses Varjabedian ve Ermeni liderlerinin, savaş sırasında Ruslara yardım ettikleri için Van, Muş, Sivas ve Erzurum vilayetlerine özerklik verilmesi istendi ve bu vilayetlerin bir süre Rus işgali altında kalmasını istemişlerdir. Rusya bağımsız bir Ermeni devletinin kurulmasını kendi bünyesindeki Ermeniler için tehdit olarak görse de Osmanlı Devleti içerisinde kendinden olmayan bağımsız Slav olmayan bir 'masa' bulundurmanın da yararlı olacağını hissederek, konuya büyük bir önem göstermiştir.⁸⁸

Ayastefanos Antlaşması'nın önemli özelliklerin bir diğeri; 'Mekaddemat-ı Sulhiye' başlığının oluşuydu. İngiltere ve Avusturya barışın ancak Avrupa da yapılacak bir konferansla barışın sağlanacağını düşünüyor ve Ayastefanos barışına itiraz ediyorlardı. Bu sebepten kaynaklı Ruslar antlaşmayı 'On Barış' başlığı adı altında yapmışlardı. Rus Başbakanı Gorçakof da Avrupa'da yapılacak konferans ne İngilizlerin istediği Londra'da ne de Avusturya'nın istediği Viyana'da yapılmasını kabul etmedi ve kongrenin Berlin'de yapılmasını istedi. Ancak Rusya konferans kelimesini kabul etmeyip kongre olarak gördüğü bu toplantıda sadece Avrupa'yı ilgilendiren konuların konuşulmasını istemiştir. Ancak Avusturya ve İngiltere bu teklifi kabul etmemiştir. Çünkü Ayastefanos Antlaşması ile kurulan yeni Bulgar Devleti'nin Rusya'nın Balkanlardaki gücünü ve egemenliğinin güçlenmesi demek olduğunun farkındaydılar. Tabi buna Karadağ'ın bağımsızlığını ilan ederek topraklarını büyütmesi de eklenince özellikle Avusturya bu durumdan iyice rahatsız olmaya başlamıştı çünkü Rusya Balkanlarda giderek güçlü nüfuzlu bir hale geliyordu. Bir de üstüne Rusya, Avusturya ile Mart 1877 de yaptığı Peşte Antlaşması ile Bosna Hersek'i Avusturya'ya bırakmışken Ayastefanos'ta bu bölgeye özerklik vermiş olması işleri iyice çıkılmaz bir noktaya getirmiş oldu.⁸⁹

⁸⁷ A.g.e., 237.

⁸⁸ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi*, 522; Stanford J. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu*, 236-237.

⁸⁹ A.g.e., 523.

İngiltere tarafının rahatsızlıkları ise Rusya'nın Basra Körfezi'ne doğru inmesi İngiltere'nin Akdeniz ve Hindistan'daki çıkarlarına zarar vereceğini düşünüyordu ve tedbir olarak Hindistan'daki askeri birliklerini Akdeniz'e getirdiği gibi yedek askerleri de orduya çağırdı. Tabi Ayestefanos Antlaşması'ndan rahatsız olan sadece İngiltere ve Avusturya değildi. Almanya da bu durumdan rahatsızdı ki önceki tavrından çok uzakta kalarak Avusturya'yı destekler bir tutum göstermeye başladı. Bu antlaşmada Bosna-Hersek sevdasında olan, Sırbistan ve Baserebya'yı Rusya'ya vermek zorunda kalan, Romanya ve Makedonya'nın kendisine verilmesini isteyen Yunanistan da bir hayli rahatsızdı. Bu antlaşma Batılı birçok devleti rahatsız etmiştir. Özellikle İngiltere ve Avusturya'nın menfaatlerine ters düşen bu antlaşma yürürlüğe girmemiş ve Batılı devletler sayesinde yok sayılmıştır. Bu özelliği ile Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı ile imzalanan Sevr Antlaşmasına benzemektedir.

2.5. KIBRIS'IN İNGİLİZLERE DEVREDİLMESİ

Rusya, Osmanlı Devleti ile imzaladığı Ayestefanos Antlaşması sonucunda Bulgaristan üzerinden tarihi emeli olan sıcak denizlere inmek ve daha önce bahsettiğimiz gibi İngilizlerin sömürgesi Hindistan'a ve Avusturya'nın Bosna-Hersek'in üzerindeki emellerine ulaşma konusunda ters düşmekteydi. İngiltere tarafı ise durumu kendi lehine çevirmek ve Kıbrıs'ı almak için çeşitli siyasi ataklarda bulundu. İngiltere bu durumdan çıkarlarını korumak düşüncesinde iken Osmanlı Devleti'nin de kendine uzanacak bir yardım eli arıyor olması İngiltere için bir fırsat olmuştur. İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan İstanbul Antlaşması ile İngiltere, Osmanlı Devleti'ni müttefiki olarak ilan ediyor ancak karşılığında Kıbrıs'ın idaresini alıyordu. 4 Aralık 1878 tarihinde İstanbul'da imzalanan bu antlaşma ile Osmanlı, Rus tehdidine karşı kendine güçlü bir müttefik bulmuş ancak Kıbrıs'ın kontrolünü İngiltere'ye bırakmıştı. Tarihte çoğu zaman gördüğümüz İngiliz siyaseti ve diplomasisi gene kendini gösteriyor kendi aleyhine olan bir durumu kendi lehine çevirmek bir yana kazanç sağlayarak noktalıyordu.⁹⁰

Osmanlı Devleti ise İngiltere'nin bu tutumu ve diğer Avrupa devletlerinin rahatsızlığını fırsat bilerek Kıbrıs'ı İngilizlere bırakma karşılığı Berlin'de yeni bir antlaşmanın zeminini hazırlamaya çalışıyordu ve bu zemini hazırlamayı başarmıştır.

⁹⁰ Tahsin Yıldırım, *Manastırlı Mehmet Rifat Bey- 93 Harbi Faciası*, (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2010), 93.

Ayastefanos'un çok ağır şartlarını hafifleten bu antlaşma ile Osmanlı Devleti Balkanlardaki hâkimiyetinin biraz da olsa uzamasını sağlamıştır.

İngilizlerin Doğu Akdeniz ve Ön Asya'daki ticari çıkarlarının sürdürülebilmesi ve ortada engel olmaması için Girit Adası'ndan önce Kıbrıs'ı almak istemesindeki en büyük etken; Rusya'nın giderek güçlenmesi ve bunun sonucunda Balkanlardaki etkinliğini arttırması hem de yine Rusya'nın Kafkaslar üzerinden doğuya hareket edebilmesinin önünün açılmasıydı. İngiltere bu bölgelerde onunla rekabet edebilecek güçlü bir devletin olması ihtimalinden bile rahatsız olmaktadır. İngiltere, Süveyş Kanalı açıldıktan sonra bölgede ticaretin artması ve bu ticaretin güvenliğinin sağlanmasına çok önem veriyordu. Bölgede tehdit oluşması demek buradaki ticaretin sekteye uğraması demektir. İngiltere, Osmanlı'nın büyük toprak kaybettiği ve Rusların daha da güçlenerek çıktığı 93 Harbi öncesinde Osmanlı'dan Doğu Akdeniz'de bir üs kiralamak gibi bir planı vardı. 93 Harbinin başlaması, savaştan Rusya'nın güçlü ve sıcak denizlere inebilecek olarak çıkması İngiltere'nin kiralama yöntemini rafa kaldırmış onun yerine bölgede kendine ait bir deniz üssü kurmaya karar vermiştir. Bu üs için ise Kıbrıs biçilmiş kaftandı. İngiltere, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması'nın yarattığı durumdan memnun değildi. Rusya'yı engellemek için çözüm arıyordu. Bu durumun yanı sıra Osmanlı Devleti'nden de Kıbrıs Adasını almak gibi bir amacı vardı.⁹¹

Bir devletin Doğu Akdeniz'i ve Süveyş Kanalı'nı kolayca yönetebilmesi ve kontrol altında tutabilmesi için bölgeyi kontrol altına alması gerekmektedir. İngiltere de bölgeyi kontrol altına alabilmek ve güvenliği tam manası ile sağlayabilmek için Kıbrıs Adası'nı kontrol altına almak istemiştir. Çünkü Kıbrıs coğrafi olarak amaçlarına fayda sağlayacak önemli bir coğrafi konumda idi. İngiltere, Kıbrıs'ı alabilmenin bahanesi olarak; Rusların Kars, Ardahan, Batum'u işgal etmiş ve bu yüzden Rusya'nın Suriye, Irak ve Anadolu halklarını Osmanlı'ya karşı ayaklandırabileceğini ve Osmanlı'nın bu durum ile başa çıkamayacağını öne sürüyordu.⁹² Eğer Rusya böyle bir işe kalkışırsa Rusya'ya karşı koyabilecek tek devletin kendisi olduğunu, yani kendinin karşı koyabileceğini bahane olarak gösteriyordu. Kısacası İngiltere, Osmanlı Devleti'nden topraklarını Rusya'dan koruma karşılığı olarak Kıbrıs'ın kendine üs olarak verilmesini

⁹¹ Eylem Tekemen, "Berlin Kongresi ve Osmanlı Devleti (1878)", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 126.

⁹² Karal, *Osmanlı Tarihi*, 75.

istiyordu. Kıbrıs, Osmanlı toprağı olmaya vergi vermeye devam edecekti ve Rusya, Doğı Anadolu'da işgal ettiği yerlerden çıkınca İngiltere de adayı boşaltacağını söylese de İngiltere, diğeryandan Rusya ile yaptığı gizli antlaşmada Rusya'ya sözü geçen vilayetlerde kalmasının kendince sakınca olmadığını buraların Rusya'da kalmasına ses çıkarmayacağını garantisini vermişti. İngiltere 25 Mayıs 1878'te niyetini belli edercesine Osmanlı Devleti'ne resmen başvurarak Kıbrıs Adası'nı istemiştir ve karşılığı olarak iki devlet arası savunma antlaşması yapmayı teklif etmiştir.⁹³

Dışişleri Bakanı Saffet Paşa, İngiliz Büyükelçisi Henry Layard'ın taleplerini hafifletmeye çalışırken Layard, "Osmanlı Devleti bu karara karşı çıkarsa, İngiliz temsilcisinin Parlamentoda barış koşullarının değiştirilmesi için çaba gösterilmeyeceğı gibi Kıbrıs'ı zorla ele geçirebileceklerini söylemiştir." diyerek Osmanlı Devleti'ni tehdit etmekten de geri durmamıştır.⁹⁴ Osmanlı Devleti eğer Kıbrıs'ı İngilizlere vermezse hem Rusya'dan kaybettiğı yerleri geri alamayacağını hem de İngiltere'nin adayı zorla işgal etme olasılığını düşününce Kıbrıs'ı vermeye razı olmuştur.

4 Haziran 1878'te İngilizlerle yapılan antlaşma sonucunda Kıbrıs İngilizlere bırakılmak zorunda kalınmıştır.⁹⁵ Asırlar boyunca Osmanlı Devleti'ne bağı olan Kıbrıs diplomasiye ve devletin içinde bulunduğu kötü şartlara kurban gitmiştir. Böylelikle 93 Harbi, Ermeni Meselesi ile birlikte günümüze kadar tazeliğini koruyan 'Kıbrıs Meselesini' de başlatmıştır.⁹⁶ İngiltere, sömürge imparatorluğu kurarken Akdeniz'deki egemenliğin tam manasıyla sağlanabilmesini için Kıbrıs'ın alınması gerektiğini ya da fiili olarak burada bulunması gerektiğinin farkında idi.

2.6. BERLİN ANTLAŞMASI

Viyana ve Paris'ten sonra Avrupa'da yapılan üçüncü büyük kongre olma özelliğini taşıyan Berlin Kongresi'nin bir diğery özelliğı de kapalı oturum ile yapılan kongrelerle yarı açık yapılan kongreler arasında geçiş dönemini başlatan kongre olma özelliğidir. Kongrenin toplanış amacı Osmanlı ile Rusların anlaşmazlıklarını gidermek olarak gösterilmiş olsa da burada ki asıl gaye Osmanlı topraklarında nüfuz sağlama

⁹³ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi*, 535.

⁹⁴ Manastırlı Mehmet Rifat Bey *93 Harbi*, 89.

⁹⁵ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi*, aynı yer.

⁹⁶ Hakan Seyfettin Yükselen, "Plevne Müdafası", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006) 176-177.

yarışıdır. Avrupalı sömürgeci devletler Osmanlı topraklarından sömürge yarışı içerisindedirler.

Berlin’de 13 Haziran’da toplanan kongre, bir ay boyunca devam etti ve sonrasında ‘Berlin Antlaşması’ olarak 13 Temmuz 1878’te imzalanmıştır.⁹⁷ Antlaşma 64 maddeden oluşmuştur. Ruslarla Osmanlı arasında daha önce imzalanan Ayastefanos Antlaşması’ndan farklı olarak şu hükümler yer almıştır. Bulgaristan, Ayastefanos’ta Osmanlı Devleti’ne bağlı özerk bir prenslik ve vergi verme yükümlülüğü devam edecek ancak Doğu Rumeli, Batı Trakya ve Makedonya geri alınmış fakat sınırları daralmıştır. Onun yerine Doğu Rumeli’de özerk bir yönetim kurulması kararlaştırılmış, ıslahat yapılması karşılığında Makedonya, Osmanlı Devleti’ne geri verilmiştir. Daha önce olduğu gibi Sırbistan bağımsız bir devlet haline gelmiş, Metroviç’i vermesine karşılık Pirot ve Niş Sırbistan’a bırakılmıştır. Berlin antlaşması ile Karadağ da özerklik kazanıyor Dulcingo’yu Osmanlı’ya bırakarak Antivari Limanı’nı elde etmiştir. Tabii Osmanlı Devleti’nden ayrılan bu iki devlet Osmanlı borçlarının da bir kısmını üstlenmek zorunda kalmıştır. Avusturya emeline ulaşmış ve Bosna Hersek geçici olarak Avusturya’ya bırakılmıştır. Avusturya aynı zamanda Yenipazar’da asker bulundurabilecekti.⁹⁸

Doğu Anadolu’da farklılık gösteren fazla bir durum olmamıştır. Sadece Doğubeyazıt ve Eleşkirt Osmanlı’ya geri verilmiştir. Antlaşmada daha önce Ruslarla iş birliği yapan Ermeniler de unutulmamış, Ayastefanos’ta onlar için geçerli olan tüm maddeler kabul edilmiştir. Ermeniler ilk olarak Rusların dikkatini çekmişlerdi. Berlin Antlaşması ile de artık İngilizlerin de dikkatini çekmeyi başarmışlardı. Savaş tazminatı konusu Rusya ve Osmanlı Devleti’nin arasındaki antlaşmaya bırakıldı.⁹⁹

Savaş tazminatları Osmanlı Devleti ile Ruslar arasında 8 Şubat 1879 imzalanan bir antlaşma ile belirlendi. Antlaşmaya göre Osmanlı Devleti, Rusya’ya 802 milyon 500 bin frank savaş tazminatı ödeyecekti. 14 Mayıs 1882’de yapılan görüşmeler sonucunda imzalanan antlaşmaya göre de tazminatın ödeme şekli belirlenmiştir.¹⁰⁰ İngiltere Berlin kongresinden sonra, Osmanlı Devleti’nin parçalanması için çaba sarf etmiş ve bu amaç

⁹⁷ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi*, 525; Antlaşma maddelerinin detayları için bkz: Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.1 (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları), (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları 1953).

⁹⁸ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi*, 526-527,

⁹⁹ Yükselen, *Plevne*, 176-177.

¹⁰⁰ Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi*, 527

uğruna doğrudan çalışmalar yaptığı gibi Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşanan Arapları ve Ermenileri de kışkırtmaya başlamıştır.¹⁰¹ İngiltere kongreden sonra Protestanların koruyuculuğuna soyunmuştur. İngiltere ve Rusya, Ermenileri bağımsız devlet kurmaları için kışkırtmışlardır. Bu sayede Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını hızlandırmak istemişlerdir.¹⁰²

İngiltere, Berlin'de yapılan antlaşma sonucunda Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumanın zorlaştığını anlayınca farklı oyunlar peşine düşmüştür. Çünkü İngiltere zayıf bir Osmanlı Devleti'nin Rusların güneye doğru inmesine engel olamayacağını farkındaydı. Osmanlı Devleti zayıf olabilirdi ama asırlardır süre gelen bir devlet kimliği ve devlet anlayışı vardı. İşte bu sebepten dolayı İngiltere hem Rusları güneye indirmemek hem de Fransızların Ortadoğu'ya yerleşmelerine engel olabilmek için Osmanlı'nın yerine orada daha rahat yönetebileceği ve kontrol altında tutabileceği (Ermenistan gibi) yeni devletler kurma çalışmalarına başlamıştır. Osmanlı zamanından bugüne kadar gelen meselelerin çıkış noktası Berlin antlaşmasından sonra Batılı devletlerin Türklere karşı uyguladığı iki yüzlü politikadır. Berlin antlaşmasından önce dertleri Osmanlı'yı bölmek olan batılı güçler bu emellerini antlaşmadan sonra daha büyük bir hızla gerçekleştirmek için çabalamıştır. Osmanlı'nın, Avrupa'nın 'Şark Meselesi' haline gelmesindeki en büyük unsur Osmanlı'nın nasıl pay edileceğidir. Berlin antlaşması aslında Osmanlı'nın yıkım antlaşmalarından biridir.

93 Harbi sonucunda yenilen Osmanlı Devleti, Edirne Mütarekesini imzalamak zorunda kalmış ve mütarekeden bir ay sonra 3 Mart 1878'de Ruslarla bir antlaşma imzalamıştır. Bu antlaşma tarihe Ayastefanos Antlaşması olarak geçmiştir. Bu antlaşma ile Balkanlar tümü ile Osmanlı egemenliğinden çıkmıştır. Yüklü miktar tazminat ödemek zorunda kalacaktı. Ama bu para Osmanlı için ödenmesi oldukça güç bir miktardı. Bunun için Osmanlı Devleti ödeyemediği savaş tazminatı yerine Balkanlarda bir kısım bölgeler ve Doğu Anadolu bölgesinde de Artvin, Ardanuç Borçka, Oltu, Kars, Şavaş, Ardahan, Şenkaya ve olur (Elviye-i Selâse) bölgelerini Ruslara ödemesi gereken savaş tazminatı olarak bırakmıştır.¹⁰³

¹⁰¹ Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878 – 1897*, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1986), 3.

¹⁰² Yükselen, *Plevne*, 177-178.

¹⁰³ Selçuk Ural, "Kurtuluşun Mondros Mütarekesi'ne Evliye-i Selâse'de Yaşanan Sorunlar", *Atatürk Yolu Dergisi*, S.47, (2011): 648.

93 harbi, Osmanlı Devleti tarihinde sonuçları en ağır savaşlardan birisidir. Savaş sonu imzalanan antlaşmalara baktığımız zaman sonuçların Osmanlı Devleti açısından ne kadar olumsuz olduğu görölmektedir. 93 harbi hakkında bulunan belgelerde övünç sayfaları sadece savunma kısmından ibaret kalmıřtır¹⁰⁴ Rusya tarafına bakacak olursak Avrupa'nın onayını alarak Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiştir. İngiltere Rusya'ya kazandığı savaşın meyvesini yedirtmemiştir. Rusya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Ayastefanos Antlaşmasını yok saymış ve hiçbir zahmette bulunmadan Kıbrıs'ı almıştır. Rusya'nın karşısına da Almanya'yı koymuştur.¹⁰⁵

¹⁰⁴ Mahir Aydın, *Doksaniüç Savaşı Sonrasında*, 127.

¹⁰⁵ Mahir Aydın, "Barışı Olmayan Savaş: Kırım", *Savaştan Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*, İ.Ü. Edebiyat Fakóltesi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları, (2006): s.10

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

**1877-1878 OSMANLI- RUS SAVAŞI SONRASI BALKANLARDAN İZMİR'E
YAPILAN GÖÇLER VE MUHACİRLERİN YERLEŞTİRİLMESİ**

1877-1878 Osmanlı- Rus savaşı patlak vermesinden kısa bir süre önce tahta çıkan II. Abdülhamid devletin anayasal bir düzene geçişini ertelemişti. Tarihe 93 Harbi olarak geçen bu savaş devam ederken padişah Kanun-i Esasi'yi yürürlükten kaldırmıştır. Savaş sonrasında alınan başarısızlıkla birlikte padişah yönetimi kendi eline toplamış ve savaştan büyük hasar ile çıkan devleti toparlamaya çalışmıştır. II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'ni yönettiği süre içerisinde kıvrak zekâsı ve diplomatik alandaki başarısıyla Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını geciktirmeyi başarmıştır. Savaşta alınan ağır yenilgi ve Osmanlı'nın kaybettiği büyük toprakların yarattığı yeni düzen Osmanlı Devleti ile Avrupalı devletler arasındaki ilişkilere farklı bir boyut kazandırmıştır. Avrupalı devletler artık Osmanlı toprakları üzerinden nasıl pay alırım mücadelesine girmişlerdir. Özellikle İngiltere savaştan önce Osmanlı toprak bütünlüğünü korumaya çalışırken savaş sonunda Osmanlı topraklarını kendine yeni işgal alanı olarak görmeye başlamış ve çıkarları olduğu bölgeleri işgal etmiştir.

3.1. İZMİR'E YAPILAN GÖÇ

Tanzimat Fermanı ile başlayan süreçte ağırlık kazanan yenileşme çabalarının sonuç vermediği görülmüştür. Özellikle askeri alanda yapılan ıslahatların amacına ulaşmadığı açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Berlin Kongresi sonrasında imzalanan Berlin Antlaşması'nın ağır şartları devleti zor durumda bırakmıştır. Devlet idarecileri bu zor durumdan bir an önce kurtulmak için büyük devletlerin isteği doğrultusunda kurumlarda ve gayrimüslim halka yönelik birtakım ıslahatlar yapmışlardır. 93 Harbi sonrasında toplanan Berlin Kongresi'nde çıkan kararların sonuçlarının bazıları günümüze kadar ulaşmıştır. Bunların yanında bir diğer sorun ise mali durumun düzelememesidir. Savaşta yapılan yanlışların yanında düşmanın askeri donanımı ve maddi gücü Osmanlı Devleti'nin yenilmesinde en büyük etkenlerdir. O dönemde Rus kuvvetleri, Osmanlı kuvvetlerinden çok daha güçlü bir durumda idi. Tabii bunun yanında Osmanlı ordusunda büyük kahramanlıklar gösteren askerler ve subaylar da vardı. Savaş sonrasında Osmanlı tebaası acı günler yaşamıştır. Özellikle düşman elinde esir kalan yurtlarda birçok katliamlar, tecavüzler ve sürgünler yaşanmış bunların boyutu çok vahim derecelere ulaşmıştır. Bu acı günlerin yanında Osmanlı Devleti asırlardır yönettiği bu topraklardan çıkmak zorunda kalmıştır. Katliamlara ve her türü zorbalığa dayanamayan Türkler ata yadigarı toprakları bırakıp Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmışlardır. Osmanlı Devlet'i hâkimiyeti altındaki her topluma adil ve hoşgörülü davranmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklarda yaşayan Türkler ve

Müslümanlara kültürlerini yaşatma şansı verilmemişti. Bu durum ise 1774'den bugüne kadar Balkanlardan göçlerin yaşanmasına sebep olmuştur.¹⁰⁶

93 Harbi başlarken İzmir valiliği görevini Mehmed Sabri Paşa yürütmekteydi. Bu yıllarda İzmir'e Rumeli'den çok sayıda muhacir gelmiştir. Muhacirlere yardım etmek için komisyonlar kurulmuştur ve bu hususta İzmir belediyesinin de ciddi yardımları olmuştur. Şehirdeki bazı mahalleler bakıma alınmıştır İzmir rüsumat dairesi tarafından ve Karantina barakası da ayrıca bu dönemde inşa edilmiştir. Göstermiş olduğu gayretli çabaları sebebiyle Vali Mehmed Sabri Paşa'ya birinci rütbeden Mecidi nişanı verilmiştir. İzmir'e gelen muhacirlerin sayısı 20 Eylül 1880'de 45.000 kişiyi bulmuştur. Sonraki yıllarda bu muhacirlerin sayısının arttığı ve 66.000 olduğu tespit edilmiştir. Bu muhacirlerin büyük çoğunluğu miri arazilerdeki köy ve mahallelere yerleştirilmiştir. Ayrıca İzmir'in bu dönemde kapasitesinden fazla muhaciri barındırma durumunda kaldığı da anlaşılmaktadır ve bu muhacirlerin başka illere sevki istenmektedir.¹⁰⁷

Rumeli Türkleri ve Müslümanlar yerlerinden yurtlarından acımasızca göçe zorlanmışlardır, ayrı ayrı halkları, dinleri, kültürleri koruyucu geniş kadrosu içinde toplayan ve bir çeşit commonwealth¹⁰⁸ karakteri taşıyan Osmanlı rejimi yerine milli devletler gelince, Balkanlar birbirini boğazlayan bağınazlıklara sahne olmuştur.¹⁰⁹

Bu yıllarda Arnavutluk'ta camide bir Müslümanın gayrimüslimler tarafından boğazlanması sonucu Müslümanlar galeyana gelip bir gayrimüslimi öldürmüştür. İşkodra civarında da benzer gayrimüslim taşkınlıklarına rastlanmaktadır.¹¹⁰

93 Harbi'nden sonra Balkanlarda ciddi komitacılık faaliyetleri yürütülmüştür. Bulgarların Makedonya'da yürüttükleri faaliyetler özelinde genel çerçeveyi yakalayabiliriz. Makedonya'da katliam yaparak, konsolos kaçırmak, resmi binaları kundaklayarak karışıklık çıkartmak temel amaçları olan bu komiteler, Osmanlı idaresini

¹⁰⁶ Nedim İpek, "Göçü ve Göçmeni Anlamak", *History Studies*, C.11, S.5, (2019): 1576

¹⁰⁷ Serap Tabak, "İzmir Şehri'nde Mülki İdare ve İdareciler (1867-1950)", (Basılmamış Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997), 45- 46.

¹⁰⁸ Bu terim daha çok İngiltere için kullanılmaktadır. Milletler topluluğu anlamı taşımaktadır.

¹⁰⁹ İnalçık, *Osmanlı Döneminde Balkan Tarihi Üzerine*, 10.

¹¹⁰ Gülser Oğuz, "Osmanlı Gazetesi'ne Gönderilen Mektuplar ve İçerikleri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 26, (2017): 245.

bölgede zayıf gösterme niyetindedirler. Osmanlı arşivlerinde genel olarak “Bulgar Fesad Komitesi” ismiyle karşımıza çıkmaktadır.¹¹¹

Kölcische Zeitung Gazetesi'nin 20 Haziran 1901 tarihli nüshasından tercüme edilen bölüm şöyledir¹¹²; Avrupa'da bulunan Müslümanlar Sultan Alparslan'ın torunları olduklarını hissederler. Slav, Rum, Musevi... bunlar Selanik Vilayeti içerisinde ki bunlar bile bu hisse ortak olurlar. Her cenk eden kavim gibi esaret altında kalmaktansa ölmeği yeğlemişlerdir. Onun için Müslümanlar buldukları ecnebi bir memleketin idaresi ne kadar iyi olursa olsun orasını terk ederler. Müslümanlar Bosna'da bir mevki işgal ettikleri halde yine tedricen çekiliyorlar. Romanya ve Sırbistan'da hemen hemen hiç Müslüman kalmadı. Karadağ'da ancak birkaç yüz, Yunanistan'da birkaç bin Müslüman mevcuttur. Bulgaristan'ın kurulmasından sonra ahalisinden bir millet oluşturan Bulgaristan ve Rumeli Şark-i Müslümanları dahi göç etmeye meyillidir. Bulgaristan'ın Batı tarafında hemen hiç Müslüman olmayıp yalnız Karinabad, Aydos, Şumnu, Hazergrad ve Silistre'de Müslüman ahali vardır. Fakat oralarda dahi göç hareketi görülmektedir. Ahali ile hükümetin meydana gelen bu göç hareketi ile ilgili ortak fikir ve görüşleri yoktur. Hükümet iş ve işçi gücünü kaybetmektedir. Halk ise Müslümanların yurtlarını terk etmelerini mağlubiyet olarak yorumlamakta, minare ve camilerin endamı yitmektedir. Müslüman olmayan kesim Türk ve Müslümanların taşınmaz mülk ve diğer mallarını yok pahasına satmasından memnun gözükmektedir. Gayrimüslimlerin bu tavrına rağmen Bulgar Hükümeti Müslümanlara muhtaç olduğu anlaşılmaktadır. Camii Şerife ve İslam mekteplerini koruduğu, müftülerle imamların maaşlarının düzenli bir şekilde ödenmesi halinde Bulgar Hükümetinin de Makedonya'daki gibi kilise ve mekteplere sahip çıkacağı ifade edilmektedir. Hatta Bulgar hükümeti bu sebeplerden dolayı dil öğretmenleri de tahsis etmiştir. Fakat bölgede yaşanan diğer gelişmeler ve Bulgar halkının intikam arzuları sonucunda meydana gelen göç hareketini Bulgar hükümetinin engelleyemediği belirtilmektedir. Camiler, minareler Müslüman ahalinin gidişinden sonra boş ve kimsesiz kalmış, şerefeler üzerinde bulunan hilalin de bir gezginin koleksiyonuna dahil olmazlarsa bir dökmececinin kazanında eritileceği, hüznü bir şekilde aktarılmaktadır.¹¹³

¹¹¹ Mahir Aydın, “Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri”, *Osmanlı Araştırmaları IX*, C.9, S.9, (1989): 209.

¹¹² Bu yazının tamamı görsel 7 ve 8 de verilmiştir.

¹¹³ BOA, Y.PRK.MK., 10/97 lef-1.

İngiliz Binbaşı ve seyyah Percy E. Henderson'ın 1904 yılında Saraybosna ile ilgili kaleme aldığı izlenimleri şu şekildedir;

“Saraybosna, karışık inançlar ve ırklardan oluşan bir şehirdir; keza yerleşik nüfusun yanı sıra, Avusturya- Macaristan İmparatorluğunun bütün bölgelerinden gelen yerleşik olmayan askeri ve resmi nüfusa da sahiptir. Almanlar, Macarlar, Çekler, Lehler, Hırvatlar ve Slovenlerin tamamı temsil edilmektedir. Başkomutan, aynı zamanda hem Bosna'nın hem de Hersek'in ikamet eden valisi olduğu için, Saraybosna hem askeri hem de sivil yönetimin karargahıdır.”¹¹⁴

Bulgar gazetelerinin Osmanlı idaresi hakkında yazdıkları yalan ve uydurma haberlerin aslını göstermek ve bu iftiraları boşa çıkarmak adına ve Bulgarların idaresinin Müslümanları yurtlarını terke zorladığını duyurmak amacıyla Avrupa gazetelerine makale göndermiş ve durumu açıklamıştır. Bu makaleler Korpundani Politik Gazetesi'nde yayınlanmıştır. Fakat söz konusu metnin cesurca ve aslı gibi Türkçe tercümesi Kölcische Zeitung Gazetesi'nde yayınlanmıştır.¹¹⁵

Yabancı gazetelerin muhabirlerinin Balkan coğrafyasında Müslümanların uğradığı zulme tanık olmaları ve kayda almaları tarihi gerçeklerin ortaya çıkarılması hususunda önemlidir. İzmir'e gönderilen muhacirlerin iskân konusunda gösterilen çaba ve gayret en başından beri Osmanlı Devleti'nin duyarlılığını ortaya koymaktadır. Muhacir çocuklarının sünnetlerinin törenle kutlanması göstermektedir ki toplumun psikolojik yönden de yaralarının sarılmasına gayret edilmiştir. Muhacirler için kurulan yeni yerleşim bölgelerine imam ve muhtar atanmasının derhal gerçekleştirilmesi, düzenin sağlanması ve muhacirlerinin ihtiyaçlarına anında cevap verilmesi bakımından önemlidir. Pek çok bölgeden gelen muhacirlerinin taşınmaz mülklerine zalimler tarafından el konulmuştur. Osmanlı Devleti'ne onlara yeni ev, arazi araç gereç temininde bulunmuş ve hayatlarını devam ettirmeye yetecek asgari ihtiyaçları karşılamaya gayret etmiştir. Çoğu zaman başarılı sonuçlar doğuran bu gayret bazı durumlarda yetersiz kalabilmiş, muhacirlerinin tahribatları, yerel bölge sakini ile çatışmaları kimi zaman devletle gerginlik yaşamaları da görülmüştür. Nitekim bu gibi durumlar acil bir şekilde çözülmüş ve gereken yapılmıştır. Muhacir kimselerin eğitim

¹¹⁴ Zeki Çevik- Emirhan Yıkılmazpehlivan, “Osmanlı Dönemi Bir Balkan Şehrinden Kesitler: XX.Yüzyıl Başında Bir İngiliz Subayının Saraybosna İzlenimleri”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 21, S. 39, (2018): 456.

¹¹⁵ Y.PRK.MK., 10/97 lef-2.

olanak ve imkânlarından faydalanabilmeleri için okullarda onlara özel kontenjanların açıldığı buralarda ücretsiz eğitim aldıkları kayda geçmiştir. İzmir'e yapılan göçlerde Girit adasından gelenlerin de yoğunluğu, burada birikmeleri bölge halkı ve önceki yerleşimciler tarafından sorun olarak görülmüştür. Nitekim bu sorunun altında yetersiz arazi şartları yatmaktaydı ve bu yüzden bir takım istenmeyen durumlar meydana gelmiştir. Bu adadan yapılan göçler ve devamında takip eden diğer Balkan göçleri Anadolu'nun diğer bölgelerine yönlendirilmeye başlanmıştır. Muhacirlerinin yol ve yaş masrafları devlet tarafından karşılanmakta, onlar için oluşturulan komisyonlarda görevli memurların maaşları da devlet tarafından ödenmektedir. Bu durum Osmanlı Devleti maliyesini olumsuz yönde etkilemiştir.

En fazla göç hareketinin görüldüğü bölgelerden biri olan Bulgaristan'da, işkenceler, ırza tecavüzler, mal yağmaları ve cana kast etmeler görülmekte ve azımsanamayacak derecede fazla olduğu gözlemlenmektedir. Bu gözlemlerden biri olan Kölcische Zeitung Gazetesi'nde çıkan bir yazının kopyasında Müslüman- Türklerin uğradığı zulüm gözler önüne serilmektedir.¹¹⁶ Osmanlı Devleti 93 harbini kaybedince ağır zulümlere uğrayan Türkler özellikle 1876-1879 seneleri arasında çok yoğun bir göç almıştır. Osmanlı Devleti bir yandan toprakları daralırken diğer yandan aldığı yoğun göç sebebiyle mali sıkıntıya düşmüştür. Bir yandan topraklar daralıyor diğer yandan nüfus yoğunlaşıyordu. Osmanlı Devleti mali bir krize girmiş ve sosyal yaşamda da büyük bir karmaşa hakimdi.

Zağra Müftüsü Hüseyin Raci Efendi, 'Tarihçe-i Vak'a-i Zağra- Hercümerc-i Kıt'a-i Rumeli' adlı eserinde Balkanlar'dan İstanbul'a akın akın gelen göçmenlerle ilgili olarak:

“Rumeli'den boşanan yüz binlerce ahali araba ve hayvanlarla, trenle yahut yaya, gece veya gündüz demeyip İstanbul'a döküldüler. Son nefesteki canlarını, Payitaht-ı Saltanat'a ve İstanbulluların merhametine attılar. Sirkeci mevki, Ayasofya, Sultanahmet, Yenicami, Nuruosmaniye ve diğer camilerle birçok mektep ve binaların avluları ve bütün meydanlar mahşere döndü. Trenler tasavvur olunmaz bir halde geliyordu. Vagonların içi ve üstü, erkek kadın, kucak kucağa istif olmuş, yanları hatta ön ve arkadaki zincirlerin üstleri insanla örülmüş idi. Soğuktan donarak düşenler, istasyonlarda hasta kalanlar hesapsızdı. Bunların çoğu hastalıktan ve soğuktan kırıldı. Allah'ın hikmeti, o günlerde şiddetli fırtınalar, kar ve yağmurlar durmayıp bu biçarelerin üstünden geçti. Vagonlardaki

¹¹⁶ Y.PRK.MK., 10/97 lef-3.

sıkışıklık ve ıstırap içinde lohusalar ve nice anneler yavrularıyla telef olup gittiler” diye yazmıştır.

Osmanlı Devleti daha önce bu kadar yoğun bir göç hareketiyle karşılaşmamıştı. Osmanlı Devleti Balkanlara yavaş ve düzenli bir şekilde yerleşmiş ve şehirlerin düzenini bozmamıştı. Ama Osmanlı Balkanlardan geri çekilirken durum tam tersine döndü. Balkanlardan Osmanlı’ya göç bir anda ortaya çıkıp seri bir hal alınca birçok sıkıntı beraberinde geldi. 1897 yılında Osmanlı Devleti’ne sadece Balkanlardan göç edenlerin sayısı aşağıdaki tabloda belirtilmiştir. (Tablo 3.1)

Tablo 3.1: Osmanlı Devleti’ne Balkanlardan 1897’de Göç Edenlerin Sayısı¹¹⁷

ÜLKELER	MUHACİR SAYISI			HANE
	KADIN	ERKEK	TOPLAM	
BULGARİSTAN	1634	1709	3343	727
DOĞU RUMELİ	296	333	629	133
BOSNA	124	135	259	47
ROMANYA	126	140	266	60
RUSYA	619	677	1296	251
TURHALA YENİŞEHİR	16	18	34	4

Osmanlı Devleti’nin göçmen iskânında en fazla dikkat ettiği hususların başında, iskân yapılan yerde yaşayan veya seyyar olarak o bölgede bulunan yerli halkın yaşamına ve geçim kaynaklarına engel olmayacak şekilde bölgeye yerleştirme işlemini yapabilmektir. Osmanlı Devleti de bu bölgeleri muhacirlerin yerleşimine açarak bu bölgelere renk katmak amacındaydı. Osmanlı Devleti’nde bu durum geçen yüzyıllardan kalma bir süreçti.¹¹⁸

Osmanlı Devleti gelen muhacirleri yerleşmesini sağlamış ancak hükümet bunu yaparken gelen göçmenlerin niteliklerine bakmaması problem teşkil etmiştir. Gelen muhacirler göç ettikleri yerlerde yaptıkları mesleklerinden farklı işlerle meşgul olmak zorunda kalmışlardır. Muhacirlerin sayısı arttıkça Anadolu’nun çeşitli yerlerinde kendilerine ait mahalleler oluşturulmaya başlamıştır. Muhacirlerin göç etmesi daha çok kırsal alanlarda sosyal problemleri beraberinde getirmiştir. Öncelikle İzmir, İstanbul,

¹¹⁷ *Devlet-i Aliyye-i Osmaniye’nin Üç yüz On üç Senesine Mahsus İstatistik-i Umumiye, Ticaret ve Nafia Nezareti İstatistik Umumi İdaresi*, (İstanbul: İstanbul İlim Matbaası, 1897), 41.

¹¹⁸ Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, (Ankara: T.T.K., 2001), 98.

Bursa ve Batı Anadolu'nun daha birçok yerine iskânlar yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda yaşayan halkları bu bölgelerde yığılmalar olmaya başlamıştır. Daha sonraları planlı bir şekilde göçmenler Anadolu'nun farklı bölgelerine yerleştirilmiştir.

Balkanlardan gelen muhacirlerin ilk başta gelecekleri güzergâhın güvenliği sağlanmıştır. Gelen muhacirlerin yerleşmeleri için yeni araziler tespit edilmiştir. Gelen muhacirlere bu araziler tahsis edilmiştir ve göç etmelerine elverişli ortam sağlanmıştır. Tabii bu iskân süreci içerisinde asayiş bozan birçok olay da yaşanmıştır. Göç eden muhacirler yaşadıkları bölgelerdeki hukuki problemlerle karşı karşıya gelmişlerdir. Normal olarak geldikleri yerlerdeki tarla, bahçe ve bağ gibi özel mülkiyet olan mallardan dolayı ciddi sorunlar yaşamışlardır. Göçmenlerin yaşadıkları bölgelerde rejim değişikliği yaşanmış ve gelen hükümetler bu malların çoğuna el koymuşlardır. Bu göç hareketi bu dönemle sınırlı kalmamıştır. Osmanlı Devlet'i her toprak kaybettiği savaşta göçler daha da yoğunluk kazanmıştır. Özellikle Balkan savaşları sonrasında büyük bir göç hareketi olmuştur. Osmanlı, Balkanlardan çıkmak zorunda kaldıkça göç dalgalarına yenileri eklenmiştir.¹¹⁹

1878'de Bulgar devletinin kurulması Bulgar milletinin tarihinde önemli etkilere sahiptir. 19.yy. Bulgar coğrafyacı Anastas Ishirkov'un deyişiyle "Özgürlük Savaşı" (93 Harbi) sadece Türk egemenliğinin (Turkish Yoke) sonu değil aynı zamanda Bulgaristan Devleti'nin ata topraklarına bağlayan bir savaştır. Bu savaştan sonra Bulgarlar da bu topraklara göç etmeye başlamıştır. 1878 yılında Bulgarların devletinin kurulmasıyla Bulgar topraklarının politik, sosyal ideolojik yapısı, Makedonya ve Trakya bölgeleri de etkilenmiştir.¹²⁰

¹¹⁹ 1854 ve 1876 yılları arasında sadece Kırım'dan yaklaşık 1.400.000 Kırım Tatarı ve Nogay Osmanlı Devleti'ne göç etmiştir. 1873 yılından 1922 yılına kadar Kırım Tatar ve Nogay göçlerinin sayısı 1.800.000'i buldu. Osmanlı vatandaşı olmayan bu Kırım Tatar ve Nogaylar, Türkçe konuşan ve Anadolu Türklerine yakın dini ve kültürel özellikleri ile öne çıkan Türk halkıdır. Bu Kırım Tatar ve Nogay Göçlerinin ilk safhalarında muhacirler hâlâ Osmanlı toprağı bulunan Balkanlara ve Anadolu'da Çukurova bölgesine yerleştirildi. 1870'lerde Osmanlı Devleti'nin Balkanları kaybetmesi ile birlikte Kırım Tatar ve Nogaylar da dahil olmak üzere Balkanlardaki Müslüman göçü Anadolu'ya yönelmiştir. Bu muhacirlerin geçici ve kalıcı iskân bölgeleri İstanbul, İzmir, Eskişehir, İzmit, Bandırma ve İnegöl olmuştur. Ahmet Akgündüz, Migration to and from Turkey, 1783-1960: Types, numbers and ethno- religious dimensions, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, C. 24, S.1, s. 98.

¹²⁰ Krzysztof Popek, "The Bulgarian Migrations and the End of Ottoman Rule in Bulgaria (1878-1900)", *Historijski Zbornik God*, S.71 (2018): 45.

1877-1878 Türk-Rus Savaşı'nda yaklaşık 500.000 Müslüman Bulgar topraklarından ayrılmıştır. Balkanlardaki bu göçlerin yaşanmasında Kırım Tatar ve Nogay göçleri ile Çerkez göçlerinin etkisi fazladır. 1878 yılından sonra yaşananlar ile ilgili Alman tarihçi Wolfgang Höpken şu sözleri dile getirmiştir: “Şüphesiz ki, Türkler gidiyor ve Hristiyanlar geliyor.” Bu önemli bir değişikliğin yaşandığını göstermektedir.¹²¹

Müslümanların Balkanlardan, Rusya'dan ve Kafkaslardan yaptıkları göçler dünya tarihçileri tarafından da 'afet', 'insanlık trajedisi' olarak görülmüştür. Osmanlı Devleti'ne gelen göçmenlere karşı haksız bir tutum içerisinde bulunan batılı tarihçilerin bu tutumlarının yanlış olduğu, Osmanlı Devleti'nin muhacirlerin talep ve rahatları için çalıştığı, göç ile ilgili uygun stratejiyi bu şekilde geliştirdiği açıktır. 1899 yılında İzmir'e yapılan Girit Müslümanlarının göçü örneğinde de bu durum açıkça görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin bu faaliyetleri sağlıklı bir şekilde yürütebilmesi 'altyapı gücü' ile mümkündür. Bu sayma, kaydetme ve düzenleme olarak karşımıza çıkar. 1899 yılının ilk aylarına gelindiğinde İzmir, Giritli muhacirlerin toplanma ve aktarma merkezi durumuna gelmiştir. Büyük miktarda gerçekleştirilen bu göç Girit'ten İzmir'e büyük sosyo-ekonomik ve politik sorunları da beraberinde getirmiştir. Osmanlı Devleti söz konusu göçü daha iyi kontrol altına almak için gerekli hususlarda düzenlemeler de yapmıştır. Arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla bazı Girit muhacirlerinin İzmir'de kaldığı ancak büyük çoğunluğunun Osmanlı Devleti'ndeki diğer bölgelere sevk edildiği görülmektedir. Bu dönemde Osmanlı Devleti'nin en yoğun muhacir sevk ve yerleşim bölgelerinden biri olan İzmir'de Mayıs 1899'a kadar 20.000'den fazla Giritli muhacir bulunuyordu. Osmanlı Devleti'nde İzmir nüfusu, önemli liman kentleri ile Akdeniz limanlarının önemini arttırdığı 19.yy.'da kültürel, dini ve dilsel çeşitliliği ile gelişen ve büyüyen bir şehir olmuştur. Mevcut önemine ek olarak 19.yy.'da Osmanlı Devleti'nin gerçekleştirdiği yenileşme hareketleri ile de İzmir devletin sosyo-politik yapısı ile yeniden birleştirilmek istenmiştir. Demiryollarının yapılması, telgraf hatlarının çekilmesi ve bankalar, tiyatrolar gibi kurumların faaliyete geçmesi ile İzmir'in sosyal hayatı gelişmesini sürdürmüştür. 19.yy.'da bu şekilde yapılan ve meydana gelen düzenlemeler ve göç olayları sonucunda İzmir'in kentsel, idari ve yönetim yapısı değişmiş ve gelişmiştir. İzmir'in demografik yapısının da bu değişimlerden etkilendiği açıktır. 1631 yılına ait İzmir'in nüfus yapısı ile ilgili

¹²¹ A.g.e., 47.

Kechriotis gezginlere ve yerel sakinlere dayanarak şu rakamları ifade eder; İzmir'in toplam nüfusu: 90.000, Türk nüfusu 60.000, Yunan nüfus: 15.000, Ermeni nüfus: 8.000 ve Yahudi ve çok az Avrupalı 7.000 kişidir. Ancak 18. ve 19.yy. boyunca İzmir'in demografik yapısı önemli ölçüde değişmiştir. 1739 yılında İzmir nüfusu 100.000 kişi, 1868 yılında bu rakam 187.000 kişiye yükselmiştir. 187.000 kişilik İzmir nüfusunun 40.000'i Türk, 75.000 Yunan, 12.000 Ermeni, 40.000 Yahudi, 20.000'i Avrupalılardan oluşuyordu. Doğal nüfus artışı ve bu süreçte yaşanan göçler bu nüfusun değişmesinde etkili olmuştur.¹²²

Balkanlardan Osmanlı Devleti'ne göç eden Müslümanlar yeni ebedi vatanlarına yerleştiler. Bu coğrafyadan gelen muhacirler İstanbul, İzmir, Bursa, Akhisar ve Manisa'da bulunmaktadır.¹²³ Rumeli'den Girit'ten ve diğer adalardan yeni gelen muhacirler Ege bölgesine uğruyordu ve İzmir 1877-1878'den sonra Balkanlardan gelen muhacirlerin iskân edildiği yer olmuştur.¹²⁴

1877-1878 savaşı esnasında Rus birlikleri, Kazaklar ve Bulgarlar tarafından Türk ve Müslümanlara (Tatar, Nogay, Çerkez, Pomak, vs.) zulüm ve katliamlar, yağmaların uygulanması yüz binlercesini göçe zorladı. Osmanlı kaynaklarına göre 93 Harbi başından 12 Mart 1880'e kadar Tuna Vilayeti'ni kapsayan bölgeden Şarki Rumeli'den Anadolu'ya göç ederek iskân olunmuş muhacir sayısı 500.389'dur. Katliam, açlık, soğuk ve salgın hastalıklardan hayatını kaybeden muhacir sayısı ise meçhuldür.

3.2. MUHACİRLERE VATANDAŞLIĞA KABUL EDİLMELERİ VE ARAZİ TAHSİSİ

Balkanlarda yaşanan zulüm sonucunda Müslümanlar Osmanlı Devleti'ne ulaşabilmek için yollara çıkmıştır. Hepsinin amacı sadece ellerinde kalmış olan canlarını kurtarmaktı. Yoksul ve fakir duruma düşen muhacirler, İzmir ve diğer Anadolu şehirlerine ulaşmak ve buralarda iskân olunmak için harekete geçmiştir. Kanijye'deki İslam muhacirlerinin bazıları bölgede yaşanan zaruri haller sonucunda

¹²² Pınar Şenşık, "Ceran Muslim Immigrants, Imperial Governance and the 'Production of Locality' in the Late Ottoman Empire", *Middle Eastern Studies*, C.49, S.1 (2013): 93-94.

¹²³ Svetieva Aneta, "On The Migration of The Balkan Muslims and of the 'Nashinci'- the Torbesh, Pomaks and other (Turks) in Turkey", *Ethno Anthropol Zoom*, S.6 (2016): 49.

¹²⁴ Faruk Kocacık- Cemal Yalçın, "Forced migration from the Balkans to Anatolia: 1878-1900", *Sosyal Bilimler Dergisi*, C.10, S.20 (2008): 257.

Osmanlı topraklarına geçmek ve güven bulabilmek amacıyla İzmir ve diğer Anadolu illerine yerleşmek istemektedirler. Muhacirlerin yoksul ve düşkün durumları sonucunda göç etmek ve yerleşmek isteyenlerin iskânlarının yapılması için çalışmalar yapılmıştır.¹²⁵

Örneğin, 400 civarında Tesalya muhacirlerinin geride hiç kalan olmamak üzere Selanik ve İzmir taraflarına nakilleri yapılmıştır.¹²⁶

3.2.1. Muhacirlerin Vatandaşlığa Kabulü

Karayolu ve demiryolu ile gelen muhacirler olmasının yanında ağırlıklı olarak denizyolu ile İzmir'e ulaşım sağlanıyordu. Gemiler ve küçük tekneler ile gerçekleştirilen yolculukta dönemin şartları ve muhacirlerin can havliyle hınca hınç bu gemileri doldurması sonucu zor şartlara sebebiyet vermesi muhtemeldir. Yoksul düşürülmüş bu muhacirlerin iâşelerini bile karşılayamadıkları görülecektir. İzmir'e ulaşan Gürcü şirketinin Midilli adlı vapuruyla 403 kişilik kadın ve erkek muhacir gelmiş olduğu ve bu muhacirlerin istirahat ve maiyetlerinin temin edildiği anlaşılmaktadır.¹²⁷

Osmanlı Devleti'nin gelen muhacirleri vatandaşlığa kabul ve iskânlarının gerçekleştirilmesinden önce araştırdığı görülmektedir. Kaçak yollarla gelen muhacirlerin suça karışmamış olmaları vatandaşlığa kabullerinde önemli bir kıstas olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca bu alınan tedbirlerin dolandırıcılık yolu ile çıkar ve kazanç elde etmek isteyen şahısların önüne geçilmesinde etkili olduğu söylenebilir. Varna kasabası ahalisinde olup firar ederek İzmir'e gelen ilgili kurumlara kaydını yaptırmış ve vatandaşlığa kabulüne mâni bir hali bulunmadığı Hariciye Nezaretine bildirilmiş olan Körükçüoğlu Mehmed'in vatandaşlığa kabul edilmiş ve Muhacirin İdaresi tarafından gereği yapılmıştır.¹²⁸

İzmir'e ve Anadolu'nun farklı yerlerine herhangi bir suça karışmamış ve iskânın da sakınca görülmeyen kişilerin iskânları yapılmaktadır. İskân eden kişiler Hariciye Nezareti ve Muhacir Komisyonu'nun onayını almaları gerekmektedir. 1908 yılında, 843,882 ve 1276 numaralı sevk belgeleriyle iskân edilmek üzere Ankara'ya

¹²⁵ MV., 92/42.

¹²⁶ İ.HUS., 65/32.

¹²⁷ Y.PRK.ASK., 151/116 lef-1.

¹²⁸ DH. MUI., 12/4.

gönderilen Hüseyin Bin Molla Ahmed ve Mecidiyeli Yusuf Bin Mahmud ve İzzet Bin Abdürrahim adlı şahısların herhangi bir suça karışmadıkları görülmektedir. İskân etmelerinde sakınca olmadığı için Konya'ya gönderilmeleri Hariciye Nezareti tarafından onaylanmıştır. Muhaceret İdaresi tarafından da buna göre işlem yapılması gerektiği bildirilmiştir. Yine aynı tarihlerde 983 numaralı sevk belgesi ile Konya'ya gönderilmiş olan başka muhacirlerde bulunmaktadır. Mücteba Bin Fuad ve kardeşi Murtaza aileleri ile birlikte Konya'ya iskânlarının yapılmasında gereğinin yapılması bildirilmektedir. Aynı belgede Hüdavendigar ve Aydın Vilayetlerine sevk olunan muhacirler hakkında da bilgi verilmektedir. Şöyle ki; 1001 numaralı sevk belgesi ile Kütahya'ya, 1097 numaralı sevk belgesi ile Eskişehir'e 1286 numaralı sevk belgesi ile Bursa'ya gönderilen Köstenceli Mehmed Bin Hüseyin, Ali Bin İdris ve Harsovalı Mehmed Bin Mustafa'nın iskânlarının yapılması yine 447 numaralı sevk belgesi ile Köstenceli Hasan Bin Mehmed Emin'nin Aydın Vilayetine iskân olunmaları Muhacirin Komisyonu tarafından gerçekleştirilmiştir. 1909 yılında 19 numaralı sevk belgesi ile İzmir'e iskân olunmak üzere Köstenceli Şükrü Bin Ahmed'in Aydın'a kayıt olunduğu bildirilmiştir.¹²⁹ 29 Ağustos 1909 tarihli belgede kayıtlarda adı geçen muhacirlerin sayıları verilmektedir. Buna göre; Konya'ya 552, Ankara'ya 520, Hüdavendigar'a 764, Aydın'a 565 muhacir gönderilmiştir.¹³⁰

Yukarıda bahsedilen iskânda İzmir'e iskân etmek isteyen muhacirlerin olduğu belirtilmişti. Bu hususta yazılan karar metninde İzmir'e iskânın yasak olduğu belirtilmiştir. İzmir'e yapılan göçlerin yoğunluğu buradan anlaşılmaktadır. 1908 yılında 843, 882 ve 1276 numaralı sevk belgelerinde muhacirlerin yerleşmek istediği yerler bildirilmiştir. Bunun üzerine Ankara'ya gönderilen Hüseyin Bin Molla Ahmed, Mecidiyeli Yusuf Bin Mahmud ve İzzet Bin Abdürrahim Ankara'ya yerleştirilecekti. 983 numaralı sevk belgesi ile Konya'ya Mücteba Bin Fuad ve biraderi Murtaza ve ailelerinin Konya'ya gönderilip iskanı sağlanacaktır. 1001 numaralı belge ile Kütahya'ya, 1097 numaralı belge ile Eskişehir'e ve 1286 numaralı belge ile Bursa'ya gönderilen Köstenceli Mehmed Bin Hüseyin ile Ali Bin İdris ve Harsovalı Mahmud Bin Mustafa bu bölgelere gönderilecektir. 19 numaralı belge ile İzmir'e gönderilen Köstenceli Şükrü Bin Ahmed, Hüdavendigar'a 447 numaralı belge ile gönderilen Köstenceli Hasan Bin Mehmed Emin'in iskânlarına engel hal bulunmadığı Hariciye

¹²⁹ DH. MUI., 4/7 lef-1.

¹³⁰ DH. MUI., 4/7 lef-1.

Nezareti tarafından bildirilmiştir. İskân için yasaklı bölge olmayan Ankara ve Konya'ya gönderilenlerin iskân edilmeleri, yasaklı bölge olan Kütahya, Eskişehir, Bursa ve İzmir'e gönderilenlerin de uygun yerlere sevkleri hususunda Muhacirin Komisyonu tarafından gereğini yapması bildirilmiştir.¹³¹

Tulca'dan göç ile İstanbul'a geldikten sonra içerisinde buldukları muhtaç hallerinden söz ederek daha önceki diğer Bosna muhacirleri gibi İzmir'e gönderilmeleri ve iskân olunmalarını isteyen Yusuf Abdi ve Rıfki imzalarıyla Padişah'a gönderilen mektupta muhacirlerin isteklerinin yerine getirilmesi hususunda gereğinin yapılması bildirilmiştir.¹³²

1887 senesinde İzmir'e gönderilmiş olan 20 kişilik Romanya muhacirinin vekilleri imzasıyla verilen arzuhalde, benzerleri gibi arazi tahsisi, iskânlarının yapılması ve İzmir ve Aydın taraflarına yerleştirilmeleri, Muhacirin Komisyonun'dan alınan cevapla Romanya'dan göç edeceklerin İzmir ve Aydın taraflarına iskânlarının yapılmasının uygun görüldüğü anlaşılmaktadır.¹³³ İzmir'e yapılan göçlerin bir kısmı da Anadolu'ya gelen ancak yerleştiği yerde belli sebeplerden barınamayan muhacirlerin farklı yerlere aktarılması ile olmuştur. Bulgaristan'dan göç ederek Biga'ya gelen 80 hane muhacir sefalet içinde yaşamaktaydı. Biga'ya gelen bu muhacirler aslında burada bir süreliğine bulunmaktaydılar. Buradaki muhacirleri aileleriyle beraber İzmir'e yerleştirileceklerdi. Muhacirler, Bozguç ormanına girip kendilerine yerleşim alanı açmak için ağaçları kesmişlerdir. Onların ihtiyaçlarını karşılamak üzerine gönderilen memurlara karşı geldikleri bildirilmiştir. Biga halkı tarafından tepki çeken bu olaylar üzerine ahali muhacirlerin bu tutumunu mutasarrıflığa bildirmişlerdir. İzmir'e yerleştirilmeleri konusunda gereğinin bir an önce yapılması gerektiği aktarmışlardır.¹³⁴

1890'lı yılların başlarında İzmir'e; Rusya, Romanya ve Bulgaristan'dan gelen muhacirler arasında Yahudi, Rum ve Ermeniler de vardı. Bu grup arasında Yahudi muhacirlerin sayısı daha yüksekti. Farklı tarihlerde Rusya ve Romanya'dan İzmir'e göç etmiş Yahudiler de vardı. Temmuz 1888 yılında Romanya'dan gelen 20 Yahudi muhacir İzmir ve Aydın'a iskân olunmuştur. Bu muhacirlerin İzmir'e bir yıl önce geçici pasaport ile geldikleri ve yeniden iskânlarını talep ettikleri anlaşılmaktadır. 1892 yılı

¹³¹ DH. MUI., 4/7 lef-2.

¹³² DH. MKT., 1518/71.

¹³³ DH. MKT., 1523/15 lef-1.

¹³⁴ DH. MKT., 1599/3 lef-1.

temmuz ayının ilk haftasında Odessa'dan gelen 37 Yahudi muhacir, aynı ayda 470 kişilik bir grup daha gelmiş ve son olarak Rusya'dan 50 kişilik Yahudi grup İzmir'de iskân olunmuştur. 1892 yılının yaz aylarında toplam 700 kişilik Yahudi muhacirin İzmir'e geldiği söylenebilir.¹³⁵ İzmir bu dönem göç dalgasında birçok muhacire ev sahipliği yapmıştır. Gelen muhacirler, yaşadıkları toprakları terk etmenin yanında bütün mallarını da bırakıp gelmişlerdir. Osmanlı Devleti bu derece zor durumda olan insanlara arazi tahsis etmiş, onlara yaşamını idame edebilecekleri asgari şartları sunmak için elinden geleni yapmıştır. İzmir'e gelen muhacirlere de bu asgari şartlar sunulmaya çalışılmıştır.

3.2.2. Muhacirlere Arazi Tahsisleri

İzmir 93 Harbi sonrası oluşan göç dalgasında birçok muhacire ev sahipliği yapmıştır. Gelen muhacirler, yaşadıkları toprakları terk etmenin yanında bütün mallarını da bırakıp gelmişlerdir. Osmanlı Devleti bu derece zor durumda olan insanlara arazi tahsis etmiş, onlara yaşamını idame edebilecekleri asgari şartları sunmak için elinden geleni yapmıştır. İzmir'e gelen muhacirlere de bu asgari şartlar sunulmaya çalışılmıştır.

20 Haziran 1899 tarihinde Pandalyon Vapuru ile İzmir'e gelen 500'e yakın muhacir Antakya'ya gönderilmiştir. İzmir'de bulunan muhacirlerin bir kısmı da vapurla Antakya'ya gönderilmiştir. İlk olarak muhacirler Hacı Davud Vapuru ile sevk edilmelerine karar verilmiştir. Ancak Kumpanya sorumlusu muhacirleri taşımak için verdiği sözde durmayarak hem kaçmış hem de yolcu aciz kalmışlardır. Muhacirlerin gece vakti vapura binmeleri tehlikeli olabileceği ve zaten vapurun kapasitesinin yetersiz olduğunun anlaşılmasıyla sevkleri durdurulmuştur. Daha sonra temin edilen Şerba Vapuru ile söz konusu sevk yapılmıştır.¹³⁶ 29 Haziran 1899 tarihli belgede; Halep ve Adana Vilayetlerinden iskânı olunacak muhacirler 270 hane 1060 kişi olup, her bir ihtiyaçları karşılanmak suretiyle gece yarısı Mersin İskelesi'ne ulaşıp buradan sevk edildiği bildirilmiştir.¹³⁷

Müfettiş Ferik Şakir Paşa, 3 Temmuz sabahında Hasan Bey ile beraber Bornova Kasabası'na ulaştığını bildirmektedir. Bir önceki şifresinde muhacirlerin sayısı

¹³⁵ Nilgün Kiper, *Resettlement of Immigrants and Plannig in İzmir during the Hamidian Period*, (Basılmamış Doktora Tezi, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, 2006), 118-119.

¹³⁶ Y.PRK. KOM., 10/27 lef-1.

¹³⁷ Y.PRK. KOM., 10/27 lef-2.

500'e yakın olarak veren Ferik Şakir Paşa hatasını kabul ederek sayıları düzeltir şöyle ki, 300 hane ve 1.500 kişi muhacir bulunmaktadır. Muhacirlerin o civarda diğer muhacirlerle aynı şartlara sahip olarak iskân olunacaklarını öğrendikten sonra Bornova'da kalmak için ısrar etmişlerdir. Bornova gibi çoğu ecnebi olan bir bölgede yaşanması muhtemel olan olumsuz olayları önlemesi, ağır hakaretlerle birlikte, 'İngilizce düşünüp Yahudice iş görmek mesleğine tabi olması' ve İzmir'de bir olay yaşandığında Mithat Paşa'nın malum firarını taklit etmeyeceğinin tamamen meçhul olduğu aktarılmaktadır. Ferik Şakir Paşa bu konunun üzerinde durarak gereğinin yapılmasını tekrar vurgulamaktadır. Devamında muhacirlerden sorun yaratan kimselerin son çare olarak zor ve şiddet kullanılması ve bunlara ciddiyetle muamele edilmesi ve görevini yapmakta olduğundan bahseder. Bornova'da da bu konuda bu şekilde hareket edildiği 200 kadar nüfusun belirlenen yere gitmek üzere gönderildiği¹³⁸ belirtilmiştir. Bu şekilde Bornova'da meydana gelen muhacir yoğunluğunun 1 hafta içinde giderilmesine gayret edileceği anlaşılmaktadır.¹³⁹

İzmir'e göç eden muhacirlerin bir kısmı İstanbul'dan sonra İzmir'e yerleştirilmek üzere gönderilmiştir. Avusturya tarafından işgal edilen Bosna'nın Müslüman ahalisinin uğradığı zulüm sonucunda sadece canlarını kurtarabildikleri gibi Osmanlı topraklarına göç etmişlerdir. Yunanistan ve Sırbistan'da kalan Müslüman ahalinin din, ırz, mal ve canlarına yapılan saldırılar gibi şimdi de Bulgaristan'da Müslümanların aynı vahşete maruz kaldıkları belirtilip Padişah'tan yardım talep edilmiştir. Göç edenlerin Muhacirin Komisyonu tarafından nerelere, nasıl sevk edileceği ve nerelere iskân edileceği kararlaştırılmaya çalışılmıştır. Nerede hangi arazi ve arsaların kullanılabilir olduğu tespit edilip buna göre hareket edilmiştir. Bölgenin Müslüman ahalisine aktarılan bilgilere göre Romanya'daki Dobruca ve Bulgaristan'dan ve Bosna'dan yerel temsilciler oluşturulmuştur. İstanbul'a gelenler söz konusu komisyon tarafından iskânları yapılmaksızın Mudanya ve Haydarpaşa iskelelerine sevk olunmuştur. Komisyon tarafından karşılanması gereken tren ücretlerinin, Eskişehir ve Haymana Ovası'na gitmekte olan muhacirlerden istendiği bilgisi aktarılmaktadır. Parası yetenlerin bunu karşıladığı ancak yetmeyenler sefalet içinde beklemeye mecbur kaldığı görülmüştür. Onlara verilen arazinin de karınlarını doyurmaya yetmediğini bu sefalet halinin devam etmesi ve bazılarının Osmanlı topraklarından geldikleri yerlere geri

¹³⁸ Y.PRK. KOM., 10/27 lef-3.

¹³⁹ Y.PRK. KOM., 10/27 lef-3.

dönme isteklerinin olduğu bilinmektedir. Fakat Osmanlı Devleti'nin suçu olarak değil memurların hatalarından kaynaklandığının anlaşıldığı belirtiliyor. Osmanlı Devleti'nin bu muhacirler için elinden geleni yapacağına dair inançlarının kuvvetli olduğu fakat bu tarz memurlardan kaynaklı hataların yaşanmasının çaresiz ve yoksun düşmüş muhacirlerin yükünü arttıracığı vurgulanıyor. Müslümanların üç kısımda ad ve itibar olunmasının gerektiği belirtildikten sonra bunlar açıklanmaktadır. Şöyle ki;

Osmanlı Devlet görevlisinin Balkanlardaki durumu tespit etmek amacıyla hazırlanmış olduğu raporda Dobruca bölgesinde bulunan muhacirler ilk kısmı oluşturmaktadır. Dobruca'nın Romanya idaresine geçmesi sonucu daha önce bu bölgeye göç eden ve çoğunluğu Tatar olan muhacirlerin Romanya tarafından iskân olunmadıkları gibi akın akın Osmanlı topraklarına göç ettikleri anlaşılmaktadır. Osmanlı Devleti tarafından bu gelen ve gelmeye niyetlenen muhacirler için arazi gösterilmesi ve iskân faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Bulgaristan muhacirlerinin raporda ikinci kısmı oluşturdukları anlaşılmaktadır. Şimdiye kadar bu bölgeden göç eden muhacirler için gereğinin yapılmadığı belirtilmektedir. Bulgaristan muhacirlerinden olan bir adamın mürur tezkeresi alıp birçok devlet dolaşp her birinden ikişer sim mecediyeden toplamda 30 mecediye kadar ödeme aldığı anlaşılmaktadır. Bu şahısın kendisini müşkül ve ihtiyaç sahibi gösterdiği de ifade olunmaktadır. Osmanlı Devleti'nin bu tarz düzen bozucu şahıslara karşı dikkatli olması gerektiği vurgulanmaktadır. Bir Müslüman köyünün iki tabur Bulgar askeri tarafından abluka altına alındığı ve pek çok insanın öldürüldüğü ifade olunmaktadır. Bu bölgedeki insanların bütün mallarını bırakarak sadece canlarıyla Osmanlı Devleti'ne göç etmek için Varna limanına ulaştıkları görülmektedir.

Raporun üçüncü kısmını Bosna Müslümanları oluşturmaktadır. Avusturya hükümeti ile bu Müslümanların mücadele ettikleri vurgulanmaktadır. Fakat Avusturya hükümetinin bu Müslümanlardan asker taburları oluşturup Viyana'ya kendi ordusu olarak gönderdiği aktarılmaktadır. Avusturya devletine hizmeti kabul eden insanlara nişan ve rütbe ödülleri dağıtıldığı anlaşılmaktadır. Bosna'da Türkçe olarak basılan gazetelerin Osmanlı aleyhine yayın yaptıkları ve Müslümanların hicretini durdurmak için propaganda yürüttükleri belirtilmektedir. Tuzla-i Zir Müftüsü Hacı Hafız Mehmet Tevfik Efendi'nin de Müslümanların göçünü engellemek ve Avusturya hükümetine destek veren risaleler yayımlandığı görülmektedir. Buradaki Müslümanların ne derece

tehdit altında bulduklarına vurgu yapılmaktadır.¹⁴⁰ Bu bölgelerde bulunan Muhacirin Komisyonu memurlarının tek görevinin İstanbul'a ulaşan muhacirleri yalnızca sevk etmek olduğu ve 10.000 kuruş maaş aldıkları bu paranın boşa harcandığı ifade olunmaktadır. Muhacirlere ödenen ücretleri bazen ödenmemiş göstererek ve muhacirlerin eşyalarını satarak bu memurların bazılarının yolsuzluk yaptıkları da tespit edilmiştir. Muhacirlerin bu hal ve tavırlardan bazen kendi son paraları ile hareket etmek zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır. Muhacir Komisyonu'nda görev yapmakta olan İskân Müfettişi Ali Bey'in 3.000 kuruş maaş aldığı, yolsuzluk ve sahtekârlıktan dolayı 3 sene müddetle Selanik'te hapis edildiği görülmektedir. Gereksiz görevlerde bulunan memurların tespit edilip ve adı geçen yolsuzlukların önlenmesi için gereğinin yapılması Osmanlı Devleti'nin zarara uğratılmasının önüne geçilmesi gerektiği belirtilmektedir.

Bu bölgelerde bulunan dul ve yetimhaneler ile hastaneye 4.300 ve 6.800 kuruş maaş ödendiği ve genel masrafları için 30-40.000 kuruş harcandığı anlaşılmaktadır. Burada görev yapmakta olan memurların pek çokların çift görevlerde gözüktükleri ve dolayısıyla çift ödeme aldıkları da belirtilmektedir.

İzmir'in ve diğer bazı illerin muhacir barındırma kapasiteleri azalınca başka iskân alanları bulunmak zorunda kalınmıştır. Rumeli'de Selanik, Kosova ve Manastır; Anadolu'da Konya, Ankara, Halep ve Adana vilayetlerinde ne kadar muhacirin iskân edilebileceği ve uygun arazi miktarının tespit edilmesi gerektiği belirtilmektedir.¹⁴¹ Bu bölgelere yerleştirilecek muhacirler için arazilerin tespiti ve tahkikinin yapıp haritalanma çalışmalarının yerine getirilmesi istenmektedir. Bosna'da bulunan Müslümanların hak ve hukuklarının temini Osmanlı Devleti tarafından teminat altına alındığından burada bulunan olası olumsuz hadiselerin Hariciye Nezareti aracılığıyla devlete bildirildiği görülmektedir.¹⁴²

Şumnu (Bulgaristan)'da bulunan yabancı gazetelerin muhbirleri tarafından imza olunan mazbatanın aslından çevrildiği anlaşılmaktadır. Yabancı gazetecilerin Şumnu'da yayın yapan muhbirleri Bulgar memleketinde İslam ahalisi hakkında insanlığa yakışmayacak iddialarla yazılar yayınladıkları, Lazgrad'da ve Şumnu'da tesadüf eseri bir muharebeye tanık oldukları, kurşun ve gülle yaralarından başka süngü ve kılıç darplarıyla parçalanmış köylü çocukları ve kadınlarını kendi kendilerine görüp

¹⁴⁰ Y.PRK. MYD., 14/94 lef-1.

¹⁴¹ Y.PRK. MYD., 14/94 lef-1.

¹⁴² Y.PRK. MYD., 14/94 lef-1.

tanık olduklarını beyan ettikleri anlaşılmaktadır. Bu gazetecilerin Rusya ve Bulgarların, göç yolunda olan Türk ve Müslüman ahaliye zulümlerini bütün çıplaklığı ile anlattıkları, yine ifadelerine göre birçok köyün Türk ve Müslüman ahalisini hem yollarda hem de köylerde öldürülmüştür. Pek çok sayıda kadın ve çocukların çoğunlukta olduğu yaralıların da mevzu bahis bölgeden kaçtıkları da aktarılmaktadır. 1877 yılında Rus ve Bulgarların, Müslümanlara yaptıkları zulüm hakkında Şumnu'daki yabancı gazete gözlemcilerinin hazırladıkları raporlar kayda değerdir. Bulgarların yapmış olduğu insanlığa sığmaz zulüm bölgedeki muhabirlerin özellikle dikkatini çekmiştir.¹⁴³

Bosna da uygulanan zulüm neticesinde orada bulunan halkın Osmanlı Devleti topraklarına gelmesi zaruri hale gelmiştir. Savaşın 1900'lü yılların başlarına kadar Bosna'dan yaklaşık 120.000 muhacir Osmanlı Devlet'i topraklarına gelmiştir.¹⁴⁴ Öncelikli olarak Edirne ve İstanbul'a gelen muhacirler daha sonra Anadolu'nun çeşitli yerlerine göç etmişlerdir. İzmir de muhacirlerin yerleşim alanları içerisindeydi. Bosna Vilayeti halkından kaç kişinin hicret edebileceğine ve bunların iskân ve haneleri için nerelerin uygun görüldüğü ve kimlerin yardıma muhtaç olduğu önceden tespit edilmiştir. Gelen bilgilere göre, Avusturya'nın asker ve mülkiye memurlarının şimdiye kadar kasabalarda bulunan Müslümanlara etmedikleri zulüm kalmamıştır. Son günlerde Bosna'nın her bir yerinde bu mezalim yaşanmaktadır. Müslümanların eşkıyalar tarafından mallarının yağma edilmesi, evlerinin yıkılması, darb ve yaralama olayları görülmektedir. Osmanlı Devleti'ne 4.000 kuruş vergi veren köylere 33.000 kuruşun üzerinde vergi konulmuştur. Bu rakamı ödeyemeyen ahalinin malları yok pahasına satılmakta ya da el konularak tehdit ve zor yolu ile zulümle uğratılmıştır. Bu tarz durumların çok sefer yaşanmasından dolayı Müslüman halkın orada kalması imkân dâhilinde gözükmediği anlaşılmaktadır. Söz konusu bölgede Avusturya tarafından esaret altına alınan ve her türlü baskı ve ödemelere maruz kalan çaresiz bırakılan Bosna ahali emlak ve arazilerini satmalarına izin verilmiştir. Göç etmelerine izin verilmesi bildirildiği zaman ise birinci kabile olarak 100.000 kişi hemen göç etmişlerdir. Bu muhacirlerin Şarköy ve Yenipazar yollarını kullanmaları gerektiğinden içlerinden ihtiyacı olanlara tren ve vapur temini sağlanmasının gerekli olabileceği anlaşılmaktadır. Avusturya Devleti'nin işgali sonucunda tüm Müslüman ahali her şeylerini bırakıp

¹⁴³ Y.PRK. HR., 1/46.

¹⁴⁴ Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, (Trabzon: Serander Yayınları, 2006), 119

sadece canları ile yollara çıkmışlardır. Fakir ve yoksun düştükleri için bu muhacirlerin daha fazla sıkıntı çekmeden iskânlarının yapılması gerekmektedir. Ancak içlerinden bazılarının tayinat ödemesinin yapılmadığı, geri gönderildiği sefalet içerisinde buldukları ve bu durumun bir an önce düzeltilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu tarz kötü örnekler Avusturya tarafından Müslümanların Osmanlı topraklarına göç etmesini engellemek için propaganda malzemesi olarak kullanmasına yaramaktadır. İlk kabile 100.000 kişidir. Bunlar coğrafi yakınlıktan dolayı Edirne ve İstanbul'a yerleştirilmiştir. Geri kalan kişilerin bir an önce Osmanlı Devleti'ne getirilmesi gerekmektedir. Bu yapılan zulmün ve Avusturya Devleti'nin yaptığı uygulamaların dünyaya duyurulması gerekmektedir. Ayrıca devlet memurlarının kıyafetlerinin eskidiği ve maaşlarını yetiştirmekte güçlük geçtiği anlaşılmaktadır. 1877-1878 Osmanlı- Rus Harbi sırasında ve sonrasında göç hareketi devam etmiştir. Bu sırada Avusturya'nın zulmünden kaçan Bosnalı Türk ve Müslümanlar Osmanlı Devleti topraklarına hareket etmişlerdir. Balkanlarda Osmanlı Devleti'nin yaşadığı toprak kayıpları aynı zamanda bölgenin demografik yapısında da büyük değişikliklere bu şekilde sebebiyet vermiştir.¹⁴⁵

Muhacirlerin ilk durağı genellikle batı Trakya olmuştur. Bu bölgede bir süre sonra yoğunluk yaşanmaya başlamıştır. Buradaki yoğunluğu azaltmak için muhacirlerin başka yerlere taşınması gerekmektedir. Taşınan muhacirler yoğunlukla İzmir, İstanbul ve Çanakkale'ye gönderilmiştir. İzmir'e 1878 kış aylarında toplamda 19.150 muhacir gelmiştir.¹⁴⁶

Meydana gelen göç hareketinin devam etmesi İzmir bölgesinde çeşitli yerleşim ve iskân sıkıntılarını da beraberinde getirmiştir. Arnavutluk'tan, Bosna'dan ve Macaristan'dan yoğun muhacir akını gerçekleşmiş, bu muhacirlerin bir kısmı İzmir ve çevresine yerleştirilmiştir. Bu yerleşenler arasında Arnavutluk'tan gelen muhacirlerin yoğunluğu göze çarpmaktadır. Yaşadıkları zulümden kaçarken bile yolları kesilmek suretiyle canlarına ve mallarına zarar gelen muhacirler Anadolu'nun içlerine kavuşmuştur.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Y.PRK. UM., 1/84.

¹⁴⁶ Faruk Kocacık, "Balkanlardan Anadolu'ya Yönelik Göçler (1878-1890)", *Osmanlı Araştırmaları*, C.1, S.1 (1980): 147.

¹⁴⁷ ŞD., 1378/8.

Çoğu göçmen Aydın Vilayeti'ne denizyolu ile ulaştı. Karadeniz bölgesinden gelen Kafkas muhacirleri, Sivastopol ve Odessa'nın içinde bulunduğu Kırım bölgesinden gelen muhacirler, Rusya ve Romanya'dan göç eden muhacirler Köstence ve Varna limanlarını, demiryolu ve karayollarını kullanarak öncelikle İstanbul'a geldiler. Bazı muhacirler ise denizyolu ile doğrudan İzmir'e gönderildi. Vidin, Sofya, Filibe, Rusçuk ve civarında yaşayan muhacirler İstanbul ve Dedeağaç bölgesinde demiryolu ve karayolu ile toplanmıştır. İstanbul ve Dedeağaç bölgelerinde toplanan muhacirler buradan İzmir'e doğru yola çıkmışlardır. Takip eden yıllarda Osmanlı topraklarına ulaşmak isteyen Yanya, Yenişehir, Tırhala ve Bosna muhacirleri Selanik Limanı'nı kullanmışlardır. İzmir limanına denizyolu, demiryolu ve karayolu ile ulaşan muhacirler Aydın Vilayetinin liva ve sancaklarına iskân edilmişlerdir. İzmir'e ulaşan bazı muhacirler Aydın vilayetinde iskân alanının yetersiz olması sebebiyle Antalya, Mersin, İskenderun, Beyrut, Adana, Konya, Halep ve Şam'a gönderilmiştir. Bazı muhacirler ise talepleri doğrultusunda başka vilayetlere sevk olunmuştur.¹⁴⁸

Muhacirlerin 1878 yılının ilk aylarında İzmir'e geldikleri bilinmektedir. 4 Şubat 1878 yılında İngiliz Konsolosluğu tarafından İstanbul Büyükelçiliği'ne gönderilen raporda; İzmir'e gemilerle İstanbul'dan 7.000 kişinin ve Dedeağaç'tan 19.150 kişinin geldiği, bunların 5.000 ya da 6.000'inin Çerkez olduğu, Manisa, Aydın ve diğer ilçelere 200 ve 1000'li gruplar halinde sevk edildiği belirtiliyor.¹⁴⁹

11 Mayıs 1878'de Aydın Vilayetinde muhacirlerin sayısı 45.000 kişiye ulaşmıştır. 24 Aralık 1878'de İstanbul'da oluşan muhacir yoğunluğu sebebiyle Biga, İzmir, Mersin, İskenderun ve Beyrut'a muhacirlerin sevk yapılmıştır. Gemiler ve trenlerle İzmir'e ulaşan muhacirlerin sayısı 66.000'e ulaşmış, İzmir'de 6.000 muhacir kalıcı iskân olunmuştur. 1878 ve 1891 yılları arasında İstanbul'dan İzmir'e 58.481 muhacir sevk olunmuştur.¹⁵⁰

Tire'nin Karakazı Mahallesi köyünde karşılıksız olarak verilmiş olan arsalara şimdiye kadar inşa edilmiş olan 40'a yakın hane oluşmuştur. Bu bölgeyi bir mahalle yapmak istemişlerdir. Padişaha hürmetle mahallenin adının Hamidiye olacağı, Dobruca muhacirlerinden Hacı Hantemur ve Hacı Halil ve Abdülvehhab ve Abdurrahman

¹⁴⁸ Kiper, *Resettlement of Immigrants*, 116.

¹⁴⁹ A.g.e., 116-117.

¹⁵⁰ A.g.e., 117.

imzalarıyla gönderdikleri arzu halde istemişlerdir. Gelecek cevaba göre gereğini yapılmasına karar verileceği bildirilmiştir.¹⁵¹

İskân olunan muhacirlerden zanaat ustası, tüccar olanlara ve devlet hizmetinde bulunanlara arsa ve arazi verilmek istenmiştir. Bu şekilde zanaat ve ticaretle uğraşan muhacirlerin iskânları sırasında arsa, dükkân ve diğer yerler vakıf arazileri ve miri arazilerden gösterilmiştir. Bu yerlerin verilebilmesi için İstanbul'dan izin istenmektedir. Muhacirler iskânları için arsa talebinde bulunmaktadır. Taşrada, şehirde ve kasabalarda bu arsa bedelinden fazla olmamak kaydıyla yarım dönüm arazi verilmesi gerekmektedir. Aynı zamanda muhacirlerin barınacak yerlerinin olmadığı ve her birinin aile sahibi olduğu bilinmektedir. Hane inşasına da maddi durumlarının el vermediği, hane yapımı için uygun görülen 6 aylık sürede muhacirlerin bunu yapamayacakları belirtilmektedir. Bu durumun dikkate alınarak gereğine göre davranılmasının üstünde durulmaktadır. Devletten aldıkları maaş ya da zanaat ustası ve tüccar durumundaki maddi durumu nispeten iyi olan muhacirlerin istisna tutulması önemli bir husustur. Arazi meselelerinde bazı münferit olaylar yaşanmıştır. Bunlardan birkaç örnek verilecek olunursa, bulunduğu yoksun durum neticesinde iskân olunan muhacirlerden Mariko adlı şahıs Baltacı adlı şahıs tarafından arazisinin gasp edildiği suçlamasıyla mahkemeye verilmiştir. Adliyece yapılan soruşturma sonucunda Baltacı'nın iddia ettiği gibi arazinin kendisine ait olmadığı anlaşılmıştır. Diğer bir olay ise, Karahisar-ı Sahip Sancağı eşrafından Nuri Paşa'nın Keçiler Köyü civarında Hacı Mehmet Efendi ile arsa mülkiyetinin yaklaşık 1.000 dönümünü muhacirlerin iskânı için tahsis etmiş olmalarıdır. Hüdavendigâr (Bursa) Vilayeti'nin, Bandırma Kazası'nda bulunan Aydıncık Kasabası halkı tarafından Babıaliye dilek mektubu gönderilmiştir. Sözü geçen yerlerde muhacir iskânı için arazi kalmadığı halde bazı memurlar tarafından daha önceden iskân olunan arazilere yeni muhacirler yerleştirilmeye çalışılmaktadır. Sözü geçen yerlere daha da muhacir gönderilmemesi, Bulgaristan ve Şarki Rumeli muhacirlerinden bazılarının orada iskân edilip sonrakilerin başka yerlere yönlendirilmesi gerekmektedir. Muhacirlerin mağdur olmaması adına gereğinin yapılması kararlaştırılmıştır. Muhacirlerin geride bıraktıkları taşınmaz mülklerinden Bulgarların istifade ettiği anlaşılmaktadır. Anadolu topraklarına yerleşebilenler için hayatlarını yeniden kurabilecek mülk ve alet, araç-gereç devlet ya da bölge sakinleri aracılığıyla sağlanıp yenilenmeye çalışılmıştır.¹⁵²

¹⁵¹ İ.DH., 1032/81278.

¹⁵² Y.PRK. DH., 2/16 lef-1.

İzmir bu sıkıntılı dönemde birçok muhacirin barınağı olmuştur. Daha önce de vermiş olduğumuz örnek gibi başka bir şehre kaçak yollarla gelen muhacirlerin İzmir'e geldiğinin bir başka örneği de Balıkesir vilayetine kaçak yollarla giren muhacirlerdir. Bu muhacirlerin bir kısmı Niş den gelen muhacirlerle beraber İzmir'e yerleşmişlerdir. (Balıkesir) Karesi Vilayeti, Manas Kasabası'nda bulunan Kepekler ve Koyun Kasrı adıyla bilinen çiftlikler arazisine izinsiz yerleşen muhacirlerden dolayı meydana gelen şikâyet sonucu soruşturma başlatılmıştır. Söz konusu bölgeye izinsiz yerleşen muhacirlerin oradan Balıklıdere bölgesindeki araziye iskân edilmeleri Şura-yı Devlet kararı ile Dahiliye Nezaretine bildirilmiştir. Muhacirler arasında başka yere iskân edilmek istemeyenlerin de olduğu anlaşılmaktadır. Devlet muhacirleri vakit kaybetmeden ve zarara sebebiyet vermeden iskânı tamamlamak için gayret göstermiştir. Muhacirlerin izinsiz yerleştiği arazinin bedelinin sahibine verilerek herhangi bir hoşnutsuzluğa sebebiyet vermeden muhaciri memnun etmek amaçlanmıştır. Tabi ki arazi sahibini mağdur etmemek de gerekmektedir. Fakat söz konusu arazi çiftliğin mera ve tarlasından meydana gelmekte ve arazi sahibinin burayı bedel karşılığında vermesi halinde bile zararı açık olacağı anlaşılmıştır. Bu durumda söz konusu muhacirlerin başka bir bölgeye nakil edilmeleri gerekmektedir. Muhacirler tarafından işgal edilen arazide muhacirlere ait kulübelerin de bulunduğu bunların yıkılması gerektiği gibi muhacirlere yeni gösterilecek yerde bu kulübelerin yeniden yapılması gerektiği bildirilmiştir. Yine aynı vilayette olup Behçet Paşa'nın Romiye Çiftliği'ne yerleşen 70 hane muhacirin Balya Kasabası'na iskân edilmeleri kararlaştırılmıştır. Söz konusu çiftlik senelik 15.000 kuruş bedelle yine Behçet Paşa'ya bırakılmıştır. Ancak çiftliğe muhacirlerden talep olması halinde satılması ve bedelinin devlet hazinesine aktarılması istenmektedir. Buradan bir kısım muhacirlerin Balya Kasabası'na iskân edilmelerine sebep olmuştur. Belgrat muhacirlerinden olup Niş'te iskân olunanların göç etmeleri sonucunda Aydın Vilayetine gelmişlerdir. Burada Palamut Çiftliği'nde iskânları için 40 hane yapılması Mahmut isimli şahısın imzasıyla sunulmuştur. Söz konusu çiftliğin gerçekten muhacirlere tahsis edildiğine dair araştırma yapılması gerekmektedir. Çerkez muhacirlerinden olup Aydın Vilayetinde iskân olunanlardan Mehmed ve Vekili Zayk imzalarıyla arzuhalde bulunmuşlardır. Aydın'a yerleşen 120 hane muhacirin ziraat yapabilmeleri için arazi verilmiştir. Çeşitli vergilerin kendilerinden talep edildiği, memurlar tarafından muhacirlerin iskânının gereğince yapılmadığı anlaşılmıştır.

Gereğinin yapılması ve muhacirlere arazi tahsisinin sağlanması konusunda karara varılmıştır.¹⁵³

Muhacirlerin yaşadığı kültürel, dilsel ve mesleki farklılıklar yeni çevrelerine uyum sağlamaları sürecinde oldukça etkili olmuştur. İzmir ve Mordoğan'a ilk yerleşen Bosna ve Arnavutluk'tan gelen muhacirler ve daha önce bölgeye yerleşen muhacirlere yakın kalmaya özen göstermiştir. Ailesi Bosna'dan göç etmiş olan Mükerrerem adlı şahıstan aktarılanlara göre;

“Bazı insanlar denizi ilk kez gördüler çünkü dağlık bölgelerden geliyorlardı. Onların söylediğine göre çocukları deniz tutulmasına yakalanmış...Babam İzmir merkezde kalmadı. Tarıma yetecek toprağın olmamasına rağmen Alaçatı'ya gelmeyi tercih etti çünkü burada daha fazla Boşnak muhacir bulunmaktaydı.”¹⁵⁴

1885 yılında Şark-i Rumeli'nin Bulgaristan'a ilhak edilmesinden sonra, var olan zulümlerin boyutları artmıştır. 740.000 Müslümanın katledileceği iddiaları başlanmıştır. Osmanlı Devleti göçü kolaylaştırmak için elinden geleni yapmıştır. Muhacirlerin 160.000 kadarı Edirne ve Selanik'e yerleştirilmiştir. Bu bölgede büyük yoğunluklar yaşanması sebebi ile devamında gelen muhacirlerin Aydın bölgesine sevki sağlanmıştır.¹⁵⁵ Bulgar zulmü savaş sırasında ve sonrasında devam etmiştir. Savaş sırasında 500.000 Türk katledilmiştir. Bir o kadar insan da sürgün edilmiştir.¹⁵⁶ Bulgarlar henüz daha savaş devam ederken göç eden Müslümanların mallarına el koymuşlardır. Göç edenlerden geri dönmek isteyenleri de ölüm ile tehdit etmişlerdir.¹⁵⁷ Müslümanların zulme dayanamayıp Anadolu'ya göçe başlamalarıyla, Sırbistan, Makedonya, Şark-i Rumeli, Trakya ve Romanya'da yaşayan Bulgarlar, Türklerin terk ettiği yerlere yerleşmeye başlamışlardır.¹⁵⁸ 1878 yılında savaşın bitmesiyle Bulgaristan özerk bir yapıya sahip olmuştur. Bulgaristan içerisinde 1.120.000 Türk barındırmakta idi. Bulgarların amacı ise o bölgede Slav ülkesi kurmaktı.¹⁵⁹

¹⁵³ Y.PRK. DH., 2/16 lef-2.

¹⁵⁴ Ali Aslankan, “Migration and the built environment: as spatial analysis of resettlement in Çeşme, Turkey”, *Social & Cultural Geography*, C.18, S.4 (2016): 14.

¹⁵⁵ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya*, 151.

¹⁵⁶ A.g.e., 40.

¹⁵⁷ Mahir Aydın, *Şark-i Rumeli Vilayeti*, (Ankara: T.T.K., 1992), 22.

¹⁵⁸ Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya*, 152.

¹⁵⁹ A.g.e., 12.

Bulgaristan ve Şark-ı Rumeli'den Osmanlı topraklarına yapılan göçler devam etmekteydi. Bu muhacirlerin kaç kişi ve kaç hane olduklarının tespit edilmesi kararlaştırılmıştır. İskân edilmiş olan 40.000 muhacir tespit edilmiştir. Yenice Kasabası'nda yerel kimselere ait olan arazilerin ve miri arazilerin tespitinin de yapılması gerekmektedir. Şehir ve kasabalarda iskân edilecek muhacirlerin hane, dükkân ve arsa gibi miri ve vakıfa ait bölgeler var ise muhacirine verilmesinde sakınca olmadığı bildirilmektedir. Rusya tarafından işgal olunan bölgelerden sınır bölgesini firar yolu ile geçip gelen muhacirler, İzmir ve Akçaşehir taraflarına iskânlarının yapılmasını istemektedirler. Muhacirin Komisyonu tarafından muhacirler hakkında bir daha memleketlerine dönülmemesi, Osmanlı Devleti'nde ikamet etmek, Osmanlı vatandaşlığını almak üzere gelecek muhacirlerin hükümet tarafından her zaman kabul edileceği bildirilmiştir. Muhacirlerin Rusya'nın şikâyetine mahal vermemek adına sınıra yakın bölgelerde iskân olunmaması gerekmektedir. Muhacirler içerisinde katil ve ağır suçlara karışmış kimselerin bulunmamasına dikkat ve itina etmek gerekmektedir. Resmî belgelerden alınan damga resminin (vergi) bu muhacirler arasında fakir ve yoksun düşmüş kimseler bulunacağı göz önüne alınarak istisna yapılmalıdır. Buna karşılık devletin muhacirlerden alacağı bu damga resmi ile yine muhacirlere hane inşası yapabileceği çünkü ekonomik halin bunu bile zaruri kılabileceği de belirtilmektedir.¹⁶⁰

İzmir'in Tire ilçesine 1887 yılında muhacirler yerleştirilmiştir bu da söz konusu iskân faaliyetlerinin merkez bölgelerin yanı sıra ilçe ve kazalara da yönlendirildiğini göstermektedir.¹⁶¹ İzmir'e doğrudan gelmiş olan muhacirler dışında çoğu zaman onların akrabaları ya da tanıdıkları aracılığıyla İstanbul başta olmak üzere çeşitli liman şehirlerine inenler İzmir'e yerleşmek istediklerini bildirmişlerdir. Muhacirin Komisyonu'nun uygun bulması halinde bu istekleri gerçekleşmişti.¹⁶² Bulgaristan, Bosna ve Arnavutluk'un yanı sıra Romanya'dan da Osmanlı topraklarına göç gerçekleşmiştir. İzmir ve Aydın dolaylarına yerleşen Romanyalı muhacirlerin sayısı da bir hayli fazladır. Bu muhacirlerin de iskânları gerçekleştirilmiştir. Balkanlardan gelen tüm muhacirlere arazi ve iş imkânı verilmiştir.¹⁶³

¹⁶⁰ Y.PRK. DH., 2/16 lef-3.

¹⁶¹ İ. DH., 1032/81278.

¹⁶² DH. MK., 1518/71.

¹⁶³ DH. MKT., 1519/49.

Filib'e'den göç eden Havva ve Hayriye isimli şahıslar çocukları ile beraber içinde buldukları olumsuz koşullar nedeniyle İzmir'e ulaşmak talebi ile Dâhiliye Nezareti'ne başvurmuşlardır. Mürur tezkeresi ve Aydın'a ücretsiz gemi biletleri Dâhiliye Nezareti tarafından karşılanıp talepleri yerine getirilmiştir.¹⁶⁴ 27 Mayıs 1899 tarihli Aydın Vilayetine gönderilen telgrafta şu hususlardan bahsedilmektedir; İzmir'e gelen Girit muhacirlerinin vilayetçe idarelerinin zor olacağı bildirilmiştir. Muhacirlerin Konya vilayetinde iskânları Muhacirin Komisyonuna bildirilmiştir. Hatta tekrar Girit'e gönderilmeleri bile dile getirilmiştir. Bunun sebebi Girit'ten gelen yoğun göç dalgasıdır. Çok kalabalık olan Girit muhacirlerinin izdihama sebebiyet verebileceği bildirilmiştir.¹⁶⁵ Söz konusu muhacirler için gereğinin yapılmasının kararlaştırıldığı da devamında belirtilmektedir.¹⁶⁶

Girit'ten İzmir civarına gelen muhacirinin toplamı 12.000'e ulaşmıştır. Gelmeye devam eden muhacirlerin de olduğu beyanıyla Aydın Vilayetine maddi ihtiyaçları karşılamak için talepte bulunulmuştur. Maliye Nazırlığı tarafından 500.000 kuruş muhacir tahsisatından şimdilik 3 aylık olmak üzere 20.000 kuruşun havale edilmesi istemiştir. Şimdilik 5.000 kişiye iskân sağlayabilecek arazisinin olduğu belirlenen kişilerin Konya'ya sevk edilmeleri Muhacirin Komisyonu tarafından kararlaştırılmıştır.¹⁶⁷

Aydın Vilayetinden yazılan telgrafın sureti olarak, Girit muhacirlerinin Aydın'da yarattıkları kargaşanın oraya özel ve beklenen bir şey olmadığına duyulan güven ve anlayışlarına teşekkür ile başlar. Asayişin sağlanması için İzmir'de bu muhacirlerin çoğalmasından dolayı Dâhiliye Nezareti'nin kararıyla Konya, Adana, Ankara, Halep, Suriye, Beyrut ve Karahisar-ı Sahip taraflarına sevk olunmaları gerektiği bildirilmiştir. Bu konuda bölgede görevli olan Ferik Haydar Paşa konu ile ilgilenmektedir. Girit'ten ilerleyen süreçte gelecek olanların da vapur ile Mersin ve İskenderun iskelelerine sevkleri yapılacaktır. Haydar Paşa'nın bu kararlar doğrultusunda uygulamalar yapması gerektiği bildirilmiştir.¹⁶⁸

¹⁶⁴ Kiper, *Resettlement of Immigrants*, 118.

¹⁶⁵ Y.EE. KP., 9/ 852 lef-1.

¹⁶⁶ Y.EE. KP., 9/852 lef-1.

¹⁶⁷ İ.MTZ. GR., 33/ 1362.

¹⁶⁸ Y.PRK. A., 12/25 lef-1.

Girit muhacirlerinin kargaşa çıkarmaları buraya özgü olmadığı gibi kendi menfaatlerine de ters olduğu, bölgenin asayişinin sağlandığı belirtilmektedir. Girit'ten gelecek muhacirler İzmir'e çıkarılmayarak vapurlara aktarma yapılacaktır. İskenderun ve Mersin iskelelerine sevk edilmesi kararının olumlu karşılandığı, haftada 3-4 vapur ile muhacirlerin gelmekte olduğu bildirilmiştir. Hali hazırda bulunan muhacirlerin de onların yarattığı kargaşaya ortak oldukları tespit edilmiştir. Vapurdakilerin aktarmaya razı gelmeyerek zorluk çıkarmaları halinde birkaç kendini bilmez de sloganları sonucu muhacirlerin hepten birkaç Rum'a uymaları durumunda meydana gelecek olayların önünün alınamamasından kaygı duyulmaktadır. Muhacirlerin hükümet konağı önünde bulunan çadırlarından çıkartılıp bu sevkini yapılmasının önemi Aydın Valisi Kâmil Bey tarafından bildirilmiştir.¹⁶⁹

3.3. YEVMİYE, İAŞE VE KONUT YARDIMLARI

İzmir büyük göç hareketlerinin uğrak noktası olmakla kalmayıp, muhacirler için yeni bir yerleşim yeri de olmuştur. Devletin yaptığı yardımların yanı sıra bölge halkının sağladığı imkân ve yardımlarla muhacirler hayata tutunmaya çalışmış, onlara duyarlı ve hoş görülü bir şekilde yaklaşılmaya özen gösterilmiştir.¹⁷⁰

3.3.1. Yevmiye ve İaşe Yardımları

Muhacir komisyonları ve yerel yönetimlerde bulunan kişiler, muhacirlerin istirahat ve maiyetlerini temin etmek konusunda gerekli kontrol ve şartları sağlamakla sorumluydular. İzmir'de bulunan muhacirlerden geçim sıkıntısı çekenlere yönelik çalışmalar yapılmıştır.¹⁷¹

Seyyid Ahmed Hamdi isimli bir şahsın padişaha sunduğu teşekkür mektubunda; İzmir'de kimsesiz ve yardıma muhtaç muhacir çocuklarının, yetim ve küçüklerinin tamamına cemiyet üyeleri ve yerel sakinler tarafından harçlık ve elbise yardımında bulunulduğu belirtilmiştir. Sünnet merasimlerinin gerçekleştirildiği, bu garip düşmüş kimsesiz muhacir çocuklarının hükümet dairesine gelip "Padişahım çok yaşa!" sesleri ile orada bulunan tüm kimseler buna aşkla eşlik etmişlerdir. Padişah hazretlerine şükranlarını ve uzun ömür dileklerinde bulunmuşlardır. Sünnet düğünü

¹⁶⁹ Y.PRK. A., 12/25 lef-2.

¹⁷⁰ Y.PRK. KOM., 10/24.

¹⁷¹ Y. PRK. ASK. 151/116.

sırasında mevcut ahaliye yemek ikramında bulunulmuş, Müslüman ve gayrimüslim kimseler devletin göstermiş olduğu bu yardım neticesinde şükranlarını iletmişlerdir.¹⁷²

İzmir ve civarının kurban derilerinin toplam bedeli 324.145 kuruş olup bu para muhacirlerin masrafları için harcanmıştır. Şimdiye kadar İzmir'e gönderilen 60.000 muhacir 120 adet sim mecidiye ile kiralanan vapur ve trenlerle vilayete bağlı livalara, han ve hanelere yerleştirilecek içlerinden işi olmayanlara iaşe yardımı yapılacaktı.¹⁷³

İzmir ve civarında iskân edilen 66.000 muhacir vapur ve şimendiferle belirlenen iskân yerlerine sevk edilmişlerdir. İzmir'de kalan 5-6.000 muhacirin iskânlarının yapılması için han ve hanelere yerleştirilmesi istenmiştir. Aralarında işi olmayanlara iaşe yardımının yapılması ve diğer masraflarının karşılanması Maliye Nezaretine sunulmuştur.¹⁷⁴

İzmir'e gelen muhacirlerin bu vilayetin nüfusundan fazla olduğu halde iskânları ve iaşeleri konusunda her türlü masraf yapılmıştır. Muhacirlerin her türlü ihtiyaçları karşılanmıştır. Bunların çoğunluğunun dul kadınlar, öksüz ve yetimlerden oluştuğu, tamir edilen hanelerde kaldıkları ve kumaş dokumacılığında bunlara iş verildiği bildirilmiştir. Harap medrese arsasında 100'e yakın hane inşa edilmiştir. Bunlara 38.440 kilo kömür verilmiştir. Bayramda elbise ve ayakkabı yardımında bulunulduğu, İzmir'e gelen muhacirlerin istirahatının yerinde olduğu bildirilmektedir. Ayrıca Aydın vilayetinin ahval ve arazisinin daha fazla muhacir bulundurmaya elverişsiz olduğundan dolayı buraya muhacir sevkinin yapılmaması gerektiği belirtilir.¹⁷⁵

İzmir'de bulunan Bosna muhacirlerinden İbrahim'in Mülkiye Baytar Mektebi'ne kayıt ve kabulü ve derslere katılabilmesi için bir hafta önceden İstanbul'a gidip şahsen başvurması gerekmekte olduğu Aydın Ziraat Müfettişliğine telgrafla bildirilmiştir.¹⁷⁶ Buradan hareketle muhacirlerin eğitim ve öğretimde herhangi bir engelle karşılaşmadıkları ve öğretim hayatlarını devam ettirebildikleri anlaşılmaktadır.

¹⁷² Y.PRK. BŞK., 1/49.

¹⁷³ İ.ŞD., 42/2256 lef-1.

¹⁷⁴ İ.ŞD., 42/2256 lef-3.

¹⁷⁵ DH. MKT., 1339/75 lef-2.

¹⁷⁶ Y.MTV., 127/18.

İzmir ve İstanbul bu dönem göçmenlerinin en uğrak yerleridir. Bu iki şehir bu göç dalgasında büyük öneme sahiptir. Bosna muhacirleri Osmanlı topraklarında yaşamak isteği ile göç etmişlerdir. Bosnalı göçmenler durumlarını bildiren bir arzu hal yazmışlardır. Arzu hale konu olan yer her ne kadar İstanbul olsa bu durum İzmir'deki Bosna göçmenleri için de aynıdır. İstanbul Eyüp Sultan Rami kışlası civarında Hamidiye Köyü'nde bulunan Bosna muhacirlerinin bir yılı aşkındır bölgede yaşamalarına rağmen henüz bir kulübe inşası bile yapamamışlardır. Muhacirler aileleri ile birlikte sefalet ve yoksulluk içerisinde bulunmaktadırlar. Muhacir Komisyonu tarafından dikkate alınmadıkları, içerisinde buldukları hal neticesinde perişan olduklarını vurgulayıp, ölmek üzere olduklarını ekleyerek durumlarını bildirmişlerdir. Padişah hazretlerinin merhamet ve şefkatine doğrudan hitap ederek bu arzu ve dilek mektubunu kaleme aldıkları anlaşılmaktadır.¹⁷⁷ Buldukları yoksulluk hali neticesinde Bosnalı muhacirler Osmanlı Devleti kurum ve kuruluşlarından yardım talep ettikleri kayda geçmiştir. (Tablo 3.2).

Tablo 3.2: Osmanlı Devleti'nden Yardım Talep Eden Bosnalı Muhacirler¹⁷⁸

	NÜFUS	HANE
Bosna Vilayeti dahilinde Gaçka Kazası'nın muhacirlerinden Ali Bin Ahmed	5	1
Trebin Kazası'nın muhacirlerinden Derviş Salih Bin Hasan	2	1
Trebin Kazası'nın muhacirlerinden İsmail Bin Mehmed	3	1
İhlevne muhacirlerinden Müteveffa Hafız Zaim yetimleri	4	1
Gaçka muhacirlerinden Mustafa Bin Salih	6	1
Gaçka muhacirlerinden Zenbil Bin Rıdvan	3	1
Gaçka muhacirlerinden Ramazan Bin Ahmed	6	1
Trebin Kazası'nın muhacirlerinden Ahmed Bin Mustafa	2	1
Trebin Kazası'nın muhacirlerinden Hamza Bin Osman	6	1
Filibe Kazası'nın muhacirlerinden Hüseyin Bin Ahmed	3	1
İhlevne Kazası'nın muhacirlerinden İsmail Bin İbrahim	3	1
TOPLAM	43	11

¹⁷⁷ Bu Bosna muhacirlerinin adları ve imzaları da belgede mevcut olup isimlerini sırasıyla: İsmail Bin İbrahim, İsmail Bin Mehmed, Ali Bin Ahmed, Ahmed Bin Mustafa, Mustafa Bin Salih, Salih Bin Hasan, Ramazan Bin Mehmed, Zenbil Bin Rıdvan, Müteveffa Hafız Mehmed, Osman Bin Hamza oldukları görülmektedir. Y.PRK. AZJ., 28/58 lef-1.

¹⁷⁸ Y.PRK. AZJ., 28/58 lef-1.

Bosna muhacirlerinden olan bu kişiler ve haneleri, Rami Çiflik-i Hümayunu'nda Boşnak Mahallesi adıyla ayrıca bir mahalle kurdular. 12 seneden fazla süredir iskân olunmakta iseler de yeni gelen Bosna muhacirleri ile beraber, toplamda 43 nüfus 11 haneye arazi tahsisi hususunda yerleri gösterilmiştir. Ancak yine bir kulübe dahi yapacak maddi güçleri olmadığı anlaşılmakta devletten gelecek yardıma muhtaç buldukları anlaşılmaktadır.¹⁷⁹ İzmir'e gelen muhacirler de aynı İstanbul'a giden muhacirler gibi zor şartlar altında yaşamışlardır. İstanbul'daki bu durum İzmir de yaşananlara ışık tutmaktadır.

İstanbul'da basılan ve dönemin en yüksek baskı sayısı oranına sahip Basiret gazetesi, Osmanlı- Rus savaşından sonra Osmanlı Devleti'ne göç eden muhacirlerin yüzleştiği baskı, yoksulluk, hastalık, kıtlık ve ölümler için bir farkındalık oluşturmuştur. Müslüman birliğinin en önemli savunucularından olan Basiret gazetesi toplumu muhacirlere yardım edilmesi ve Müslüman birliğinin en iyi ifadesinin bu olacağı yönünde yayımlar yapmıştır. Aynı zamanda İzmir'de basım hayatını sürdüren İzmir gazetesi tarafından da bu misyon sürdürülmüştür. Devam eden yıllarda bu misyon Hizmet ve Ahenk gazeteleri tarafından da üstlenilmiştir. Bağışçıların listesini yayınlamak suretiyle basın araçları muhacirlere yapılan yardımları teşvik etmiştir.¹⁸⁰

Alaçatı ve Çeşme'deki muhacirler çoğunlukla Arnavutluk, Bosna ve Makedonya'dan gelenlerden oluşmaktadır. Bununla beraber Balkanlardan gelen Müslümanlar ile beraber Anadolu'dan da Ortodokslar gitmekteydi. İzmir/Karaburun Belediye Başkanı'na göre; 1877-1878 yıllarında muhacirler Macaristan ve Romanya'dan gelmekte iken, 1912'den sonra Batum, Kosova, Bosna, Makedonya ve Arnavutluk'tan gelenler olmaya başlamıştır. Aynı şekilde muhacirler Egriboz, Girit, Limni, Midilli ve Rodos adalarından da gelmekteydi.¹⁸¹

Yunanistan/ Kavala'dan ailesi göç etmiş olan Hasan adlı şahsa göre;

“Babam bana Balkanlarda mahsullerle dolu ve bereketli toprakları bıraktıklarını söyledi. Ama burada aynı zenginliği ve bereketi bulamadılar. Birçok insan buraya ulaştıktan sonra kıyıları terk etti. Geri kalanlar yeni ortama uyum sağlayarak yerleştiler. Başka seçenekleri yoktu.”¹⁸²

¹⁷⁹ Y.PRK. AZJ., 28/58 lef-2.

¹⁸⁰ Kiper, *Resettlement of Immigrants*, 129.

¹⁸¹ Aslankan, *Migration and the built environment*, 11.

¹⁸² A.g.e., 12.

Muhacirler, Osmanlı sosyal hayatına uyum ve aktif şekilde katılım sağlamaları için eğitim ve öğretim alanlarına da yönlendirilmiş ve bu tarz çalışmalar tespit edilmiştir. Örneğin, Bosna muhacirlerinden İbrahim adında bir kimse Mülkiye Baytar Mektebi'ne kayıt olunmuştur.¹⁸³ 10 Aralık 1901 tarihli belgeye göre; Muhacirin Komisyonu Birinci Azalığı, Dâhiliye ve Maliye Nezareti üyeleri bir araya gelmiş, İzmir Muhacirin Komisyonu Reisi ve Azalarına maaşlarını tahsis etmek için ve muhacirler ile ilgili barınma, iaşe gibi ihtiyaçlar başta olmak üzere gerekenin yapılması kararı alınmıştır. Bu süreçte bu kurumlara çok fazla sorumluluk düşmüş, muhacirlerin barınma, iaşe ve diğer bütün sorunları ile ilgilenilmiş ve bu işlerden sorumlu memurların maaşları da devlet tarafından eksiksiz ödenmiştir.¹⁸⁴

İzmir'e gelmekte olan muhacirlerin iaşelerinin ve yol masrafları için tahsis olunan bakiyeden kalan 9.000 kuruşun ancak yeteceği ve bu sene muhacirlerin idaresi için 20.000 kuruşluk havalenin tanziminin istendiği anlaşılmaktadır.¹⁸⁵ Rumeli ve civarından İzmir'e gelmekte olan muhacirlerin dul ve kimsesiz bulunanları ile öksüz ve yetim olanların iaşeleri ve yol masrafları için para tahsis edilmiştir. 1899 tarihinde tahsis olunan 40.000 kuruştan harcanan 9.000 kuruşun ancak bu aya kadar yeteceği anlaşılması üzere, muhacirlerin idare edebilmeleri için 20.000 kuruşluk bir havalenin Aydın Vilayeti'nden istendiği ve bu talep Muhasebe-i Umumiye-i Maliye tarafından uygun görülmüştür.¹⁸⁶

İzmir'de bulunan bazı köy ve kasabalarda sefalet içerisinde bulunan muhacirlerin iskân masrafları için, her haneye verilmekte olan 50 kuruşun yetersizliği göz önüne alınarak Aydın Vilayeti'ne bildirildiği anlaşılmaktadır.¹⁸⁷ Yerleşik durumda olanların ise yevmiyelerinin arttırılmasına dair çeşitli talepler ve düzenlemeler yapılmış, devlet her hususta olduğu gibi burada da hassasiyetle konuya yaklaşmış ve gereğini yapmaya gayret etmiştir.¹⁸⁸

¹⁸³ Y. MTV., 127/18.

¹⁸⁴ MKT. MHM., 516/10.

¹⁸⁵ MKT. MHM., 519/25 lef-1.

¹⁸⁶ MKT. MHM., 519/25 lef-2.

¹⁸⁷ MKT. MHM., 519/27 lef-1.

¹⁸⁸ MKT. MHM., 519/27.

Aşağıdaki tabloda; İzmir'e göç hususunda Hizmet ve Ahenk gazetelerinde geçen muhacirlerinin isim ve meslek bilgilerine, doğum yerlerine ve gazetede yayımlandığı tarihe yer verilmektedir (Tablo 3.3).

Tablo 3.3: Hizmet ve Ahenk Gazetelerinde Adı Geçen Muhacirler¹⁸⁹

Unvan ve İsim	Meslek	Yerleşim	Yayımlandığı Tarih
Osman Efendi	İcmal Kâtibi	Değirmendağı	9 Mart 1887
Mecidiye Nişanı Sahibi: Kıvrımlı Salih Usta	Silah Ustası		25 Mart 1887
Muhacir Ali		Servili Tepe	29 Aralık 1888
Tatar Mustafa	Hamal		15 Ocak 1889
Ruscuklu Ali			15 Ocak 1889
Sofya Muhaciri İsmail			12 Mart 1889
Çerkez Ahmed	Sandıkçı		9 Nisan 1889
Tatar Osman	Arabyan Çarşısında Hamal		26 Ağustos 1890
Giritli Hasan Efendi	Mezarlıkbaşı'nda Kahveci		30 Aralık 1890
Boşnak Hamid Efendi	Tüccar		6 Haziran 1891
Bosnalı Hasan Efendi	Şadırvanalın'da esnaf		19 Eylül 1891
Giritli Ali	Berber		5 Eylül 1891
Tatar Ali	Bekçi		19 Eylül 1891
Podgoriçeli Hafız Bayram Efendi	10 tane dil bilen bilge		12 Aralık 1891
Tatar Muhaciri		Arab Hasan Ç.	3 Mayıs 1892
Giritli Nuri Bey	Kestanepazarı'nda esnaf		29 Temmuz 1895
Yanyalı İsmail Efendi	Avukat		5 Temmuz 1895
Bosnalı Hacı Arif Efendi	Köprübaşı'nda mısır satıcısı		12 Aralık 1895
Tatar Ali	Hamal	Şerifiye Mahallesi	16 Haziran 1896
Muhacir Arif	Belediye Çalışanı		14 Haziran 1896
Yenişehirli Hafız Yusuf	Öğretmen		15 Eylül 1896
Filibeli Ahmed Efendi	Polis		2 Haziran 1897
Boşnak Abbas Efendi	Kemarlaltı'nda Kebab Ustası		15 Mayıs 1898
Tırnovalı Ali	Kahveci	Teşvikiye Mahallesi	25 Mayıs 1898
Yerenceli Yusuf	Kahveci		13 Aralık 1898
Tatar Osman	İnşaat Ustası	Teşvikiye Mahallesi	19 Aralık 1898
Tatar Ali		Tatar Mahallesi	28 Aralık 1898
Yenişehirli Ahmed Çavuş			3 Ocak 1899
Filibeli İsmail Efendi	Kereste Tüccarı	Orta Hamidiye	22 Ocak 1899

3.3.2. Konut Yardımları

İzmir'de bulunan Dibekbaşı Camii-i Şerifi'nin üst tarafında bulunan Müslüman mezarlığının arka cephesine 121 hane inşa edilerek bir mahalle kurulmuştur. Mahallenin Ali Bey Mahallesi adıyla anılması ve lazım gelen imam ve muhtar mühürleri muhacirler tarafından talep edilmiştir. Söz konusu mahallenin tahrir defterlerinde son 3 yılda Memduhiye olarak geçtiği, imam ve muhtar mühürlerinin gönderilmesi fakat isminin Memduhiye olarak kalması gerektiği anlaşılmaktadır.¹⁹⁰

¹⁸⁹ Kiper, *Resettlement of Immigrants*, 190.

¹⁹⁰ İ.DH., 1035/81483.

Aydın Vilayetinden Dahiliye Nezaretine gönderilen belgede, İzmir’de Çalı Mezarlığı çevresinde muhacirler için yapılmış 100 konut vardı, Hamidiye adı verilen bu köye imam ve muhtar atanmasının yapıldığı bildirilmektedir.¹⁹¹

İzmir Tire’nin Karakazı Mahallesi köyünde karşılıksız olarak verilmiş olan arsalarla şimdiye kadar inşa edilmiş olan 40’a yakın hane bulunmaktadır. Bu sebeple mahalle olacağından padişaha hürmetle mahallenin adı Hamidiye yapılmak istenmektedir. Dobruca muhacirlerinden Hacı Hantemur ve Hacı Halil ve Abdülvehhab ve Abdurrahman imzalarıyla arzu hal gönderilmiş ve gelecek cevaba göre gereğini yapılmasına karar verileceği bildirilmiştir.¹⁹²

Balkanlardan gelen muhacirler daha önce terk edilmiş evlere herhangi bir kısıtlama olmaksızın yerleştirildi. Yunanistan’ın kuzeyinde işgal edilmiş topraklardan evlerini kaybeden Bosna ve Arnavutluk’tan gelen pek çok muhacirin yerleşebilmesi için komisyon çalışmaları da yapılmıştır. Bu çalışmalardan etkilenen daha önceden bölgeye yerleşen muhacirler evlerinin ve arazilerinin yeniden dağıtılmasının söz konusu olmasından endişe duyuyor ve rahatsızlıklarını dile getiriyorlardı. Yunanistan/Kavala’dan göç eden Ali adlı şahıs şu ifadeleri kullanmıştır; “*Tüm köy ilk olarak Dalyan’a geldik. Bütün hayvanlarımızı yanımızda getirdik. Ancak yeterli alan yoktu ve daha geniş alan istedik. Daha sonra Sakarya’ya taşındık, komşularımızın Giritli ve Yunanca konuştuğu yere.*”¹⁹³

Vilayet merkezi olan İzmir’de yardım defterleri her bir bölge için 6 aylık dönemlerde olmak üzere tutulmuştur. 1878 yılında köy ve kazalara gönderilmek için hazırlanan Tembihname muhacirler için yapılan yardımlar hususunda önemlidir. Tembihname’de toplum vicdanına şu sözlerle hitap edilmiştir:

“...Mal ve mülklerini, üzüm bağlarını, bahçelerini ve çiftliklerini geride bırakmış, kalplerinde bu felaketi taşıyamayacak, eşlerinden ve çocuklarından ayrılanlar, anne ve babalarından ayrılan çocuklar göç ederek gelmiş Rumeli muhacirleri, ülkemiz adalet ve merhametle sizleri düşünüyor...”¹⁹⁴

Genel olarak İzmir’e yapılan göçlerde muhacirlerin iâşe ve barınma masrafları bölge halkı ve devlet tarafından karşılanmakta idi. Yetersiz kaldığı durumda kurum ve

¹⁹¹ Kiper, *Resettlement of Immigrants*, 166.

¹⁹² İ.D.H., 1032/81278.

¹⁹³ Aslankan, *Migration and the built environment*, 13.

¹⁹⁴ Kiper, *Resettlement of Immigrants*, 130.

kuruluşlardan destek istenmiştir. Bu örnekle Karadağ bölgesinden İzmir'e yerleştirilen iskânları ve iaşeleri için Muhacir İdaresi'ne başvurulmuştur.¹⁹⁵ Muhacirlerin evlerinin büyük bir çoğunluğu zaten inşa edilmişti, geldikleri yerlerdeki benzer özellikleri bu yeni yerlerinde de göstermişlerdir. Ailesi Kosova'dan göç etmiş olan Sevim adlı şahsa göre; *"Makedonya/Priştine'deki evler ortak boş alana sahip, bir sıra dahilinde, çok katlı bahçeli evlerdi. İnsanlar tüccarlıkla ve çiftçilikle uğraşmaktaydı."*¹⁹⁶

Çeşme'nin çeşitli mahallelerinde bu dönemden kalan pek çok ev bulunmaktadır. Ortodokslar zemin katın avlu- müstemilat olarak kullanıldığı iki katlı evlerde yaşamaktadırlar. Üst kat da odalar bulunur ve ahşap bir merdivenle çıkılır. Bazı evlerde sarnıç bulunsa da banyo için bir bölüm yoktu. Bu sarnıçlar çamaşır ve bulaşık yıkamak için yağmur suyunun toplanıp depolanması için kullanılmaktaydı. Müslümanlar ise Bosna, Arnavutluk ve Girit'te banyo için evlerinde küçük bir bölüme sahip olduklarını dini gerekçelerle bunun elzem olduğunu, bu evlerin de buna uygun olması gerektiğini belirtmişler. Nitekim muhacirlerin evleri de iki katlı olup alt kat aynı şekilde müstemilat alanı üst kat ise odaların, banyonun bulunduğu bölümlerden oluşuyordu. Ailesi Kosova'dan göç etmiş olan Bayram adlı şahıs; *"Tuvaletler vardı ama banyo için yer yoktu. Babam ahşap merdivenin altına küçük bir bölüm yaparak burayı banyo haline getirdi."* demiştir.

Ailesi Kavala'dan göç etmiş olan Hasan adlı şahıs ise aynı konu hakkında şu ifadeleri kullanmıştır; *"Yunan halkı (Ortodokslar) hamamlara gidiyordu. Konutlarda banyo için hiç yer inşa edilmemiştir. Ama Müslümanların banyo için bir yere ihtiyacı vardı. Babam bu amaçla zemin katta bir yer yapmayı uygun buldu."*¹⁹⁷

Dönemin gazete küpürlerine göre Aydın vilayetinde 1890'a kadar iskân dönemi sorunlu geçmiştir. Arazinin yetersiz olmasından dolayı muhacirler için bataklıklar kurutulup, nehir yatakları yerleşime uygun hale getirilmeye çalışılmıştır. Gazete haberlerinde şu satırlar göze çarpmaktadır:

"...Menemen ve Foça kazalarının sınırlarında çok sayıda bu şekilde elde edilmiş arazi vardı, Gediz nehrinin yatağının değiştirilmesi sonucu Menemen'de bulunan ve henüz iskân

¹⁹⁵ DH. MKT., 1830/72.

¹⁹⁶ Aslankan, *Migration and the built environment*, 16.

¹⁹⁷ A.g.e., 17.

edilmeyen Çerkez muhacirleri için Vilayet İdare Meclisi tarafından talepleri de dikkate alınarak iki köy kuruldu."¹⁹⁸

İzmir’de halktan ve devletten toplanan para ile Kadife Kalesi’nde inşa olunan 72 hane muhacirlere tahsis edilmiştir. Muhacirler tarafından gönderilen şikâyet dilekçelerinde yeni gelen muhacirlerin yerleştirilmek için buralara gönderildiği ve kendilerinin söz konusu hanelerden çıkarılmak istendiği belirtilmektedir. Bu hanelerde bulunan kimseler tek tek kontrol edilmiştir. Araların da birkaç sıkıntı çıktığı fakat çoğunluğunun yardıma muhtaç halde olduğu tespit edilmiştir. Bu muhacirlerin hanelerden çıkarılmayıp yeni gelen muhacir içinde yeni hanelerin inşa edileceğinden bahsedilmektedir.¹⁹⁹ Ailesi Bosna’dan göç etmiş olan Tefvik adlı şahsın aktardıklarına göre; *“Meydanın yanında eski bakanlık binası olarak kullanılan devasa bir bina vardı. İlk başta bu bina babama verildi. Ancak babam çok büyük olduğunu ve bu sebeple kabul edemeyeceğini söyledi. Küçük bir aile için yetebilecek bir yer tercih etti.”*²⁰⁰

Ailesi Selanik’ten göç etmiş olan Hasan adlı şahısa göre;

*“Uzun süre aynı evde yaşadık. 1958’e kadar terasın altındaki ahıra hayvanlarımızı bağladık. Daha sonra terasın altındaki yeri mutfak yaptık. Hayvancılıktan vazgeçtik ve 80’lerde tütün ekmeyi de bıraktık. Erkek kardeşim otobüs şoförü oldu, ablam bir dükkân açtı, ben de bu mağazayı açtım. Zaman içinde burası bizi ve biz de burayı değiştirdik.”*²⁰¹

3.4. İZMİR’DE YERLEŞİM BÖLGELERİ

Muhacir yerleşimlerinin sayısını ve yerini tam olarak belirlemek neredeyse imkânsız iken, yerleşimlerin yoğun olduğu bölgeleri ve yaklaşık sayılarını belirlemek mümkündür. Gediz, Küçük Menderes ve Büyük Menderes muhacir köylerini yoğunlukta olduğu yerlerdir. Dağlık ve yoğun orman örtüsünün bulunduğu Menteşe (Muğla) bölgesinde muhacir yerleşimleri daha azdır.²⁰²

1880 yılına gelindiğinde Avusturya’nın Bosnalı Müslümanlara yaptığı zulüm önemli boyutlara ulaşmış, Osmanlı hâkimiyetinde bulunan bölgenin kaybedilmesi baskı ve can alma faaliyetlerini doğurmuş bu da göç hareketlerini tetiklemiştir; göçler hem Balkan coğrafyasının hem de Anadolu’nun demografik yapısını köklü bir biçimde

¹⁹⁸ Kiper, *Resettlement of Immigrants*, 146.

¹⁹⁹ DH. MKT., 306/40.

²⁰⁰ Aslankan, *Migration and the built environment*, 19.

²⁰¹ A.g.e., 21.

²⁰² Kiper, *Resettlement of Immigrants*, 149.

değiştirmiştir. İzmir'e yerleşmek ve hayatlarını burada yaşamak isteyen Bosnalı muhacirlerinden pek çok talep görölmektedir. 5 Temmuz 1888 tarihli belgede; Bosna muhacirlerinden 13 hane 108 kişi İzmir'de sevk beklemektedir. Zor durumda kaldıklarından Menemen Kazası dâhilinde benzerleri gibi iskânlarının yapılmasını istemektedirler. Bu durumun Salih ve Rıfkı imzasıyla Babıali'ye sunulduğu anlaşılmaktadır.²⁰³

²⁰³ DH. MKT., 1339/75.

Tablo 3.4: 1888 Yılında Sahil Vilayetlerinde Bulunan Boş Araziler²⁰⁴

VİLAYET VE MUTASARRIFLIK	KAZA	ARAZİ MİKTARI (DÖNÜM)	YERLEŞTİRİLEBİLECEK GÖÇMEN SAYISI (HANE)
İZMİR	MENEMEN	10.000 (ZİRAATA EL VERİŞSİZ)	
İZMİR	ÇEŞME	7.000	
İZMİR	DİĞER YERLERDE		140
EDİRNE	MERİÇ		140
EDİRNE	AHYOLU		20
EDİRNE	DEDEAĞAÇ İLE MALAKARA ARASI	10000	
SELANİK	KESENDİRE	65000	200
KASTAMONU	BARTIN		100
KASTAMONU	SİNOP		500
KONYA	ANTALYA		700
ADANA	İÇEL		1000
ADANA	CEBELİBEREKET		
ADANA	İÇEL YAYLALARI	ALTI BÜYÜK KÖY	1000
HALEP	KİLİS		1000
BAĞDAD	DİCLE VE FIRAT SAHİLİNDE		3000
TRABLUSGARB			6000
İSTANBUL	SUYOLU	150000	
İSTANBUL	SİLİVRİ, TERKOS, İSTRANCA	BELİRLENECEK	
KUDÜS	RAMALLAH	7000	
KUDÜS	ARABE		20
KUDÜS	GAZZE	BİLDİRİLECEK	
ERBAA SANCAĞI	SUYAOLU	150000	
İSTANBUL	KARTAL (TUZLA KÖYÜ)		20
ŞAM			
TRABZON	İSKÂNA EL VERİŞLİ BOŞ ARAZİ YOKTUR.		
HÜDAVENDİGAR			

Yukarıdaki tabloda 17 Ocak 1888 tarihine ait sahil vilayetlerinde bulunan uygun boş araziler ve yerleştirilebilecek muhacir sayısı gösterilmektedir. Buna göre, İzmir Vilâyetinin Menemen ve Çeşme Kazalarında toplam 17.000 dönüm boş arazi bulunmaktaydı. Bu arazilerin 10.000'i ziraata elverişsiz olup 7.000'i tarım ve hayvancılığa uygun durumdaydı. Yerleşebilecek hane sayısında toplam 140 olduğu belirtilmektedir.²⁰⁵ İzmir-Karşıyaka'daki Çengelli köyünün bir mahallesi Boşnak Köyü olarak adlandırılmıştır. Son yaşanan göç hareketliliği sebebiyle bölgede oluşan yoğunluktan dolayı Boşnak-1 Cedit adıyla Aydın'da farklı bir köy daha kurulmak

²⁰⁴ Muammer Demirel, "Türkiye'de Bosna Göçmenleri", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.12, S.2 (2008): 290-291.

²⁰⁵ A.g.e., aynı yer.

istenmektedir. Bunun herhangi bir karışıklığa el vermeyeceği görülmüş olup kabul edilmesi kararlaştırılmıştır. İzmir sancağında Birunabad Nahiyesi'nde (Bornova) Boşnak muhacirleri için teşkil olunan köye Yeni Boşnak ismi verilmiş, imam ve muhtar görevlendirilmesinin talep edildiği ve bu doğrultuda uygun görülüp gereğinin yapıldığı anlaşılmaktadır.²⁰⁶

Tablo 3.5: İzmir'de 1885 Yılına Ait Muhacir Bölgeleri²⁰⁷

Bölgenin Adı	Hane Sayısı
Mazlum Bey Çeşmesinde I. Hamidiye	218
Mazlum Bey çeşmesinde II. Hamidiye	100
Orta Mahallesi	80
Nüzhetgah	110
Teşvikiye	101
Cedit	50
TOPLAM	659

Yukarıdaki tabloda 1885 yılına ait Vilayet Salnamesine göre İzmir bölgesindeki muhacirler görülmektedir (tablo 3.5).

Tablo 3.6: İzmir'de 1885 Yılından Sonraki Muhacir Bölgeleri²⁰⁸

1885	1908	1911	1937
Mahalle-i Cedit	Memduhiye	Memduhiye	Altay
İmariye	İmariye	İmariye	İmariye
Fethiye	Orhaniye	Orhaniye	Selçuk
Hamdiye-i Kebir	Mamure-i Hamid	II. Aziziye	II. Aziziye ve Kadriye
Gerelik'de Karakuyu	Birinci Aziziye	Birinci Aziziye	Kocakapı
Nüzhetgah Mahallesi	1.Sultaniye	1. Sultaniye	Tınaztepe
	2. Sultaniye	2. Sultaniye	Kocatepe
	3. Sultaniye	3. Sultaniye	Duatepe
	4. Sultaniye	4. Sultaniye	Çimentepe
	5. Sultaniye	5. Sultaniye	Çimentepe
Orta Mahallesi	İhsan-ı Hamid	Mahmudiye	Güngör
Mazlum Bey Çeşmesinde Birinci Hamidiye	Hamidabad	Selimiye	Yeşiltepe
Mazlum Bey Çeşmesinde İkinci Hamidiye	Mamure-i Hamid	Mecidiye	Çağabey
Teşvikiye	1.Süleymaniye	1.Süleymaniye	Atilla
	2.Süleymaniye	2.Süleymaniye	Alıntaş
Karataş (Osmaniye)	1.Karataş	Karataş Osmaniye	Mecidiye
	2.Karataş	Karataş	Barbaros
			Turgut Reis
			Kılıç Reis

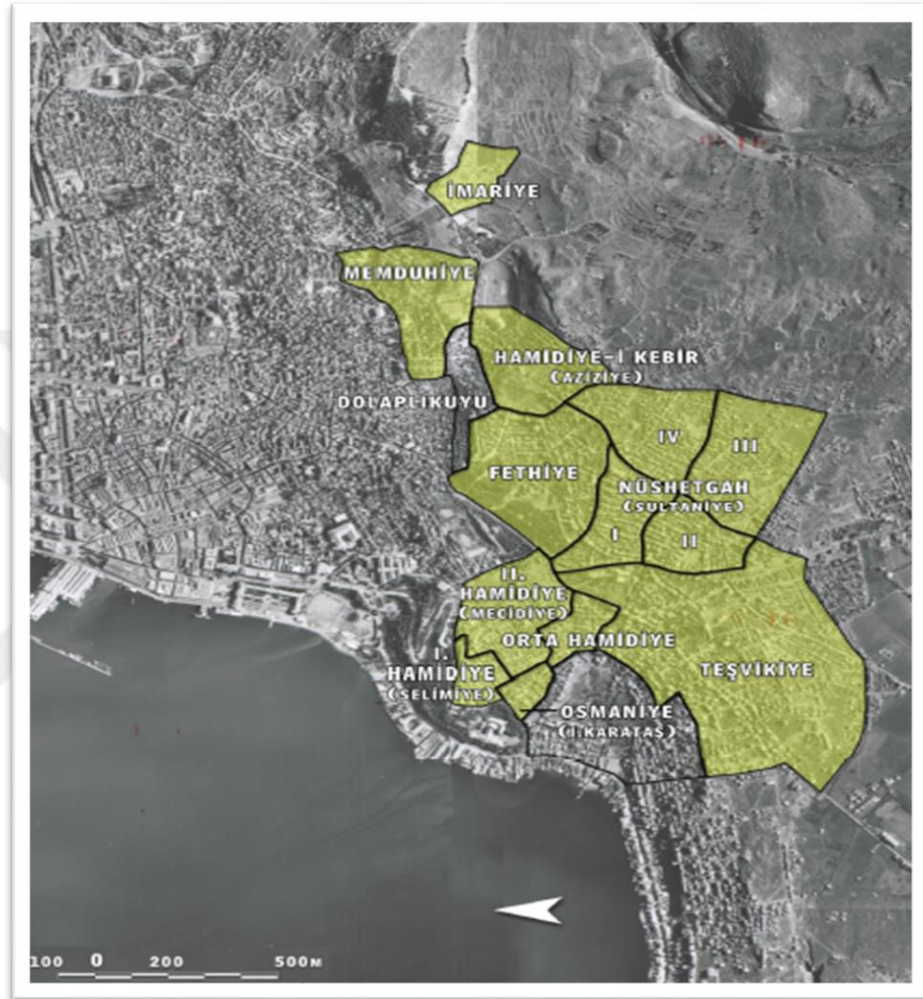
²⁰⁶ İ.Ş.D., 66/3860.

²⁰⁷ Kiper, *Resettlement of Immigrants*, 165.

²⁰⁸ A.g.e., 168.

Yukarıdaki tabloda; 1885'den sonra İzmir'de bulunan muhacir bölgeleri gösterilmiştir (tablo 3.6).

Tablo 3.7: 1880-1908 Yıllarında İzmir'deki Muhacir Bölgeleri²⁰⁹

Yukarıdaki haritada 1880- 1908 yıllarında İzmir muhacirlerinin bulunduğu bölgeler belirtilmiştir.

19. yy.'ın ikinci yarısından itibaren özellikle 93 Harbi ve devamında yaşanan 1912-1913 Balkan Savaşlarında, Boşnaklar, Arnavutlar ve Giritliler Anadolu'ya göç etmiştir. Osmanlı topraklarına gelen bu muhacirlerin ilk aşamada Romanya, Bulgaristan ve Sırbistan gibi Balkanların kuzey bölgelerinden olduğu görülmektedir. Bu muhacirlerin bazıları doğrudan İzmir'e ulaşırken bazıları farklı yollar izleyerek İzmir şehrine ulaşmışlardır. Muhacirlerin kara yoluyla hatta yürüyerek göç ettiği de olmuştur.

²⁰⁹ A.g.e., 169.

Devletlerarasında antlaşma sağlanınca deniz yolu ile ulaşım da mümkün olabilmiştir. Yugoslavya'dan, Girit, Sakız Adası ve Rodos adalarından gelen muhacirler Ege'nin kendilerine tanıdık gelen coğrafyalarına yerleşme eğilimde olmuştur. Bu yüzden Doğu Akdeniz'deki bölgelere gitmek yerine İzmir başta olmak üzere Ege kıyılarını daha çok tercih etmişlerdir. Batı Anadolu sadece verimli topraklara sahip olması ile muhacirlerin tercih sebebi değil aynı zaman da coğrafi olarak geldikleri yerlere yakın olmasıyla da ön planda olmuştur. O dönemlerde İzmir Batı'nın geçiş limanı özelliklerini göstermese de yine de stratejik konumu, ekonomik faaliyetleri ve tarımı ile muhacirler için Ege kıyılarındaki cazibe merkeziydi.

Göçmenlerin anlattıklarına göre bir yerden başka bir yere geçen göçmenlere devlet yeni bir arazi tesis etmemiştir. Şöyle ki, Yunanistan/ Kavala'dan göç eden Selime adlı şahıs bu konu hakkında şunları aktarmıştır:

“Öncelikle Samsun'a ulaştık. Ancak oradan ayrıldık. Açık bir şekilde hatırlamamak ile birlikte ailem oraya uyum sağlayamadı. Adapazarı'na hareket ettik, oradan İzmir'e. Samsun'da bize verilen evi ve araziye terk ettiğimiz için İzmir'de herhangi arazi ya da evimiz yoktu. Bize yeni bir tane vermediler.”²¹⁰

Girit muhacirlerinin İzmir ve çevresindeki yerleşimlerini gösteren tablo şu şekildedir (tablo 3.8)

Tablo 3.8: Girit Muhacirlerinin İzmir ve Çevresindeki Yerleşim Bölgeleri²¹¹

Bölge	Geçici olarak iskân edilen Muhacirler		Kalıcı olarak iskân edilen Muhacirler		Toplam Nüfus	
	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane
İzmir ve Çevresi	693	234	3,331	686	4,024	920
Bodrum	31	9	562	131	593	140
Alaşehir	81	19	25	5	106	24
Aydın	53	34	340	68	393	102
Manisa	40	9	1,124	223	1,164	232
Söke	590	162	150	41	740	203
Urla	61	16	18	3	79	19
Tire	190	38	442	88	632	126
Kuşadası	5	1	250	56	225	57
Milas	-	-	180	40	180	40
Menemen	331	78	136	35	467	113

²¹⁰ Aslankan, *Migration and the built environment*, 11.

²¹¹ Şenışık, *Creran Muslim Immigrants*, 101.

Aşağıdaki tabloda Osmanlı Arşiv belgeleri ve dönemin gazeteleri Hizmet ve Ahenk'e göre İzmir'de bulunan köyler gösterilmiştir (tablo 3.9).

Tablo 3.9: Hizmet ve Ahenk Gazetelerine Göre İzmir'de Bulunan Muhacir Köyleri²¹²

	Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre	Hizmet ve Ahenk Gazetelerine Göre	1977 Türkiye Mülki İdareleri Bölümleri
İZMİR			
Merkez	Mamure		
Seydiköy		Gediz Deltasında	
Bergama	Hamidiye (Rumeli)		
	Hamidiye (Çerkez)		
	Osmaniye		
	Sultaniye		
			Aziziye
			Süleymaniye
			Kadriye
			Mahmudiye
	Mecidiye		Dağistan
Bayındır	Harizbaşı		Havuzbaşı
	Arık		Arıkbaşı
	Kızılcaboğaz		Kızılvaoza
			Osmaniye
Bornova			Hamidiye (Çiçekli)
Ödemiş	İhsaniye		
			Mamuriye (Işık)
Seferihisar	İhsaniye	İhsaniye	İhsaniye
Selçuk			Sultaniye
Tire	Fethiye		
	İhsaniye		
	Fevziye		
Torbalı		Yeniköy	Yeniköy
		Hamidiye	
		Ahmedli	
Nif	Halilbeyli	Halilbeyli	Halilbeyli
Kemalpaşa			Kadriye
Menemen		Kozluca	

1896 yılına ait evrakta İzmir'de bulunan köylerin nüfusları şu şekildedir (tablo 3.10)

²¹² Kiper, *Resettlement of Immigrants*, 153.

Tablo 3.10: 1896 Yılındaki İzmir Köylerinin Nüfusu²¹³

Esami-i Kaza ve Nevahi ve Kura	Kura				Nevahi				Kaza				Toplam		İcmalen
	Gayrimüslim		Müslüman		Gayrimüslim		Müslüman		Gayrimüslim		Müslüman		Gayrimüslim	Müslüman	
	İnas	Zekur	İnas	Zekur	İnas	Zekur	İnas	Zekur	İnas	Zekur	İnas	Zekur	- İnas ve Zekur	- İnas ve Zekur	
Birunabad N.	-	-	-	-	2808	2926	2474	2786	-	-	-	-	5734	5260	10994
Nif N.	-	-	-	-	1293	1840	7065	7188	-	-	-	-	3533	14233	17766
Cumaâbâd N.	-	-	-	-	2642	2876	3006	3165	-	-	-	-	5518	6171	11689
Karaburun N.	-	-	-	-	3158	3661	3071	3142	-	-	-	-	6819	6213	13032
Torbalı ma-ı Teryanda N.	-	-	-	-	221	219	5134	5404	-	-	-	-	440	10538	10978
Urla Kasabası	-	-	-	-	-	-	-	-	6093	6249	1248	1225	12342	2473	14815
"Kurası	864	914	2544	2584	-	-	-	-	-	-	-	-	1778	5128	6906
Bayındır Kas.	-	-	-	-	-	-	-	-	1570	1894	2446	2513	3464	4958	7423
"Kurası	33	31	6776	7285	-	-	-	-	-	-	-	-	64	14061	14125
Tire Kasabası	-	-	-	-	-	-	-	-	1826	1793	5914	5937	3619	11851	15470
"Kurası	52	58	9160	9296	-	-	-	-	-	-	-	-	110	18456	18566
Foçtin Kas.	-	-	-	-	-	-	-	-	2828	3010	650	692	5838	1342	7180
Foça-i Cedit N.	-	-	-	-	2446	2646	628	755	-	-	-	-	5092	1383	6475
" Kurası	582	580	390	458	-	-	-	-	-	-	-	-	1162	847	2009
Ödemiş Kasab.	-	-	-	-	-	-	-	-	1544	1670	3700	3595	3214	7295	10509
" Kurası	590	659	7684	7759	-	-	-	-	-	-	-	-	1249	15443	16692
Birgi Nahiyesi	-	-	-	-	335	372	9563	9505	-	-	-	-	707	19068	19775
Kelas N.	-	-	-	-	-	-	4309	4202	-	-	-	-	-	8511	8511
Balyanbolu N.	-	-	-	-	-	-	3096	2915	-	-	-	-	-	6011	6011
Seferihisar Ka.	-	-	-	-	-	-	-	-	645	602	1067	1111	1247	2178	3425

²¹³ Y.EE. KP., 6/589.

Tablo 3.10: (devam) 1896 Yılındaki İzmir Köylerinin Nüfusu

Esami-i Kaza ve Nevahi ve Kura	Kura				Nevahi				Kaza				Toplam		İcmal
	Gayrimüslim		Müslüman		Gayrimüslim		Müslüman		Gayrimüslim		Müslüman		Gayrimüslim	Müslüman	
	İnas	Zekur	İnas	Zekur	İnas	Zekur	İnas	Zekur	İnas	Zekur	İnas	Zekur	- İnas ve Zekur	- İnas ve Zekur	
Sığacık Nahiyesi	-	-	-	-	63	86	1773	1860	-	-	-	-	149	3633	3782
Kuşadası Kas.	-	-	-	-	-	-	-	-	1788	1646	1869	2040	3434	3909	7343
" Kurası	346	345	1534	1669	-	-	-	-	-	-	-	-	691	3203	3894
Ayasuluğ N.	-	-	-	-	1581	1488	1058	1097	-	-	-	-	3069	2155	5224
Bergama Kas.	-	-	-	-	-	-	-	-	4046	4116	3902	5220	8162	9122	17284
" Kurası	-	-	1878	1790	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3668	3668
Nevah-i Bergama N.	-	-	-	-	1039	1009	6604	6985	-	-	-	-	2048	13589	15637
İlica N.	-	-	-	-	222	144	4629	4937	-	-	-	-	366	9566	9932
Kozak N.	-	-	-	-	-	-	3051	3113	-	-	-	-	-	6164	6164
Ayazmana N.	-	-	-	-	73	76	2341	2442	-	-	-	-	149	4783	4932
Dikili N.	-	-	-	-	634	761	1649	1755	-	-	-	-	1395	3404	3799
Çandarlı N.	-	-	-	-	390	398	1815	1946	-	-	-	-	788	3761	4549
Kilise N.	-	-	-	-	190	130	2118	2076	-	-	-	-	320	4194	4514
Çeşme Kas.	-	-	-	-	-	-	-	-	4104	4325	943	1008	8429	1951	10380
" Kurası	2228	2438	867	930	-	-	-	-	-	-	-	-	4666	1797	6463
Alaçatı N.	-	-	-	-	5765	6121	174	172	-	-	-	-	11886	346	12232
Yeni N.	-	-	-	-	1704	1831	-	-	-	-	-	-	3535	-	3535
Menemen Kas.	-	-	-	-	-	-	-	-	1517	1233	1120	1238	3150	2358	5508
" Kurası	1073	1354	6312	2999	-	-	-	-	-	-	-	-	2427	13311	15738
Toplam	5768	6379	37145	38769	24964	26584	63538	65445	25961	26938	22859	24579	116594	252335	368929

Rumeli, Girit ve diğer Ege adalarından gelen muhacirlerinin çoğunun kalıcı iskân bölgesi Batı Anadolu olmuştur. 1877-1878 yılında meydana gelen savaş sonrasında İzmir bu büyük göç hareketinin geçici iskân bölgesi olsa da takip eden sonraki süreçte İzmir, Aydın, Manisa’da muhacirler için köyler kuruldu. İzmir muhacirlerin toplandığı önemli bir merkezdi. Sadece İstanbul’dan 1877-1891 yılları arasında buraya 58.481 muhacir gönderilmiştir. Bu dönemde toplamda 70.000’den fazla muhacirin söz konusu bölgeye geldiği söylenebilir. Muhacirler tarafından kurulan yeni köyler şu şekildedir (tablo 3.11)

Tablo 3.11: İzmir’de Muhacirler Tarafından Kurulan Yeni Köyler²¹⁴

İLÇE/MAHALLE	KÖY	HANE
ÖDEMİŞ	İHSANİYE	70
TİRE	FETHİYE	96
BAYINDIR	HARİZBAŞI	39
ARIK	KIZILCABOĞAZ	41
BERGAMA	HAMİDİYE	76
BERGAMA	HAMİDİYE (2)	47
BERGAMA	OSMANİYE	45
BERGAMA	SULTANİYE	16
SELİMİYE/ HALİDİYE	-	100
MAHMUDİYE	-	12
FETHİYE/KUŞADASI	DAVUT	103
FETHİYE/KUŞADASI	TURFAL	44
TİRE	İHSANİYE	48
TİRE	FEVZİYE	80
HAMİDİYE/SALİHLİ	İHSANİYE	30
HAMİDİYE/SALİHLİ	TEŞVİKİYE	35
HAMİDİYE/SALİHLİ	ORHANİYE	35

Bu dönemde Osmanlı topraklarına yapılan göçün rakamları 150.000 ile 300.000 arasındadır. Boşnak muhacirler bu göçlerin sonucunda Aydın’a bağlı İzmir Sancağındaki Bornova’ya iskân edilmiştir. 26 Kasım 1883 tarihinde kurulan bu yeni köylere din görevlisi ve muhtar ataması yapılmıştır. Bosnalı muhacirlerin İzmir’de buldukları bölgeleri gösteren tabloda aşağıda verilmiştir (tablo 3.12).

Kurulan göçmen mahallelerine veya köyelerine hanedana mensup ismi ile geldikleri yerlerin ismini harmanlayarak isimler verilmiştir. Ancak bu isimler daha sonra yerel yönetimlerden onay alınarak değiştirilmiştir. Örneğin Mamuretü’l Hamidiye, ‘Reşadiye’, Karataş Hamidiye ‘Mecidiye’ İhsanı Hamid ‘Mahmudiye’

²¹⁴ Süheyla Balcı Akova, “Immigrations from the Balkans to Turkey and Immigrant settlements in Western Anatolia”, *IBAC*, C.2 (2012): 552.

şeklinde değiştirilmiştir. Başka vesikalara göz atıldığında vesikalar II. Abdülhamid dönemine tepki olarak değiştirildiği söylenmektedir.²¹⁵

Tablo 3.12: Bosna Muhacirlerinin İzmir’de Buldukları Bölgeler²¹⁶

İL	BÖLGE	KÖY
İZMİR	ÇEŞME	SİFNE
İZMİR	ÖDEMİŞ	KARAKOVA
İZMİR	ÖDEMİŞ	MESCİTLİ
İZMİR	ÖDEMİŞ	OVAKENT
İZMİR	TORBALI	DAĞKIZILCA
İZMİR	TORBALI	DOĞANCILAR
İZMİR	TORBALI	TAHTALI
İZMİR	URLA	NOHUTALAN
İZMİR	URLA	ZETİNALAN
İZMİR	BORNOVA	ÇİÇEKLİ
İZMİR	BORNOVA	DOĞANLAR
İZMİR	BORNOVA	GÖKDERE
İZMİR	BORNOVA	NALDÖKEN
İZMİR	BUCA	KARAAĞAÇ
İZMİR	BUCA	KAYNAKLAR
İZMİR	BUCA	KIRIKLAR
İZMİR	GAZİEMİR	SEYDİKÖY
İZMİR	KEMALPAŞA	HALİLBEYLİ
İZMİR	ÇEŞME	ALAÇATI
İZMİR	ÇEŞME	DALYANKÖY
İZMİR	ÇEŞME	ILICALAR
İZMİR	ÇEŞME	PAŞALİMANI
İZMİR	ALİAĞA	ÇAKMAKLI

²¹⁵ Bayram Kodaman- Nedim İpek, “Balkanlar, Girit ve Kafkaslardan Anadolu’ya Yönelik Göçler ve Göçmen İskân Birimlerinin Kuruluşu” (1878-1912), *Erdem*, C.12, S.35 (2000): 413.

²¹⁶ A.g.e., 553-554.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, kuruluş döneminden itibaren Balkan topraklarına akınlar düzenlemiştir. İlk olarak Orhan Bey, Çimpi Kalesi'ni alarak Balkan coğrafyasına geçişi sağlamıştır (1352). Bu fetih Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki fetihlerinin başlangıcıdır. 17 yüzyıla kadar yapılan fetihlerde Osmanlı Devleti bölgeye hâkim olmuş ve Balkan coğrafyasının kontrolünü eline almıştır. Osmanlı Devleti bir yandan balkanlarda fetihler yaparken diğer yandan da fethedilen yerlere Anadolu'dan Müslüman Türkler yerleştirilmeye başlanmıştır. Osmanlı Devleti, 1699 yılına kadar süren toprak kazanımları, 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması ile durmuş ve toprak kayıpları yaşanmaya başlamıştır. Karlofça'yı takip eden süreçte Osmanlı Devleti toprak kaybettikçe göç almaya başlamıştır. Kazanılan topraklara yerleştirilen Türkler ve bölgede İslamiyet'i benimseyen diğer topluluklar Osmanlı Devleti'ne göç etmeye başlamışlardır. Bu süreç cumhuriyet kurulduktan sonra bile devam etmiştir.

Osmanlı'nın geri çekilişi sırasında ufak gruplar halinde yapılan göçler görmekteyiz. Bu durum 1877- 1878 Osmanlı- Rus Savaşı ile büyümüştür. 93 Harbi sırasında ve sonrasında yapılan zulümlere dayanamayan halklar Osmanlı topraklarına sığınmak için büyük kitleler halinde göç etmeye başlamışlardır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında yarım milyon insan katledilmiş, bir milyondan fazla insan da Anadolu'ya göç etmiştir. İşte bu göçler genellikle Batı Anadolu, Trakya ve Marmara bölgelerine yapılmıştır. Göç alan önemli merkezlerden biriside İzmir'dir. Denizyolu veya demiryoluyla göç eden muhacirlerin büyük bir kısmı İzmir ve çevresine ulaşmaktadır. Anadolu'ya gelen muhacirler genellikle göç ettikleri yerin iklimine benzer yere yerleştirilmişlerdir. Bunun sebebi ise gelen muhacirleri bir an önce iş sahibi yapmak, tarlalarda bildikleri tohumları ekerek üretime katkı yapmalarını sağlamak, kendi iâşe ve geçimlerini karşılayabilecek duruma gelmelerini sağlamaktır. Bununla birlikte hem boş araziler değerlendirilmiş olacak hem de boş çiftlikler çalışır duruma gelecekti ve üretimin artması sağlanacaktı.

İzmir, Balkanlardan göç eden muhacirler için elverişli bir bölge olmuştur. İklim özellikleri, yetiştirilen tarımsal ürünler çoğunlukla aynı ya da birbirine yakındı. İzmir'e ulaşım ve tarımsal faaliyetlerin benzerliği burayı muhacirlerin iskân edildiği önemli bir merkez yapmaktadır. Balkan muhacirleri Anadolu'ya geldikten sonra sosyal yönden Anadolu halkını etkilemişler ve etkilenmişlerdir. Yaşam tarzları, gelenek ve

göreneklere yerel sakinler tarafından zamanla benimsenmeye başlamış ve bir kültür kaynaşması oluşmuştur.

Balkanlardan göç eden insanlar işsiz, evsiz kalmışlar ve gelen muhacirlere devlet yardım elini uzatmıştır. Gelen mağdur durumda olan bu insanlara kalacakları ev, hayvan, tohum ve tarım araç gereçlerinin yanı sıra onları meslek edindirmek amacı ile birçok çalışmalar yapılmıştır. Yerel sakinler de muhacirlere kucak açmış ve onlara maddi manevi bütün desteklerini vermeye çalışmışlardır. Muhacirler Anadolu'ya geldiğinde birtakım sorunlarda yaşamışlardır. Bunlardan en önemlisi iskân edilecekleri yer sorunudur. Bazı muhacirler kendilerine belirlenen iskân bölgelerine gitmek istememiş, bazıları da gittikleri bölgelerde kalacak yer sorunu ile karşı karşıya kalmışlardır. Meydana gelen göç dalgasının önemli sorunlarından birisi de ailelerin farklı göç kabileleriyle gelmesi ile ortaya çıkmıştır. Anne, baba ve çocuklar farklı kabilelerle göç edince Anadolu'ya geldiklerinde birbirlerini bulamamış ve bu durum ailelerin parçalanmasına sebep olmuştur. Muhacirler, yerleştikleri bölgelerdeki yerli ailelerle de birtakım sorunlar yaşamışlardır. Bunlardan en önemlisi arazi anlaşmazlığıdır. Yerli halk boş devlet arazilerini de ekip biçtiklerinden, gelen muhacirlere verilen arazilerden rahatsız olmuşlardır.

Devlet muhacirlere birçok arazinin yanında üretime katkı sağlanması için kredi de vermiştir. Ancak muhacirler arasında bu kredileri kullanan ve geri ödeyemeyenler de vardır ve bankalar tarafından kendilerine verilen arazilere el konulmuştur. Anadolu'nun çeşitli bölgelerine gelen muhacirler yerli halka birçok şey öğretmiştir. Örneğin Rumeli'den gelen muhacirler Anadolu'da yaşayan insanlara modern tarım tekniklerinin yanında sabanın yerine demir pulluk kullanmayı, tarla sürerken kullanılan öküz yerine at kullanmayı göstermişlerdir. Şeker ve pembe domates Anadolu'da bu muhacirler tarafından yaygınlık kazanmıştır. Göçlerin birçok olumsuzluğunun yanında bu tür kaynaşma ve bilgi alışverişi yapmak gibi az da olsa olumlu tarafları vardır. Gelen göçmenlerin iskân ettikleri yerlere kültürel anlamda çok şey kattığı inkâr edilemez bir gerçektir. Tabii göçmenler dağınık şekilde yerleştiklerinden kültürlerinin etkisini yansıttıkları kadarından fazlasını yerli halktan almışlar ve uyum süreçleri kısa sürmüştür.

Balkanlardan gelen muhacirlerin önemli bir kısmı zamanında Osmanlı Devleti'nin bölgeye iskân ettirdiği ailelerin torunlarıdır. Bunun dışında İslamiyet'i kabul edip Türklüğü benimseyenler, Kırım ve Kafkasya bölgelerinden göç edip Balkanlara yerleşenler de bulunur. Kırım ve Kafkasya muhacirleri tekrar eden göç

olgusu ile karşılaşmışlardır. Türk ve Müslüman olan Balkan muhacirleri, Anadolu topraklarında ve İzmir ili özelinde çevresel uyum, gelenek, örf- adet meselelerinde ağır sorunlarla karşılaşmamışlardır.

EKLER

Ek 1: 19.Yüzyıl İzmir Nüfusu

KAYNAK İSMİ	YIL	NUFÜS
Jean Baptiste Tavernier	1810	90.000
Joseph M. Tancoigne	1812	106.000
An Encyclopedia of Geography	1834	100.000- 120.000
Charles Texier	1837	130.000
William Rae Wilson		100.000
William Knight	1838	140.000
Godfrey Levinge	1839	150.000
Joseph August Reinelt	1840	140.000
John MacGregor	1844	130.000- 150.000
John Murray	1845	150.000
Ludwig Ross	1850	150.000
Illustrated London News	1850	180.000
Luigi Storari	1853	132.000
George Rolleston	1856	150.000
Nassau W. Senior	1857	150.000
Bonaventura F. Slaars	1868	187.000
Carl von Scherzer	1872	155.000
Salnâme-i Vilayet-i Aydın	1889	207.548
Vital Cuinet	1894	229.615

Kaynak: Onur İnal, A port and its Hinterland: an Environmental History of İzmir in the late Ottoman period, (Basılmamış Doktora Tezi, The University of Arizona, 2015), 95.

Ek 2: 1893 İzmir Merkez Nüfusu

	İZMİR MERKEZ	BERGAMA	SEFERHİSAR	FOÇA	URLA	MENEMEN	ÇEŞME	KUŞADASI	TİRE	ÖDEMİŞ	BAYINDIR
MÜSLÜMAN	Kadın 34.566 Erkek 44.722	K. 25.574 E. 28.230	K. 2.779 E. 2.842	K.1.703 E. 2.059	K. 3.973 E. 4.143	K. 6.869 E. 7.661	K. 1.770 E. 1.907	K. 4.296 E. 4.526	K. 15.183 E. 15.118	K. 26.833 E. 2.984	K. 8.840 E. 9.052
YUNAN	K. 24.028 E. 29.058	K. 4.676 E. 5.574	K. 632 E. 660	K. 5.023 E. 5.573	K. 5.919 E. 6.135	K. 2.209 E. 2.213	K. 12.981 E. 13.845	K. 3.179 E. 2.942	K. 1.075 E. 1.109	K. 1.773 E. 1.937	K. 1.439 E. 1.690
ERMENİ	K. 3.151 E. 3.659	K. 399 E. 410	K. 2 E. 6	K. 13 E. 34	K. 7 E. 9	K. 49 E. 57		K. 45 E. 42	K. 5 E. 7	K. 512 E. 581	K. 84 E. 90
BULGAR	K. E. 20	K. 116 E. 142		K. 1 E. 45				K. E. 17	K. 19 E. 31		K. E. 1
KATOLİK	K. 372 E. 365										
YAHUDİ	K. 7.175 E. 7.734	K. 252 E. 243		K. 53 E. 44	K. 142 E. 140	K. 128 E. 101	K. 54 E. 69		K. 514 E. 515		K. 18 E. 13
PROTESTAN	K. 63 E. 65										K. 14 E. 11
LATİN	K. 464 E. 586										
YABANCI VATANDAŞLAR	K. 26.295 E. 25.225	K. 24 E. 52		K. 1.374 E. 1.399		K. 30 E. 50	K. 33 E. 43				
TOPLAM	K. 96.114 E. 111.434	K. 31.041 E. 34.651	K. 3.413 E. 3.508	K. 8.167 E. 9.154	K. 10.427 E. 10.041	K. 9.285 E. 10.082	K. 14.838 E. 15.864	K. 7.520 E. 7.527	K. 16.796 E. 16.861	K. 29.118 E. 29.562	K. 10.398 E. 10.857
GENEL TOPLAM	207.548 Müslüman	65.659 Yunan	6.921 Ermeni	17.321 Bulgar	20.468 Katolik	19.367 Yahudi	30.702 Protestan	15.047 Latin	33.657 Yabancı vatandaşlar	58.680	21.255 GENEL TOPLAM
GENEL İZMİR SANCAĞI	K. 132.386 E. 147.244	K. 62.934 E. 70.877	K. 4.270 E. 4.895	K. 136 E. 256	K. 372 E. 365	K. 8.336 E. 8.859	K. 77 E. 76	K. 464 E. 586	K. 27.756 E. 26.769	K. 236.731 E. 259.927	496.658

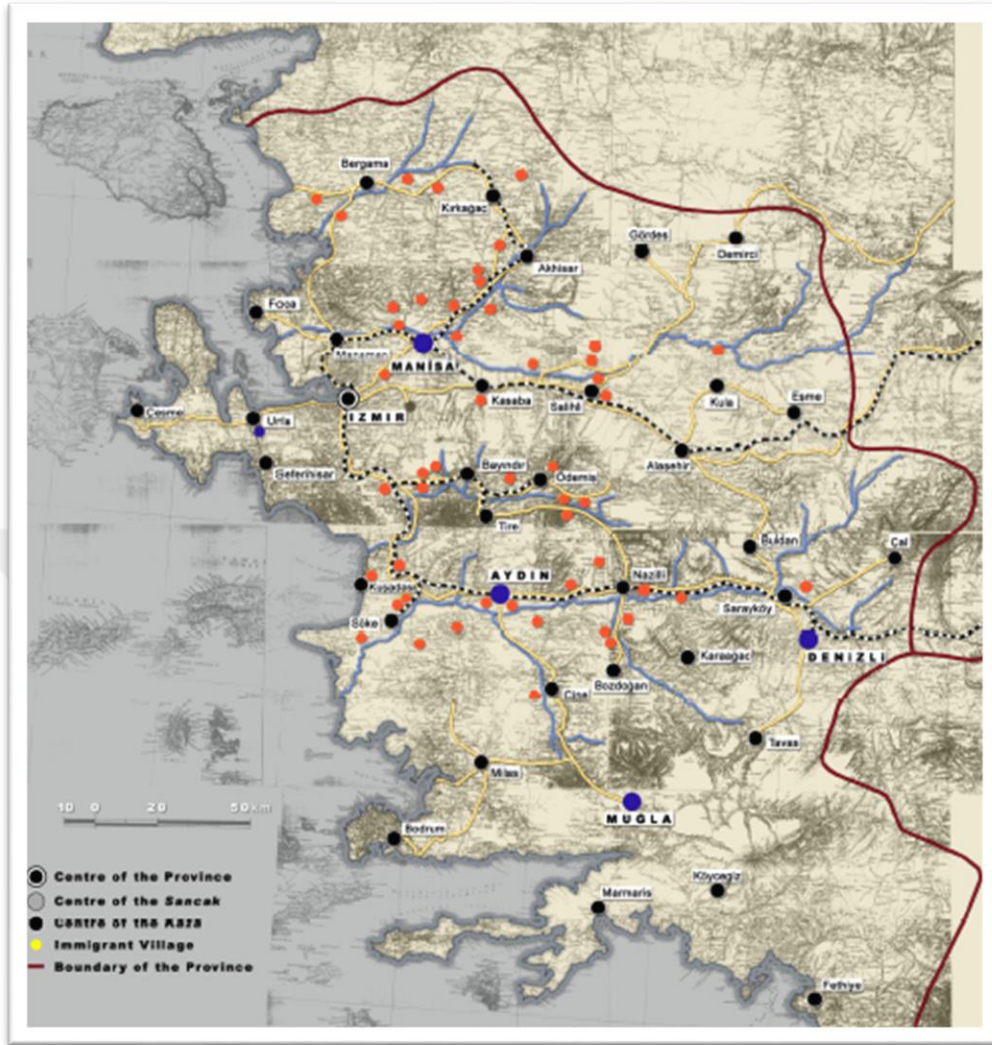
Kaynak: Kemal Karpat, "Ottoman Population Records and the Census of 1881/82-1893", *International Journal of Middle East Studies*, C.9, S.2 (2009):

Ek 3: 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı Sonrası Muhacirlerin İzmir'e Geliş Yolları

Kaynak: Kiper, *Resettlement of Immigrants*, 115.

Ek 4: 1902 yılında Aydın Vilayetindeki Muhacir Köyleri

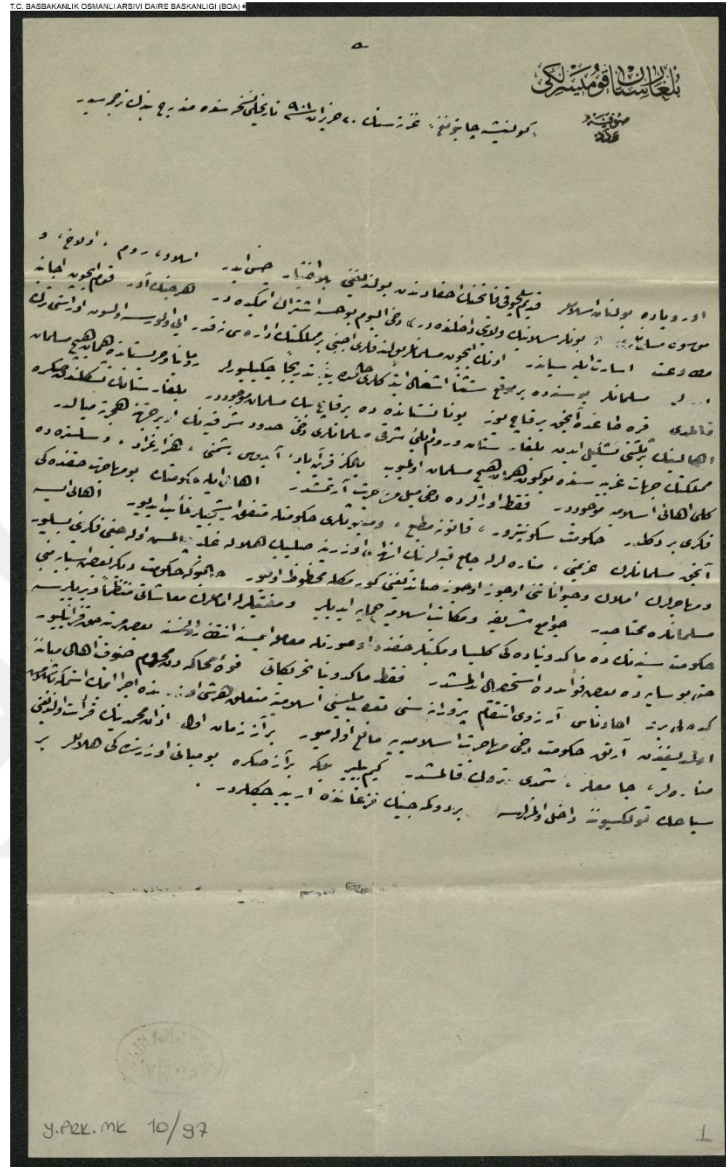

Kaynak: Kiper, *Resettlement of Immigrants*, 150.

Ek 5: İzmir'den Bir Görünüş. (Kartpostal)

Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Fotoğraflar FTG.f.87.

**Ek 9: Bulgaristan'da Yaşayan Müslümanların Neden Göç Ettiklerine Dair
Kölnische Zeitung Gazetesi'nde Çıkan Yazının Bir Nüshasının Takdimi. (1)**

Y.PRK.MK.00010.00097.001

Kaynak: BOA.,YPRK. MK. 10/97-1

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), İstanbul

1. Sadaret (A.)

Mektubî Kalemi Mühimme Evrakı (A.MKT.MHM.)

2. Dahiliye (DH.)

Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH. MUI.)

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.)

3. Fotoğraflar (FTG.)

4. İrade (İ.)

İrade Dahiliye (İ.DH.)

İrade Girit (İ.MTZ. GR.)

İrade Hususi (İ.HUS.)

Şura-yı Devlet (İ.ŞD.)

5. Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.)

7. Yıldız (Y.)

Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ.)

Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.)

Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK. BŞK.)

Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH.)

Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR.)

Kâmil Paşa Evrakı (Y. EE.KP.)

Komasyonlar Maruzatı (Y.PRK.KOM.)

Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.)

Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı (Y.PRK.MK.)

Perakende Evrakı Başkıtabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK. BŞK.)

Sadaret (Y.PRK. A.)

Umumi (Y.PRK.UM.)

Yaveran ve Maiyyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK.MYD.)

KİTAPLAR, MAKALELER, ANSİKLOPEDİLER VE BİLDİRİLER

Ağanoğlu, H. Yıldırım. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Tarihi-Göç*, İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2003.

Akün, Ömer Faruk. "Ahmet Vefik Paşa", *DİA*.. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.2, İstanbul, (1989): 143-157.

Akova, Süheyla Balci "Immigrations from the Balkans to Turkey and Immigrant settlements in Western Anatolia". *IBAC*. C.2 (2012): 548-563.

Arabacı, Hacı Murat. "1783'den II. Dünya Savaşı'na Kadar Kırım'dan Anadolu'ya Yapılan Göçler (Sebepleri ve Sonuçları)," 38. *İcanas Bildiri Kitabı, Tarih ve Medeniyet Tarihi*, C.1 (Ankara: 2012): 227-242.

Armaoğlu, Fahir. *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Ankara:T.T.K.. 1997.

Arslan, Sezer. "Balkan Savaşları Sonrası Rumeli'den Türk Göçleri ile Osmanlı Devleti'ne İskânları" Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Aslankan, Ali. "Migration and the built environment: as spatial analysis of resettlement in Çeşme, Turkey". *Social & Cultural Geography*. C.18, S.4 (2016): 505-529.

Aydın, Mahir. "Arşiv Belgeleriyle Makedonya'da Bulgar Çete Faaliyetleri" *Osmanlı Araştırmaları IX*. C.9, S.9 (1989): 209-234.

----- "Barışı Olmayan Savaş: Kırım", *Savaştan Barışa: 150. Yıldönümünde Kırım Savaşı ve Paris Antlaşması (1853-1856)*". İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi Yayınları. (2006): 1-10.

----- "Doksanüç Savaşı Sonrasında Balkanlar", *Balkanlar ve Göç*, Der. Ali Fuat Örenç- İsmail Mangaltepe, Bursa: Bursa Araştırmaları Merkezi. 2013, 127-133.

- “Tophane Konferansı ‘Doğu Rumeli’ye Veda’”, *Tarih Dergisi*, S. 53 (2012): 115-174.
- *Şark-i Rumeli Vilayeti*, Ankara: T.T.K., 1992.
- “93 Harbi”, *DİA*, C. 9. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, (1994): 498-499.
- Baktıaya, Adil. “‘93 Harbi’ Sırasında İngilizler ve Araplar”. *Kıbrıs Araştırmaları Dergisi*. C. 12, S. 31 (2006): 1-20.
- Baykal, Bekir Sıtkı. “93 Harbi Esnasında Muhtelif Tavassut ve Sulh Şayia ve Teşebbüsleri” .*Belleten*, C. 5, S. 19 (1941): 351-395.
- Boztepe, Mehmet. “Osmanlı Devleti’nde Taşra Yönetimini Şekillendiren ‘Merkeziyetçilik’ Yaklaşımı ve Günümüze Etkileri”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. S. 36 (2013): 33-45.
- Canım, Rıdvan. “Rumeli Şairlerinin Dilinden Balkanlar ve Rumeli Coğrafyası”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 11 (2001): 203-216.
- Castellian, Georges. *Balkan Tarihi*, İstanbul: Millet Yayınları, 1993.
- Çabuk, Mustafa, Ahmet Kartal. “93 Harbi’nde Hindistan Müslümanlarının Osmanlı Devleti’ne Yardımları”. *Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 16, S.2 (2019): 555-575.
- Çelik, Fatih. “İç Göçlerin İtici ve Çekici Güçler Yaklaşımı ile Analizi”. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. S. 27 (2006): 149-170
- Çevik, Zeki, Emirhan Yıkılmazpehlivan. “Osmanlı Dönemi Bir Balkan Şehrinden Kesitler: XX.Yüzyıl Başında Bir İngiliz Subayının Saraybosna İzlenimleri” *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C. 21, S. 39 (2018): 449-467.
- Demirel, Muammer. “Türkiye’de Bosna Göçmenleri”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C.12, S.2 (2008): 285-306.
- Devlet-i Aliyye-i Osmaniye’nin Üç yüz On üç Senesine Mahsus İstatistik-i Umumisi, Ticaret ve Nafia Nezareti İstatistik Umumi İdaresi, İstanbul İlim Matbaası, İstanbul (1897)
- Durmaz, Fatih. “93 Harbi’nde Büyük Güçlerin Politikaları ve Osmanlı Devleti’ne Etkileri”. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*,.C.5, S.2 (2015): 103-122.
- Ekici, Süleyman ve Gökhan Tuncel. “Göç ve İnsan”.*Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* C. 5, S. 9 (2015): 9-22.

- Emgili, Fahriye. *Bosna Hersek'ten Türkiye'ye Göç (1878-1934)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2012.
- Eren, Ahmet Cevat. *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri*, İstanbul: Nurgök Matbaası, 1966.
- Erim, Nihat. *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, C.1 (Osmanlı İmparatorluğu Antlaşmaları), Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1953.
- Genç, Hasan Hüseyin. "1929 İzmir'in Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, 2010.
- Gencer, Ali İhsan. "Ayastefanos Antlaşması", DİA.. C.4 Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, (1991): 225
- Günay, Enver, Dilek Atılğan ve Emine Serin "Dünya'da ve Türkiye'de Göç Yönetimi". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*. C. 7, S. 2 (2017): 37-60.
- Halaçoğlu, Ahmet. *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara: T.T.K.. 2014.
- Halaçoğlu, Yusuf. *Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara: T.T.K., 2001.
- İnal, Onur. "A port and its Hinterland: an Environmental History of İzmir in the late Ottoman period" Basılmamış Doktora Tezi. The University of Arizona. 2015.
- İnalcık, Halil. "Osmanlı Döneminde Balkan Tarihi Üzerine Yeni Araştırmalar". *GAMER*. C.1, S.1 (2012): 1-11.
- İpek, Nedim. "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Karadeniz ve Doğu Anadolu'da Cereyan Eden Göçler". *19 Mayıs ve Millî Mücadele Samsun Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 16- 20 Mayıs. (Samsun: 19 Mayıs Üniversitesi, 1994): 161-240.
- "Göçü ve Göçmeni Anlamak". *History Studies*. C.11, S.5 (2019): 1575-1584.
- *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon: Serander Yayınları, 2006.
- "Kaynaklar Dilinde Göç Kavramı". *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*. S.17 (2014): 9-20.
- "Kosova Vilayeti Dahilinde Gerçekleşen Göçler". *History Studies*. C.2, S.1 (2010): 65-81.
- *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara: T.T.K., 1994.

- Jelavich, Barbara. *Balkan Tarihi* (20. yy), çev. Zehra Savan, Hatice Uğur. İstanbul: Küre Yayınları. 2006.
- Jelavich, Barbara. *Balkan Tarihi* (18. ve 19. Yüzyıllar) çev. İhsan Durdu, Gülçin Tunalı ve Haşim Koç. İstanbul: Küre Yayınları. 1999.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi, C.8*, Ankara: T.T.K..2007.
- Karpat, Kemal. “Balkanlar”, *DİA*, C. 5. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul (1992): 25-32.
- Ottoman Population Records and the Census of 1881/82-1893”. *International Journal of Middle East Studies*. C.9, S.2 (2009): 21-57.
- Kiper, Nilgün. “Resettlement of Immigrants and Plannig in İzmir during the Hamidian Period”, Basılmamış Doktora Tezi. İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, 2006.
- Kocacık, Faruk. “Balkanlardan Anadolu’ya Yönelik Göçler (1878-1890)”. *Osmanlı Araştırmaları*. C.1, S.1 (1980): 137-190.
- Kocacık, Faruk, Cemal Yalçın. “Forced migration from the Balkans to Anatolia: 1878-1900”. *Sosyal Bilimler Dergisi*. C.10, S.20 (2008): 251-262.
- Kodaman, Bayram, Nedim İpek. “Balkanlar, Girit ve Kafkaslardan Anadolu’ya Yönelik Göçler ve Göçmen İskân Birimlerinin Kuruluşu (1878-1912)”. *Erdem*. C.12, S.35 (2000): 377-417.
- Kul, Eyüp. “1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı (93 Harbi) Sonrası Üsküp’e Gelen Muhacirlerin Durumu (1877-1885)”. *Anasay Dergisi*. S. 8 (2019):11-42.
- Küçük, Cevdet. *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878 – 1897*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı. 1986.
- Kütükoğlu,” Mübahat S. İzmir 1/3”, *DİA*, C. 2. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, (2001): 515-524
- Nalçacı, Murat. “1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı Sürecinde Rusya Ordusu”. *Tarih Dergisi*. S. 54 (2012): 149-172. 1-10.
- Nasuhbeyoğlu, Tayfun. “*Balkan Tarihine Genel Bakış*”, http://pusuladernegi.org/wp-content/uploads/balkan_tarihi.pdf s.3. [25 Kasım 2020].
- Oğuz, Gülser. “Osmanlı Gazetesi’ne Gönderilen Mektuplar ve İçerikleri”. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*. S. 26 (2017): 236-252.
- Osmanoğlu, Şadiye. *Hayatımın Acı ve Tatlı Günleri*, İstanbul: Bedir Yayınevi. 1966.
- Öngül, Veysel. “Balkan Savaşları Sonrasında Rumeli’den Anadolu’ya Göçler (Sandıklı-Reşadiye Örneği)” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016

- Öztop, Fatih. “II. Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Sosyal Yapı ve Adli Vaziyet (1908-1916)”, Basılmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Popek, Krzysztof. “The Bulgarian Migrations and the End of Ottoman Rule in Bulgaria (1878-1900)”, *Historijski Zbornik God*, S.71 (2018): 45-59.
- Sancaktar, Caner. “Balkanlarda Osmanlı Hâkimiyeti ve Siyasi Mirası”. *Ege Stratejik Araştırmalar Merkezi*. C. 2, S.2 (2011): 27-47.
- Saydam, Abdullah. *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara: T.T.K.. 1997.
- Selçuk, Havva. “Rumeli’ye Yapılan İskânlar Neticesinde Kurulan Yeni Yerleşim Yerleri”, *Türkler*, C. 9 Yeni Türkiye Yayınları, Ankara (2002): 177-186.
- Shaw, Stanford J. *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*. çev. Mehmet Harmanlı. İstanbul: E Yayınları. 1994.
- Stanev, Nicolas. *Histoire Chronologique De La Bulgarie*. (Sofia: Bibliotheque Slave, 1938), 41; Hüseyin Memişoğlu, *Balkanlarda Pomak Türkleri*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları. 1999.
- Şenışık, Pınar. “Ceran Muslim Immigrants, Imperial Governance and the ‘Production of Locality’ in the Late Ottoman Empire”. *Middle Eastern Studies*. C.49, S.1 (2013): 92-106.
- Şimşirgil, Ahmet. *Kayı II Cihan Devleti*, İstanbul: Timaş Yayınları. 2015.
- Tabak, Serap. “İzmir Şehri’nde Mülki İdare ve İdareciler (1867-1950)” Basılmamış Doktora Tezi. Ege Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. 1997.
- “T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı”, İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, İzmir Tarihçesi, <https://izmir.ktb.gov.tr/TR-91057/tarihcesi.html> [29 Haziran 2020].
- Tekemen, Eylem. “Berlin Kongresi ve Osmanlı Devleti (1878)”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2006.
- Tuna, Yunus. “Osmanlı- Rus Savaşı (93 Harbi)”. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 1, S. 2 (2019): 1-10.
- Ural, Selçuk. “Kurtuluşun Mondros Mütarekesi’ne Evliye-i Selase’de Yaşanan Sorunlar”. *Atatürk Yolu Dergisi*. S.47 (2011): 647-676.
- Ün, Mehmet. *93 Harbi’nden Balkan Savaşı’na ‘Rumeliye Veda’*, İstanbul: Kastaş Yayınevi. 2015.
- Yazıcı, Hakkı, Muammer Demirel. “93 Harbi (1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı)’nden Sonra Eskişehir’e Yerleştirilen Göçmenler”. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. C.12, S.29 (2006): 267-278.

- Yerasimos, Stefan. “Tanzimat’ın Kent Reformları Üzerine”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Der. Mehmet Seyitdanlıoğlu, Halil İncılık, Ankara: Phoenix Yayınevi. 2006.
- Yıldırım, Tahsin. *Manastırlı Mehmet Rifat Bey- 93 Harbi Faciası*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları. 2010.
- Yılmaz, Fikret ve Sabri Yetkin. *İzmir Kent Tarihi*, İzmir: T.C. Millî Eğitim Bakanlığı İzmir İli Millî Eğitim Müdürlüğü Yayınları, 2002.
- Yiğit, Ali. “Balkan Yarımadası’nın Beşerî Coğrafya Özellikleri ve Türk ve/veya Müslüman Nüfus Varlığı”, *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 66 (2015): 943-971.
- Yükselen, Hakan Seyfettin. “Plevne Müdafaası” Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2006.
- Zafer, Ayşenur Bilge. “1878-1914 Yıllarında Balkanlar ve Kafkasya’dan Gelen İkinci Kuşak Göçmen Kadınların Kültürleşme Süreci (Bursa Vilayeti İnegöl Kazası Örneği)”, Basılmamış Doktora Tezi .Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

DİZİN

-A-

Arnavutluk .. 1, 9, 10, 11, 12, 13, 15, 16,
18, 43, 59, 63, 64, 69, 72, 73
Ayastefanos Antlaşması 3, 32, 33, 34,
36, 38, 39

-B-

Bayındır..... 6, 80, 81
Bergama 6, 7, 80, 82
Berlin Antlaşması..... 3, 18, 37, 38, 42
Bulgaristan .. 1, 9, 10, 11, 13, 15, 18, 31,
32, 35, 38, 44, 46, 48, 53, 55, 56, 57,
61, 63, 64, 78

-Ç-

Çeşme..... 6, 63, 69, 73, 76, 82, 100

-D-

Dikili 6, 82

-E-

Edirne Mütarekesi 31, 34

-F-

Foça..... 6, 73, 81

-İ-

İzmir ...4, 5, v, vi, vii, 1, 2, 3, 5, 6, 8, 43,
45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55,
57, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 65, 66, 67,
68, 69, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 78,
79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 87, 89, 90,
91, 93, 94, 102, 103, 104, 105

-K-

Karaburun..... 6, 69, 81
Karlofça Antlaşması..... 1, 16, 85
Kemalpaşa 6, 80
Kosova..... 6, 11, 13, 57, 69, 73, 102
Kölcische Zeitung Gazetesi 44, 45, 46
Kuşadası 5, 6, 79, 82

-M-

Menemen..... 6, 73, 75, 76, 79, 80, 82

-N-

Niğbolu..... 14

-Ö-

Ödemiş..... 6, 7, 80, 81

-P-

Paris Antlaşması 26, 30, 40, 100

-R-

Romanya.... 9, 10, 11, 18, 27, 28, 32, 35,
44, 53, 55, 56, 60, 63, 64, 69, 78

-S-

Seferihisar..... 6, 80, 81

-T-

Tire 6, 7, 60, 64, 72, 79, 80, 81
Torbalı 6, 80, 81

-U-

Urla..... 6, 79, 81

